

Aproximació a l'estructura agrària de la comarca de Bages en el segle XVIII i primera meitat del segle XIX

Llorenç Ferrer i Alòs

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història

APROXIMACIO A L'ESTRUCTURA AGRARIA DE LA COMARCA DE BAGES EN EL
SEGLE XVIII I PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX.

Director: Dr. Emili GIRALT I RAVENTOS

Llorenç FERRER I ALOS
Memòria de Doctorat
Desembre de 1984

4. LES ACTIVITATS NO AGRÀRIES

Tal com estem caracteritzant l'estructura agrària bagenca, aquesta no es pot entendre sense estudiar les activitats no agrícoles de la comarca que actuen de complementarietat a l'ingrés agrícola. Però si aquest punt de vista ja justifica la inclusió d'aquest capítol, més encara si considerem que, al Bages, en el s. XIX va aparèixer una indústria cotonera autòctona plenament relacionada amb les activitats industrials dels seqles anteriors. Per això, malgrat la precarietat de les dades i que el nostre objectiu no és resoldre en profunditat aquesta qüestió, creiem important estudiar també l'experiència bagenca tant del punt de vista de la protoindustrialització com de la seva inserció en les explicacions que es donen del procés industrial a Catalunya.

El concepte de protoindustrialització és polèmic però ha aportat una nova perspectiva a l'anàlisi de la industrialització (1). El concepte més elaborat és el que Mendels i Deyon presentaren al VIII Congrés d'Història Econòmica, malgrat que continua sense clarificar la diferència entre indústria rural i protoindústria (2). Aquests eren els seus trets:

1.- Inclou tot tipus d'indústria el mercat de la qual està localitzat fora la regió i sovint fora de les fronteres nacionals.

2.- Participació de la població camperola en la producció de manufactures pel mercat que aportava recursos suplementaris al camperol. Tenia caràcter estacional lligat als ritmes agrícoles (si bé en les modificacions introduïdes després de la lectura de les comunicacions, creu que aquesta divisió pot ésser per sexes i no estacional). El sistema de manufactura era

dirigit des de la Ciutat o cap comarcal.

3.- Coexistència de productors agrícoles amb excedents comercialitzables i camperols que conreen explotacions familiars petites que necessiten ingressos suplementaris. És a dir, la complementarietat es dona també entre una agricultura comercialitzada i una de subsistència.

4.- Com a conseqüència trobem el trencament de l'autoregulació de la demografia pre-industrial. Augmenta el nombre de famílies, la densitat de població, es redueix l'edat de contreure matrimoni etc. (3).

5.- Les zones protoindustrialitzades varen conèixer els rendiments decreixents (la dispersió de la indústria no podia esdevenir infinita perquè augmentava els costos) i com a conseqüència podia sorgir la mecanització.

6.- Per assumir el procés de mecanització i concentració, la protoindústria havia permès acumular capital als comerciants i propietaris que podien assumir la següent fase.

7.- Havia preparat el sector de comerciants tècnicament per abordar les activitats a més gran escala.

8.- El desenvolupament d'una agricultura comercial regional durant la fase de la protoindústria va preparar el sector per un increment de provisions per tal de proveir l'etapa d'urbanització que havia de produir-se després de la protoindústria sense un increment elevat dels preus (4).

A aquest marc podem afegir encara tres reflexions:

-la protoindustrialització és una fase de la transició dels feudalisme al capitalisme (5).

-que s'ha concentrat a les regions més estèrils precisament a les àrees on els camperols necessitaven més ingressos suplementaris (6).

-que duia en el seu si condicions pel desenvolupament industrial però no eren suficients i en algunes àrees es podia produir la desindustrialització (7).

Tilly considera que aquesta conceptualització ha suposat millorar la comprensió dels processos d'industrialització, no sols ha clarificat el sentit del centralisme i complexitat de les petites escales de producció sinó que també ha canviat l'atenció de la tecnologia als moviments de capital. No creu positiu construir un model lineal en què la protoindústria esdevingui un estadi intermig en el pas d'un món agrari a un món urbà. El model ha d'ésser dialèctic (8). Al mateix temps critica el model a tres nivells: quantitatiu (tenim pocs casos per saber si les poblacions segueixen les pautes que s'assenyalen), qualitatiu (manca control dels exemples documentats) i

descriptius (definir en quins llocs succeïa i on era realment aplicat) (9).

Així doncs, Tilly intenta treure determinisme al model plantejat i el redueix a l'estudi de la manufactura sense grans unitats productives ni grans acumulacions de capital. Per^ò ell "Protoindustrialització és l'increment de l'activitat manufacturera per formes de multiplicacions de petites unitats productives i petites o mitjanes acumulacions de capital (10). Segons ell presenta dos avantatges: és dinàmica (es refereix al canvi) i és oberta i agnòstica (a les condicions de multiplicació de les petites unitats i les petites acumulacions de capital). D'aquest punt de vista el model de Mendels esdevindria un tipus de protoindústria que no tindria perquè ésser l'únic.

Preferim per a la nostra anàlisi la definició més dialèctica de Tilly, si bé creiem que cal considerar alguns elements de Mendels sobretot els relatius a l'agricultura i a la indústria.

Quant a l'organització del treball, aspecte que abordarem especialment per la seva complementarietat amb l'agricultura, cal distingir entre indústria domèstica i "putting out system". En el primer, el productor és independent, adquireix la matèria primera, l'elabora -fins i tot alguna part del procés pot cedir-lo fora de casa- i ell mateix cuida de la comercialització (11). El "putting out system"-també anomenat "verlag system"-consisteix en un individu, normalment comerciant, que distribueix al productor independent -que conserva la propietat dels mitjans de producció- la matèria prima que és elaborada i retornada al comerciant, el qual la torna a un altre productor, per la següent fase del procés productiu (12). Val a dir que ambdues formes poden superposar-se en un espai, si bé la dinàmica interna del segon pot acabar assumint el primer, com veurem que es produirà a Manresa en el s. XVIII.

Dobb reflexiona també sobre les dues vies de desenvolupament del capital: la primera quan el comerciant penetra en la producció i la posa al seu servei sense transformar-la, la segona quan el productor acumula capital i organitza la producció. La primera via utilitza el "putting out", la segona parteix de la indústria domèstica per generar el "putting out". Aquesta darrera via és la que Marx considerà com a revolucionària i transformadora del mode de producció (13).

El cas bagenc s'ha d'analitzar, almenys per Manresa en el s. XVIII, com un desenvolupament de la segona via.

L'àmplia i estesa bibliografia que hi ha sobre la Revolució industrial

acostuma a centrar la causa de l'arrencada en alguns aspectes del canvi (demografia, tecnologia, canvis agrícoles etc.) (14), al mateix que s'assenyala el seu caràcter irreversible. El caràcter dialèctic i desigual ha estat assenyalat recentment. Per Mori, la revolució industrial coincideix amb l'aparició de la màquina i de la fàbrica però "ha de ser concebida como el punto de llegada de un desarrollo molecular, insistente y a veces convulso, de las relaciones sociales de producción". I aquest desenvolupament específic va conduir a Anglaterra a la maquinització. Defineix el procés com a continuïtat i al mateix temps com a ruptura. Igualment com un fenomen unitari a escala mundial amb un punt de partida a Anglaterra (15) que condiciona la resta de països. L'anàlisi dialèctic de les diverses variables socials, econòmiques i polítiques que condueixen a la I Revolució Industrial és altament suggestiu.

En un sentit similar, Tilly critica les posicions de Merrington i Marx quan centraren la seva atenció especialment en la subdivisió del treball produïda per la mecanització. Ell es centra en la nova disposició del capital i del treball la mecanització de la qual és solament una de les diverses formes en que aquesta disposició té lloc a Europa. Malgrat que es centra en un únic factor, té l'avantatge de definir diverses situacions (revolució industrial -el cas excepcional-, protoindústria sense concentració, protoindústria amb concentració i desindustrialització) i processos evolutius (el tercer cas seria el més freqüent) que trenca amb la visió monolítica de la industrialització (16).

Finalment, no podem prescindir que el nostre treball s'emmarca dins del marc de Catalunya i, per tant, caldrà veure fins a quin punt s'encaixa amb alguns models elaborats. A nivell general dos tòpics es reproduïxen en el model d'industrialització a Catalunya:

-S'ha establert una relació directa entre les fàbriques d'indianes que sorgiren en el s. XVIII especialment a Barcelona i la revolució industrial en el s. XIX (17).

-Derivat d'aquest concepte, resulta que la industrialització del XVIII és barcelonina i en el XIX, amb les necessitats imperioses d'energia es trasllada a les conques fluvials de l'interior (18).

En els darrers anys han sorgit explicacions que pretenen ésser més globalitzadores:

-Des de la geografia, Vilà Valentí ha constatat que els elements naturals han tingut poca importància (destaca però la importància de l'aigua,

la inexistència de carbó i de la manca de matèries primeres autòctones). Assenyala tres elements humans: l'aparició del fabricant -que relaciona amb els antics paraires (capital procedent de la llana) i fadrísters de les cases rurals (capital procedent del camp)-, la laboriositat (la industrialització està lligada a una acumulació de treball humà) i la tradició (en el sentit que la gent ja estava acostumada a una determinada disciplina). Malgrat això creu que la revolució industrial ve condicionada per valors estrictament econòmics (proteccionisme econòmic, conquesta del mercat espanyol, paper del sistema tributari etc.) (19).

Tot i que l'objectiu de Vilà és explicar una determinada localització, el seu mèrit resideix en plantejar el tema com una continuïtat amb activitats industrials anteriors, la qual cosa és sovint oblidada.

-Vilar- i el seu model és essencialment recollit i continuat per Nadal- en un article va definir el cas català: l'element motor és que la població catalana doble en setanta anys, la producció agrícola augmenta (s'estén i s'intensifica), es produeix una especialització en els conreus entre comarques, augmenten els intercanvis interiors i exteriors i es produeix pel mercat; en aquest procés el capital es transforma en indústria. Quan defineix les etapes, el plantejament maltusià és sovint al·ludit, el qual és trencat pel desenvolupament de l'activitat industrial. Com altres autors ja assenyals els canvis industrials es concreten en les indïanes (20). El mercat era l'americà i a partir de les crisis de finals del segle XVIII i la pèrdua de les colònies calia centrar-se en el mercat espanyol (21).

-La darrera visió global del procés industrialitzador ha estat proporcionada per Maluquer de Motes (22). Presenta els següents trets:

. La distribució de la renda a Catalunya era igualitària, a conseqüència d'una degradació primerenca de les estructures feudals.

. Augment de la producció sostingut sense guanys de productivitat (producte per hora treballada) però sí, augment de la productivitat en termes de producte per actiu ocupat a l'agricultura (l'avenç de la vinya seria un cas).

. Especialització de les comarques del litoral en productes per a l'exportació (vi i aiguardent), la qual va tibar a l'especialització de les comarques de l'interior (produir llana, cereals, fusta, ferro...).

. La prosperitat agrícola i comercial, conjuntament amb la distribució igualitària de la renda, podia produir un considerable increment de la demanda de productes manufacturats corrents, la qual cosa aprofundia el

mercat interior, sobre el que es recolzava l'expansió de les activitats industrials.

. Per a poder-se desenvolupar aquests calia: disponibilitat de capital (l'estructura igualitària permetia aportar petits capitals, es podien transferir actius a la indústria -molins, casals- i el capital fix necessari era molt baix en benefici de la dispersió); disponibilitat de mà d'obra (instal·lació a les zones rurals i efectes impulsors del creixement demogràfic generats per la impregnació protoindustrial); xarxes de comercialització per exportar (els catalans la desenvoluparen de forma eficaç).

. Sense el caràcter igualitari de la societat -"clau principal de tot el procés"- el resultat podia haver estat un altre de diferent.

El model és suggestiu però el problema principal rau en la base empírica sobre la qual és sustentat. L'afirmació de la distribució igualitària de la renda es basa en una única cita de Feliu de la Penya, com també l'afirmació de reducció de l'edat del casament a conseqüència del procés industrialitzador. En aquest sentit cal esforçar-se per demostrar empíricament les reflexions adduïdes.

A partir d'aquests diversos marcs abordem la investigació de les activitats no agrícoles a la comarca de Bages. Cal partir inicialment de tres qüestions: a/ la importància de les activitats no agrícoles al Bages en el s. XVIII que poden classificar-se de protoindustrials -sempre en el sentit ampli de Tilly, i b/ que en el s. XIX es produirà un procés de mecanització i concentració autòcton, sense la participació de capital barceloní fins la segona meitat del s. XIX i c/ la complementarietat del treball agrícola -desenvolupat per l'home en la petita explotació- i el treball tèxtil -realitzat per les dones i els nens- en el si de la unitat familiar.

4.1 L'ESTRUCTURA SOCIO-PROFESSIONAL.

Una primera aproximació a les activitats no agràries, pot fer-se a partir de classificacions socio-professionals. Les dades que posseïm són les derivades dels censos de població, dels cadastres més fiables i referències indirectes. Analitzem en primer lloc els censos de població (23).

De 1718, tenim les dades de la vegueria de Manresa, molt poc fiables com hem analitzat més amunt i poc utilitzables pels conceptes que utilitza a nivell socio-professional (Quadre 4.1).

QUADRE 4.1
Població de la vegueria de Manresa el 1718.

		TOTALS	%
I	Homes	1341	26,9
	Jornalers	3167	63,5
	Vells de 70 anys	81	1,6
	Inútils	192	3,5
	Pobres de solemnitat	202	4,-
	Cavallers	8	0,2
		4991	
II	Clergues	175	
	Frares	104	
	Monges	54	2,4
		333	
III	Infants + 14 anys	300	
	Estudiants	126	
	Dones casades/vídues	3539	
	Nenes + 14 anys	259	
	Nenes - 14 anys	2046	
	Nens - 14 anys	2051	
		8321	
TOTAL		13645	100,-

El grup I del quadre 4.1 recull els caps de família (24) i juntament amb el grup II són els que interessaven ara. Destaca sobretot, la importància dels jornalers -el 63,5 %-, no en sentit estricte ja que, com hem vist, posseïen alguna parcel·la de terra; el 26,9 % de "hombres" que inclourien els pagesos i els menestrals i l'escassetat de "caballeros" o petita noblesa que suposa el 0,2 % dels caps de casa. Val a dir que la Vegueria de Manresa, era la que més jornalers tenia de Catalunya, -el 23,2 % sobre el total de població-; seguia darrera, el Lluçanès, Puigcerdà i Vic. A Catalunya suposaven l'11,3 %. Al Bages, el doble, per alguna raó especial?

El cens de Floridablanca de 1787 en els seus resums per pobles, aporta una distribució per professions, cal suposar dels caps de casa. Hem posat en dubte la validesa de les dades de població i, en conseqüència, cal relativitzar encara més les professions. Per altra banda, desconeixem si a cada poble s'aplicaren els mateixos criteris per determinar-les. En el quadre 4.2 recollim les dades del cens.

A nivell general cal destacar l'abundància de jornalers -el 62,6 % percentatge gairebé idèntic al de 1718-, el 17,6 % de pagesos que coincidien amb els masos, el 8,75 % d'artesans (fabricants i menestrals), el 3,36 % de criats i el 3,8 % d'eclesiàstics. Aquests percentatges no inclouen Manresa perquè en les dades que coneixem no figuren les professions. La dualitat pagesos/jornalers és clarament definida, malgrat els jornalers siguin

estructura socioprofessional del Bages segons el Cens de Floridablanca (1787)

MUNICIPIS	PAGESOS	JORNALERS	CRATS	ARTESANS	ECLESIAST.	ALTRES	OBSERVACIONS
AGUILAR	20	20			1		
Castellar	22	6	1	1	2		
ARTES	21	236	-	15	6	2	
AVINYÓ	28	708(1)	-	1	5	1	
Sta. Eugènia Relat	20	5	-	-	-	2	
Horta	15	15	-	-	1	-	
BALSARENY	34	210	14	11	4	5	
CALDERS	16	184	8		3	1	
Viladecavalls	9	24	9	-	-	-	
CALLUS	41	-	12	-	1	-	
CARDONA		74	43	164	40	38	
Veïnat							
NAVAS	18	126		4	4	2	
Mujalt	4	45	-	-	1	-	
St. Cugat del racó	3	6	9	-	4	-	
Torroella							
CASTELLBELL I EL VILAR	25	35	1		2		
CASTELLFOLLIT DEL BOIX	-	-	-	-	1	2	
Grevalosa	-	-	-	-	1	-	
Maians	-	-	-	-	1	-	
CASTELLGALI	16	111	-	7	1	1	
CASTELLNOU DE BAGES	31	82	5	-	2	-	
Argençola	6	14	1	-	5	-	
L'ESTANY	6	22	-	15	1	1	
FONOLLOSA	18	-	6	-	1		
Fals	56	16	-	-	2		
GAIA	111	26	-	-	2	-	
MANRESA (2)					237		
Viladordis	5	2	-	-	1		
MARGANELL	41	8	-	-	2	-	
MOIA	12	644	8	84	46	52	
Ferrerons	22	5	8	-	3	1	
Rodders	20	-	5	-	1	-	
MONISTROL DE CALDERS	10	180	8	1	2	1	
MONISTROL DE MONTSERRAT	1	104	-	106	15	74	
MURA	14	79	-	-	3	-	
NAVARCLES	6	102	9	49	2	2	
RAJADELL	19	48	-	-	3	-	
Monistrollet	6	27	-	-	1	-	
Vallformosa	3	2	-	-	1	-	
ROCAFORT	-	-	-	-	-	1	
SALLENT	198	110	84	75	18	38	
Cornet	13	14	-	-	1	-	
St. Martí Serrahima	11	12	-	-	2	-	
ST. FELIU SASSERRA	10	20	-	18	7	6	
ST. FRUITOS DE BAGES	10	126	-	8	1	2	
Olzinelles	-	-	-	-	1	1	
St. Iscle de Bages	3	2	-	-	1	-	
Vall dels Horts	18	-	-	-	1	-	
ST. JOAN DE VILATORRADA	-	12	-	-	1	-	
Joncadella	4	28	-	-	1	-	
St. Martí de Torroella	16	25	-	-	1	-	
ST. MATEU DE BAGES	37	-	-	-	1	-	
Castelltallat	12	-	-	2	-	-	
Claret	-	-	-	-	-	-	
Coaner	-	-	-	-	1	-	
M. ià i Saló	8	48	-	3	1	-	tots pagesos
ST. SALVADOR DE GUARDIOLA	7	31	-	3	1	-	
Salelles	7	9	-	-	1	-	
ST. VICENC DE CASTELLET	8	8	-	-	1	-	
Vilhonesta	-	15	-	-	1	1	
ST. MARIA D'OLÓ	39	50	-	21	4	3	
Quadra del Solà	-	-	-	-	-	-	
St. Feliu de Terrassola	11	24	-	1	1	-	
St. Joan d'Oló	11	11	-	-	2	1	
SANTPEDOR	57	413	1	10	41	16	
SURIA	50	110	-	5	5	9	
TALAMANCA	12	81	-	-	2	-	
TOTAL	1221	3607	232	604	268	263	

(1) A Avinyó consten 708 jornalers d'una població total de 737. El criteri emprat sebla que consistí en donar la categoria de jornalers a la resta de població que no eren pagesos, capellans o artesans. Pel que té de distorsió no el sumem al total.

(2) Les dades de Manresa per professions no apareixen en el Cens, sols en un resum (pp. 481-486), tenim el total d'eclesiàstics. Aquest quadre, pr tant, no inclou Manresa, la qual faria incrementar probablement el percentatge d'artesans i enfonsaria els pagesos.

en aquest cas rabassaires, i cal suposar que cospa una tendència general.

Aventurar-se a utilitzar les dades a nivell local és molt més arriscat (25). Si ens arisquem a nivell dels pobles que l'artesanat és important obtenim els següents percentatges calculats sobre el total d'individus dels que sabem la professió:

	% artesans	telers
Cardona	45,7	15
Monistrol de Montserrat	35,3	18
L'Estany	33,3	8
Sant Feliu Sasserra	29,5	6 (dades de 1760)
Navarcles	28,8	20
Sallent	13,-	19
Sta. Maria d'Oló	12,3	22
Moià	9,2	192
Artés	5,4	45
Castellgalí	5,1	
St. Salvador de Guardiola	5,1	
St. Fruitós de Bages	4,6	
St. Mateu de Bages	4,4	
Balsareny	4,-	8
Súria	2,8	
Navàs	1,8	
Santpedor	1,9	19
Aguilar	1,2	
Monistrol de Calders	0,5	
Avinyó		3 (1760)
Mura		3 (1760)

Al costat hem introduït el nombre de telers que cada municipi tenia el 1758 i el 1760. A primera vista, els pobles amb més artesans tenen els telers, però posant en relació el percentatge amb els telers les dades s'oposen: Artés tenia el 5,4 % i 45 telers o Santpedor l'1,9 % i 19 telers. Els telers podien estar en mans de pagesos que els feien funcionar a temps parcial, la qual cosa relativitzaria la relació, però al mateix temps, introduiria dubtes sobre l'autèntica dedicació professional. Tot i les distorsions sembla confirmar-se que és a l'est del Bages on es concentra l'activitat artesanal i en pobles que no necessàriament tenen corrents fluvials a la vora (Moià, St. Feliu Sasserra, Sta. M^{re} d'Oló, L'Estany...).

La dualitat est/oest que s'havia posat de relleu en el poblament i en la distribució de les densitats de població, es posa també de manifest en la concentració de l'artesanat a l'àrea de poblament concentrat i de més densitat.

El darrer punt de referència és el cens de 1860 (26). Tenim les dades del Partit Judicial de Manresa que pràcticament coincideix amb la comarca

-manca Cardona i sobra Granera: El problema de la font resideix en la definició de les categories professionals, algunes de les quals molt difícils d'interpretar. El Quadre 4.3 les recull.

QUADRE 4.3

Estructura socioprofessional a partir del Cens de 1860. Partit Judicial de Manresa.

SECTOR	TOTAL	TOTAL SECTORS	%
<u>Sector agrícola</u>			
Propietaris	3340		
Arrendataris	1003		
Jornalers de camp	7265		
Miners	7	11615	48,6
<u>Sector industrial</u>			
Fabricants	151		
Industrials			
Homes	1552		
Dones	311		
Artesans			
Homes	1569		
Dones	32		
Jornalers de fàbrica			
Homes	1691		
Dones	2186	7492	31,4
<u>Sector comerç i serveis</u>			
Comerciants	85		
Clergat i religiosos	436		
Exèrcit	635		
Mariners	2		
Mestres i professors	74		
Advocats	15		
Metges/Farmacèutics	55		
Veterinaris	11		
Agrònoms/Adimensors	6		
Arquitectes/Mestres d'obres	3		
"Empleados"	155		
Criats			
Homes	1051		
Dones	1374	3902	16,3
<u>Altres</u>			
Pobres	699		
Sòrdmuts	30		
Cecs	145	874	3,7
TOTAL		23883	100,-

La classificació ve donada pel propi cens excepte la divisió en sectors. Els conceptes són realment poc clars. Què s'entén per propietari i què per arrendatari? Els petits propietaris rabassaires estan a la primera categoria o consten com a jornalers? En el sector industrial, és difícil distingir entre industrials, fabricants i artesans, per altra banda ben nombrosos, i la categoria dels criats, que hem inclòs dins dels serveis, planteja el problema de si tot és servei domèstic o bé mossos pagesos dels masos.

A partir d'aquestes consideracions les dades del quadre s'han d'analitzar amb precaució. Destaca, el pes de l'activitat industrial que el 1860 ocuparia el 31,4 % de la població declarada com activa. Les agrícoles el

48,6 %, però si consideréssim els criats homes com a mossos s'elevaria al 53 %. La industrialització tindria un pes molt important dins de la vida econòmica de la comarca i la informació qualitativa ho mostrarà suficientment.

4.1.1 Estructura socio-professional a Navarcles.

A Navarcles segons l'Enquesta de 1716, l'estructura professional era la següent:

- 1 cirugià
- 3 teixidors de llana
- 3 teixidors de lli
- 2 sastres
- 2 fusters
- 1 ferrer
- 2 mestres de cases
- 2 serradors
- 2 espardanyers
- 40 bracers (27)
- 5 pagesos
- 3 pobres de solemnitat

Predomini dels pagesos i dels bracers, 24 dels quals sols ho eren la meitat de l'any i en la relació de famílies de l'Enquesta s'indica en la seva majoria "bracer i propietari", marcant ja el que serà el grup dels rabassaires. Però destaca l'existència de 6 teixidors, si bé desconeixem per^a qui treballaven.

El 1780, l'estructura socio-professional no s'havia diversificat gaire en els oficis tradicionals (fusters, ferrers ...) i simplement havien augmentat els rabassaires pagesos i els oficis tèxtils (quadre 4.4) (28). Els pagesos -pagesos i rabassaires- significaven el 80,9 %, els artesans no tèxtils dedicats a activitats agrícoles complementàries -fusters, ferrers, boters- significaven el 6,4 % i l'artesanat tèxtil -paraires i teixidors- el 12,7 %. Zamora quan va passar pels voltants de Navarcles li van donar una informació similar: "En este pueblo -Navarcles- hay 10 ó 11 tejedores de cintas. Hay riego, cinco perxers y mas de 300 casas; hay pelaires" (29).

En aquest quadre es copsa perfectament el pes de les activitats tèxtils. Però en realitat no es donarà una situació tan pura, els pagesos filaran llana o lli i els teixidors tindran terres en propietat i a rabassa. La complementarietat de les activitats serà un tret fonamental.

QUADRE 4.4
Estructura socioprofessional de Navarclès el 1780.

PROFESSIO	TOTAL		%
Pagesos	165	165	80,9
Boter	1		
Fuster	2		
Ferrer	1		
Mestre de Cases	2		
Corder	1		
Cirurgià	1		
Mestre de minyons	1		
Sastre	4	13	6,4
Paraires	10		
Teixidors de llana	9		
Teixidors de lli	6		
Fabricant	1	26	12,7
TOTAL		204	100,-

El 1857 i segons el resum del cens de població la classificació per ofi-
cis apareix en el quadre 4.5 (30).

QUADRE 4.5
Professió dels navarclins el 1857.

PROFESSIO	TOTAL	%
Propietaris	90	8,4
Pagesos	18	3,8
Jornalers	310	65,-
Fabricants	1	0,2
Industrials	64	13,4
Eclesiàstics	2	0,4
Militars retirats	3	0,6
Comerciants	3	0,6
Professors	3	0,6
Pobres de solemnitat	8	1,7
No contribuents	25	5,2
TOTAL	477	100,-

Els problemes que apuntàvem pel Bages es plantegen aquí també. No se'ns
dóna la professió dels caps de casa, sinó de tots els actius. Així dins dels
jornalers podem trobar els fills dels pagesos i les obreres de fàbrica. Per
altra banda desconeixem la diferència que hi ha entre propietaris i pagesos
o entre fabricants i industrials. Al marge d'aquestes consideracions, podem
definir que el sector agrícola suposava el 77,2 % de la població considera-
da activa i les activitats industrials el 13,6 %. Si algú combinava les dues
feines agrícoles i industrials, no sabem per on es distorsionaria l'estadís-
tica.

4.1.2 Estructura socio-professional d'Artés, 1774

El cadastre de 1774 d'Artés (31) permet reconstruir amb fidelitat l'estructura socio-professional del municipi. Hem analitzat sols els caps de casa i aquells individus dins de les cases que duen cognom totalment diferent al del cap i, per tant, no hi ha relació de parentiu (Quadre 4.6)

QUADRE 4.6
Estructura socioprofessional d'Artés el 1774

PROFESSIONS	TOTAL		%
Pagesos	20	200	71,7
Masovers	5		
Moliners	3		
Jornalers	172		
Paraires	11	30	10,8
Teixidors	4		
Jornalers teixidors	5		
Jornalers paraires	10		
Sabaters	1	12	4,3
Ferrer	1		
Corder	1		
Mestre de cases	2		
fuster	1		
Jornaler fuster	2		
Jornaler corder	1		
Jornaler sastre	1		
Jornaler traginer	1		
jornaler Ferrer	1		
Boticaris	2		
Cirurgians	2		
Negociants	2		
Batxiller Medicina	1		
Mosso al servei del Rector	1	7	2,5
Majordom	1		
Jornaler Hospitalari	1		
Eclesiàstics	3		
Ciudadans	1		
Inhàbils	9	23	8,2
Vídues	14		
TOTAL		279	100,-

La situació no és pas molt diferent a la de Navarcles 1780. La pagesia -pagesos de mas i jornalers- ocupa el 71,7 % dels caps de casa, que arriba al 78,1 % si no comptem els inhàbils i vídues. Darrera, amb el 10,8 % les activitats tèxtils (paraires i teixidors) i amb el 4,3 % l'artesanat que satisfieia les necessitats de la comunitat pagesa. Com a Navarcles, però, les activitats econòmiques s'interrelacionaven.

La documentació cadastral d'Artés permet distingir entre els que paguen personal major -treballen per compte propi i no necessiten anar a jornal- i el personal menor -treballen per altri ni que sigui en taller propi i/o van a jornal. Els que paguen personal major per oficis són els següents:

Pagesos	20
Masovers	4
Moliners	3
Paraires	11
Teixidors	4
Sabater	1
Ferrer	1
Corder	1
Mestre de cases	2
Fusters	1
Boticaris	2
Cirurgians	2
Negocians	2
Batxiller medicina	1

En total 55 que representen el 19,7 % del total. Són tots els que en el quadre 4.6 no consten com a jornalers. En no poder comparar no sabem si disminuï amb el pas del temps la quantitat de personals majors com veurem que passà a Manresa. És probable, però, que el creixement de la població es féu augmentant sobretot els personals menors.

4.1.3 L'estructura socio-professional de Manresa.

En pagar els cadastres per gremis, els repartiments cadastrals del segle XVIII són una font excel·lent per estudiar l'estructura socio-professional. Però abans d'endinsar-nos en el s. XVIII, el fogatge de 1553 que dóna les professions del cap de casa i un repartiment de la talla del regadiu de la Ciutat permeten aproximar-nos al pes dels oficis en el s. XVI (32) (Quadre 4.7).

Amb 30 anys els focs de Manresa s'haurien més que doblat. Sobte d'entrada l'escàs nombre de pagesos el 1553 (el 18,5 %) degut en part a què el C/ de les Codines eminentment pagès no consta en el fogatge. El 1586, el nombre de pagesos arriba a la quarta part. Si tenim present que una quarta part de focs desconeixem la seva professió, previsiblement augmentaria el percentatge; és però una xifra baixa que avença la importància de les activitats artesanals a Manresa. Dues activitats destaquen per damunt de les altres: la tèxtil que ocupa el 17,1 % dels focs el 1553 i el 12,6 % el 1586 i la del cuir, amb el 8,2 % el 1553 i el 6,6 % el 1586. Una cinquena part de focs constitueixen la resta de la menestralia. Els mercaders passen de 26 a 28 focs en els recomptes.

QUADRE 4.7
Professions a Manresa, 1553 i 1586.

PROFESSIO	1553			1586		
	TOTAL		%	TOTAL		%
Pagesos	13			186		
Bover	1			-		
Treballador	49			1		
Moliners	-	63	18,5	4	191	24,8
Blanquers	28	28	8,2	51	51	6,6
Paraires	39			51		
Teixidor llana	1			} 14		
Teixidor lli	7					
Calçater	7			8		
Cotoner	4			17		
Veler/cinters	-			3		
Tintorer/torcedor	-	58	17,1	4	97	12,6
Baster	3			5		
Ferrer	4			22		
Mestre de cases	8			19		
Sabater	14			22		
Tirater	2			19		
Fuster	5			20		
Corder	1			2		
Espaser	1			1		
Boter	5			8		
Paller	1			-		
Traginer	20			24		
sastre	5			22		
Sombrerer	1			2		
Clavataires	-	70	20,6	12	178	23,1
Hostaler	4			2		
Mercader	26			28		
Revenedor	1			-		
Corredor	1			-		
Botiguer	1			-		
Argenter	-	33	9,7	1	31	4,-
Artistes	7	7	2,1	13	13	1,7
Militars	9			1 (*)		
Eclesiàstics	10			21		
Ciutada	3			-		
Conseller	1	23	6,8	-	22	2,9
Altres	-			3		
Vídues	30			103		
No consta	28	58	17,1	81	187	24,3
TOTAL		340	100,-		770	100,-

(*) A l'ésser una talla municipal és probable que els d'estament militar i noble no apareguin en el recompte perquè estessin exempts

Tant els eclesiàstics com la noblesa no abunden pas, tal vegada problemes de font, especialment el 1586, però la seva normalització no modificaria els dos trets essencials de Manresa en el s. XVI: el predomini de la menestralia i, per tant, poca importància de la pagesia i dins d'aquella, la importància de les activitats tèxtils i de la pell.

Pel s. XVIII, Sarret i Arbós va recomptar, dels repartiments cadastrals, els individus que pagaven el cadastre per gremis en diferents anys i va obtenir els resultats del quadre 4.8 (33).

QUADRE 4.8
Individus que pagaven cadastre per gremis a Manresa en el s. XVIII.

PROFESSIO	1722		1744		1758		1768		1778		1788		1816		1826	
	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%	TOTAL	%
Pagesos	410										712		630			
Blanquers	100	100 14,9	101	101 11,5	79	79 8,2	61	61 6,-	70	70 6,5	61	61 4,8	66	66 8,4	33	33 5,7
Velers	76		164		291		326		374		509		234		179	
Perxers	-		-		-		38		54		111		31		37	
Passamaners	-		-		-		11		15		17		10		18	
Paraires	28		54		63		51		38		32		29		16	
Teixidos lli	49		78		72		71		72		70		65		25	
Tintorers	27	180 26,8	34	330 37,4	46	472 48,7	55	552 54,3	65	618 57,4	81	820 64,2	31	400 51,-	34	309 53,3
Trajiners	44		51		43		34		34		43		23		53	
Ferrers	88		76		63		54		58		60		48		31	
Clavataires	42		60		47		46		40		33		30		12	
Espardanyers	39		61		54		52		51		57		65		30	
Sabaters	43		47		44		45		43		46		40		15	
Fusters	44		45		52		51		50		38		32		27	
Sastres	31		37		37		38		34		38		22		14	
Argenters	9		8		6		7		6		5		5		6	
Mestre de cases	22	362 53,9	35	420 47,7	39	385 39,7	46	373 36,7	44	360 33,5	51	371 29,-	34	299 38,1	32	220 37,9
Artistes	29	29 4,3	30	30 3,4	33	33 3,4	31	31 3,-	28	28 2,6	26	26 2,-	20	20 2,5	18	18 3,1
Mà de la Ciutat	56		-		-		-		-		-		105		-	
TOTAL (sense pagesos i mà de la ciutat).	671		881		969		1017		1076		1278		785		580	

Si exceptuem tres anys, Sarret no aporta dades sobre el gremi de pagesos i tampoc recompta la Mà de la Ciutat que més amunt hem definit. El quadre serveix solament per mesurar l'evolució de l'artesanat i és realment clarificador. Es poden destacar els següents aspectes:

a/ La decadència progressiva dels blanquers o indústria del cuir. D'ésser el gremi amb més agremiats el 1722 i suposar el 14,9 %, veu reduir el seu pes fins el mínim de 1788, amb el 4,8 %. Analitzarem aquesta qüestió més endavant.

b/ Augment continuat i accelerat dels gremis relacionats amb el tèxtil. D'ésser el 26,8 % el 1722, arriba al 64,2 % el 1788 del total de la menestralia. Després la disminució a conseqüència de la decadència dels gremis, es produirà precisament en les activitats tèxtils, les primeres que es mecanitzaran. Ara bé, l'empenta es produeix en la indústria de la seda perquè tant els paraires com els teixidors de lli que no tenen res a veure amb la veleria, veuen disminuir progressivament els seus efectius.

c/ La resta d'artesanat viu un estancament amb tendència lleugera a la baixa amb nombres absoluts, però molt forta en relatius pel fort creixement del tèxtil; del 53,9 % del total el 1722 passen a ésser el 29 % el 1788.

d/ A partir de 1788 les estadístiques de Sarret no són vàlides i mostren senzillament la decadència dels gremis.

Per^a l'estudi del pes de la pagesia dins del cojunt socio-professional de la Ciutat i la tendència a la degradació de les unitats artesanes comptem amb la font del Cadastre Personal que distingeix entre Personal Major i Menor (34). (Quadre 4.9).

QUADRE 4.9
Evolució del personal major i menor a Manresa, el s. XVIII.

OFICI	1746				1765				1770				1789			
	MAJOR	MINOR	TOTAL	%	MAJOR	MINOR	TOTAL	%	MAJOR	MINOR	TOTAL	%	MAJOR	MINOR	TOTAL	%
Pagesos	245	249	494	33,4	15	516	531	33,8	12	492	504	32,4	9	512	521	32,9
Blanquers	53	50	103	7,-	22	53	75	4,8	12	45	57	3,7	7	46	53	3,3
Velers	103	95			96	192			80	261			66	331		
Perxers	-	-			11	22			9	36			7	52		
Passamaners	-	-			-	-			3	6			4	11		
Paraires	31	29			12	40			11	39			9	28		
Teixidors	44	18			18	38			10	49			5	41		
Torcedors	32	27	379	25,6	23	31	483	30,8	24	37	565	36,3	16	57	627	39,6
Trajiners	27	31			10	31			9	38			2	30		
Ferrers	38	27			19	31			16	33			10	32		
Clavataires	30	24			9	28			10	30			4	26		
Corders	35	31			19	32			12	25			7	45		
Sabaters	35	31			8	41			3	34			2	27		
Fusters	30	15			15	32			7	32			4	37		
Argenters	6	2			4	5			5	3			2	7		
Sastres	27	8			7	29			7	27			5	33		
Mestres cases	23	14	434	29,3	8	33	361	23,-	3	32	326	20,9	1	34	308	19,5
Artistes	21	15	36	2,4	15	16	31	2,-	12	27	39	2,5	9	23	32	2,-
Mà de la ciutat	16	18	34	2,3	88(1)		88	5,6	19	46	65	4,2	16	26	42	2,7
TOTAL	796	684	1480	100,-	399	1170	1569	100,-	264	1292	1556	100,-	185	1398	1583	100,-
%	53,8	46,2			25,4	74,6			17,-	83,-			11,7	88,3		

(1) La mà de la ciutat no està desglosada. L'hem acumulat al Personal Major.

les observacions apuntades més amunt són vàlides en la seva totalitat: els gremis tèxtils augmenten continuadament el seu pes damunt del total -de 25,6 % al 39,6 %- mentre que, per altra banda, la resta d'artesanat disminueix també progressivament, del 29,3 % a 19,5 %. La indústria de la seda -velers, perxers, passamaners, tintorers i torcedors- és la que s'ha desenvolupat més al llarg del segle.

Els pagesos -els pocs amb mas, els sense i els jornalers- són la tercera part de les persones encadastrades. El percentatge és més elevat que en el segle XVI, però les activitats menestrals ocupen més gent que no pas l'agricultura. De fet cal matisar perquè la situació no és estricta i molts menestrals tenien terres en propietat o arrendades que complementaven l'activitat artesana o permetien subsistir en períodes de davallada de la producció (35).

En el quadre hem establert una relació entre el personal major -els productors independents- i el personal menor -els productors que produïen per altri. L'evolució que en resulta és contundent. El 1746, el 53,8 % dels caps de casa pagaven personal major, aquest percentatge es reduí vertiginosament per assolir l'11,7 % el 1789. En canvi, els personals menors passaren del 46,2 % al 88,3 %. No es produí en realitat una proletarització sinó una pèrdua de la capacitat de decisió econòmica i submissió a les pautes que oferia el comerciant-manufacturer (36). A nivell d'artesanat urbà al llarg del s. XVIII es produí la transició d'una producció artesanal independent, a un sistema urbà de "putting out". Els gremis no foren cap impediment i foren alguns artesans els que es convertiren en comerciants-manufacturers. S'apunta per aquí la via revolucionària assenyalada per Marx.

El 1860, el punt d'arribada del nostre treball, tenim la divisió per professions del cens d'aquell any (37) (Quadre 4.10).

QUADRE 4.10
Professions a Manresa segons el Cens de 1860.

SECTOR	TOTAL		%
<u>Sector agrícola</u>			
Propietaris	589		
Arrendataris	177		
Jornalers agrícoles	1236	2002	26,2
<u>Sector industrial:</u>			
Fabricants	111		
D'altres industrials	1178		
Obrers fàbriques tèxtils	2301		
Artesans	589	4179	54,6
<u>Comerç i serveis</u>			
Comerciants	58		
Clergat i religiosos	263		
Administració pública	23		
Exèrcit	536		
Mestres i professors	23		
Belles Arts	1		
Advocats/procuradors	25		
Escrivans	5		
Mariners	2		
Metges/farmacèutics	18		
Veterinaris	1		
Agrimensor	1		
Mestre d'Obres	5		
Empleats ferrocarril	17		
Criats	489	1467	19,2
TOTAL		7648	100,-

Quan hem estudiat els quadres 4.3 i 4.5 hem plantejat les dificultats d'interpretació que algunes categories presenten. Malgrat això, ressaltava sobretot la disminució de l'agricultura dins de la ciutat (sols ocupa el 26,2 %) i, per altra banda, el pes aclaparador de les activitats industrials (el 54,6 %) i, dins d'elles, els obrers -no sabem la relació home/dona- que

ocupa el tèxtil (el 30,1 % del total d'ocupats).

Si comparem amb el quadre 4.3 (les professions a la comarca el 1860) es desprèn que el pes industrial rau essencialment a Manresa (el 55,8 % del personal ocupat en activitats industrials front el 17,2 % d'agrícoles) i, com veurem, malgrat en alguns pobles trobarem continuïtat entre la iniciativa del s. XVIII i la indústria cotonera en el s. XIX, seran els industrials de Manresa els que colonitzaran els rius instal·lant-hi les filatures de cotó.

4.2 LA BLANQUERIA A MANRESA EN EL S. XVII.

Les dades que tenim sobre els blanquers a Manresa en el s. XVII són fragmentàries i, a vegades, simples intuïcions d'una importància econòmica en el s. XVII que repercutiria considerablement en la formació dels comerciants/manufacturiers seders i la petita noblesa del s. XVIII. Per aquesta raó les estudiem:

a/ Foren els primers que establiren gremi a Manresa, doncs en el moment de construir-se l'actual Església de la Seu ja estaven construïts i el 30 d'Octubre de 1324 sol·licitaren instal·lar-hi una capella. Els paraires no es constituïrien fins el 1370 (38). "Tenien sos obradors en els arrabals de la ciutat prop del riu o en els torrents. Trobem a primers del segle XIV, la cuyrateria superior i la cuyrateria inferior en el torrent mirabile (avui de St. Ignasi) des de més amunt de la Font de l'Ubach, o part superior, fins el riu Cardoner, o part inferior, anomenant-se tot aquest tram el carrer de la cuyrateria" (39).

En el s. XVII arribaren al màxim esplendor (40).

b/ En les estructures socio-professionals de 1553 i 1586 (Quadre 4.7) hem vist com els blanquers eren un dels grups més nombrosos dins de l'artesanat (8,2 % el 1553 i 28 individus i el 6,6 % el 1586 i 51 individus).

c/ En la composició dels saquets per a l'elecció dels consellers de l'Ajuntament de Manresa, el 1629 hi havia dos sabaters en el saquet 2; 1 draper, 1 cotoner i dos blanquers en el saquet 3 i 1 cotoner i 1 blanquer, en el saquet 4 (41). De 47 professions, solament 8 -i no en els saquets millors- corresponien als artesans i d'aquests, 3 als blanquers. Un element que con-

firma la seva importància.

d/ A l'Avalot de les Faves que es produí a Manresa el juny de 1688 (42), hi ha diverses referències als blanquers: el veguer era Francesc Calcina "de son principal blanquer y després ric y passat a ciutada honrat"; de les vuit persones que firmen l'acord amb els avalotadors hi trobem dos blanquers, en Maurici Soler i Cristòfol Dalmau; una de les persones que moriren a la banda repressora era en Crisòstom Soler, que estudiava lleis i era parent de Baptista Soler, blanquer i, finalment, alguns autors insinuen que entre els avalotadors s'hi trobaven els cuireters del barri de Sant Marc (43).

e/ Els antecedents de blanquer ens consten en diversos casos de doctors en lleis i ciutadans honorats del s. XVIII manresà:

-El 1694, trobem el testament de "Fco. Calcina, ciutadà honrat de Barcelona en Manresa populat antes mercader y mes antes, blanquer". En el mateix document, el seu pare, Francisco, era blanquer (44). Era veguer de Manresa quan va tenir lloc l'Avalot de les Faves i ja se'l caracteritzava així.

-Els Soler de la Plana, ciutadans honorats en el s. XVIII, eren blanquers en el s. XVII com es desprèn del testament de Maurici Soler, blanquer (45).

-En Tomàs Mollet era doctor en medicina a Manresa el 1719 i en el seu testament, informa que el seu pare era en Tomàs Mollet de la Plana, blanquer i tirant enrera trobem a Antich Mollet, blanquer; Miquel Mollet, blanquer i Andreu Mollet, pagès (46).

Malgrat que els exemples siguin limitats, pot establir-se una continuïtat entre petita noblesa local del s. XVIII i un ascens social derivat de l'enriquiment a partir de l'ofici de blanquer.

f/ Una decadència òbvia en el s. XVIII que l'hem observada tant en la disminució progressiva de les terres que controlaven els blanquers en l'estructura de la propietat de Manresa (Quadres 3.71 i 3.77), com en el nombre absolut de persones agremiades (de 101 a 1744 a 61, el 1788) (Quadre 4.8).

g/ Alguns dels blanquers més importants que arribaren com a tals en el s. XVIII i que encara no s'havien ennoblit, es transformaren en velers, perquè ofería millors perspectives econòmiques:

-En Joan Baptista Soler, blanquer i amb antecedents familiars en aquest ofici, comprà els estris de veler el 1732 i fou un dels més importants industrials del s. XVIII manresà i es transformà en cotoner a principis del s. XIX (47).

-En Joan Suanya, propietari d'un mas, apareix dins del gremi de velers el 1737 i participarà en la mateixa companyia que en Soler. El seu pare era

en Pere Suanya, blanquer (48).

- N' Ignasi Parera, veler, soci fins a la seva mort de la mateixa companyia, el seu pare era blanquer i el seu avi també (49).

-En Simó Dalmau de començaments del segle XVII serà blanquer i el seu hereu, a finals, veler (50).

h/ Alguns dels homes importants del gremi de començaments del segle XVIII no l'abandonaran encara que, com veurem més endavant es dedicaran també a altres activitats: Miquel Coma, Miquel Dalmau i Tomàs Ignasi Soler (51).

Aquests elements són suficients per mostrar la importància que va tenir la indústria del cuir, no tant sols com a activitat industrial, sinó com a acumulació de capital d'uns determinats individus que, si alguns s'enobliren, d'altres quan l'activitat va entrar en decadència, van saber-se passar a la seda. No serà l'únic punt de partida de la burgesia de Manresa, però un dels importants.

De l'estructura productiva que es derivà de l'activitat no en sabem res. Tampoc sabem res de la xarxa comercial que s'organitzà a partir dels blanquers. Caldria alguna monografia sobre el tema. Sols podem retenir que va haver-hi acumulació de capital i la creació d'una burgesia amb vocació industrial, amb actuació dins d'unes estructures gremials que, potser perquè les controlaven, foren suficientment adaptables a una altra activitat econòmica.

4.3 LA INDÚSTRIA DE LA LLANA I ELS PARAIRES

El punt de partida és el següent: a Manresa durant el segle XVIII la indústria de la llana tenia molt poca importància, com es desprèn de les propietats que controlaven els paraires i el nombre d'agremiats (60 el 1746, 37 el 1789) més aviat en decadència. El 1760, a Manresa, sols hi havia 22 telers (52). En canvi tenia importància en els pobles més destacats del Pla i en altiplans allunyats com el Moianès i el Lluçanès.

Totes les estadístiques de telers i notes de viatgers confirmen aquesta situació: Sarret i Arbós enumera una relació de 1758 (53) (Quadre 4.11) i la Junta de Comerç en dóna una altra per 1760 (54) (Quadres 4.12 i 4.13).

No sabem com varen estar recollides aquestes dades i, en una activitat

QUADRE 4.11
Telers al corregiment de Manresa el 1758.

POBLE	TELES	TELERS	TOTAL
BALSARENY	Cordellats i estamenyes	6	11
	Llenç de lli i cànem	5	
AVINYO	Llenç de cànem	3	3
ESTANY I STA. M ^a D'OLO	Estamenyes i cordellats	24	30
	Baietes	4	
	llenç de lli i cànem	2	
SANTPEDOR	Estamenyes i cordellats	6	22
	Mocadors de seda	4	
	Llenç de lli i cànem	10	
	Mantes de pèl	2	
MURA	Llenç de lli	3	3
ST. FELIU SASSERRA	Baietes	5	6
	De cànem	1	
ARTES	Estamenyes i cordellats	30	38
	Llenç de cànem	8	
NAVARCLES	Estamenyes i cordellats	14	21
	Lli i cànem	7	
MONISTROL DE MONTSERRAT	Panyos 26 es	3	19
	Panyos 24 es	4	
	Panyos 22 es	10	
	Lli i cànem	1	
	De sabó	1	
SALLENT	Estamenyes i cordellats	24	49
	Estam i lli	6	
	Cànem i lli	13	
	Baietes	6	

QUADRE 4.12
Telers de llana i seda al Bages el 1760.

POBLE	DE LLANA	DE SEDA
Manresa	22	1040
Cardona	15	5
Monistrol de Montserrat	18	-
Sallent	19	-
Artés	45	-
Navarcles	20	-
Moià	192	-
Santa M ^a d'Olív	22	-
Sant Feliu Sasserra	-	-
Santpedor	19	-
Estany	8	-
Balsareny	8	-
TOTAL	388	1045

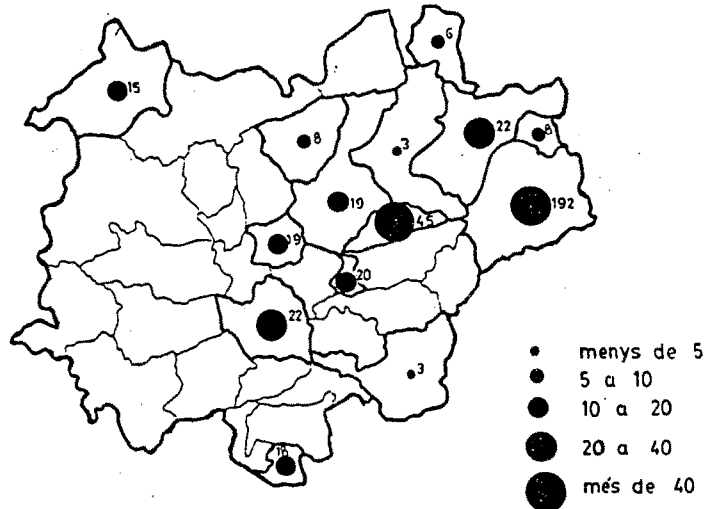
QUADRE 4.13
Telers de llana a Catalunya el 1760.

CORREGIMENT	TELERS	%
Manresa	936	47,2
Vic	497	25,-
Vilafranca	186	9,4
Granollers	161	8,1
Olot	106	5,3
Girona	44	2,2
Puigcerdà	34	1,7
Tarraqona	17	0,9
Tortosa	4	0,2
TOTAL	1985	100,-

econòmica caracteritzada pel seu caràcter parcial, la seva fiabilitat és relativa. en el llistat de 1758, per exemple, no apareix Moià. Tot i així recull la tendència de la localització i entre ambdues llistes hem elaborat també el mapa 4.1. Destaquen els següents aspectes:

Mapa 4
Telers de llana al Bages el 1760.

-Els telers es concentren en el Nord-est de la comarca (destaca Moià amb 192, la meitat del total) i fora d'aquest àmbit els dos pobles concentrats restants (Cardona i Monistrol de Montserrat). Hem de recordar de nou la coincidència d'aquesta localització amb els pobles de poblament concentrat i l'àrea de més densitat de població.

-En alguns pobles, els telers de llana es complementen amb telers de lli i cànem que aprofitarien la producció local d'aquesta fibra.

-Absència de telers de llana a Manresa. Domini aplastant de la seda (més de 1000 telers) que estudiarem més endavant.

-La localització dels telers no ve condicionada per la proximitat de cursos fluvials. Per l'est comarcal el Llobregat és qui organitza les aigües però tant St. Feliu Sasserra, com Sta. M^a d'oló, Moià, Artés, l'Estany estaven allunyats del curs fluvial. Les petites unitats productives no necessitaven l'aigua com a força motiu. Quan a començaments del s. XIX es produïxi la concentració de capital i l'aparició de les fàbriques, la localització canviarà en benefici de les valls fluvials, perquè l'aigua com energia adquirirà importància. És aleshores quan alguns d'aquells pobles començaran a perdre pes en el conjunt comarcal.

-El corregiment de Manresa -Lluçanès, Moianès, i Berguedà inclusivament agrupaven el 47,2 % dels telers de llana de Catalunya (si bé no consta el

Corregiment de Barcelona). A partir d'aquesta dada, cal considerar tota la Catalunya Central, com una àrea en la qual les activitats tèxtils eren importants (55).

Per mantenir aquests telers en producció calia una organització ben complexa, que anava des de l'abastament de la matèria primera passant per la filatura de la llana, l'ordit i el teixit. Aquesta complexa tasca estava coordinada pel paraire. Algunes descripcions permeten definir el treball necessari per fer funcionar un teler:

-A Sallent, el 1765, per fer funcionar un teler de teixits molt barats (cordellats 14as) feia falta la següent mà d'obra (56).

- . un pentinador dels estams
- . 6 dones per filar els estams
- . 2 homes per cardar la llana i un altre per emborrar-les
- . 6 dones per filar les llanes
- . 1 home per teixir
- . 1 dona per ordit i una altra per triar la llana

És a dir, 14 dones i 5 homes.

-A Castellterçol hi havia 140 telers que donaven feina a 2300 persones, de les quals 2030 eren dones. Equivalia a 1,93 homes per teler i 14,5 dones (57).

-A Moià, el 1763, hi havia 48 fàbriques de teixits de llana, amb 111 telers (2,3 telers: fàbrica); cada any es fabricaven més de 1700 peces de diverses mides. La llana venia de Castella, de l'Aragó, Barcelona, Mataró i de tot Catalunya. A cada fàbrica hi treballaven 3 homes, 22 dones i 2 vaillets. Si considerem com a homes els vaillets donava la següent mitjana per teler: 2,2 homes/ teler i 9,6 dones/ teler. Més baix que a Castellterçol i a Sallent (58).

Deixarem de banda l'anàlisi del Moianès amb una dinàmica pròpia diferent a l'àrea d'influència de Manresa que mereixeria un estudi propi. Però ens serveixen les dades i les observacions. Cal destacar:

-Les dones són les que filen i en calen de 10 a 15 per teler. Si al Baçes hi havia 388 telers de llana caldrien de 3880 a 5820 dones per mantenir en producció constant els telers, però hi ha també la seda i el cànem lli. Si donéssim per bones les dades del Cens de Floridablanca de 1787, sense Manresa, hi havia 6770 dones de més de 16 anys, el que significaria que filaven llana entre el 57,3 % i el 86 %, xifres per altra banda, molt elevades. Coincidiria amb el que s'afirmava per Moià: "los tornos no se pueden

contar, sino diciendo que son tantos que casi igualan el número de mujeres" (59).

-Que el poble es converteix en nucli organitzador de l'activitat tèxtil i que filen per^avell, dones que estan relativament allunyades del nucli generador, com a Castellterçol a una distància de 3 o 4 hores (60).

Cap els anys 80 del segle XVIII la introducció del cotó era una realitat. I filar cotó tenia avantatges respecte a la llana tal com deien els paraires de Monistrol el 1787: "los graves prejuicios que les irroqaban de que en aquella villa y en Esparraquera, Olesa, Collbató, Vacarissas, Castellvell y St. Vicente de Castellet se hubiese introducido la hilaza de algodón, que las mujeres preferían a la de la lana por ser mas limpio y proporcionarles mayor ganancia" (61). La introducció del cotó de forma cada cop més massiva no implicava canvis en l'organització del treball, simplement es substituïa una fibra per una altra, i les dones continuaven essent fonamentals per filar. La filatura era el límit de la indústria tèxtil, feia falta molta mà d'obra per fer funcionar un teler. La sortida a aquesta limitació eren els avenços tècnics que, no casualment, es produïren sobretot a la filatura i implicà canvis substancials en l'organització del treball (62).

L'element organitzador d'aquest procés productiu en els pobles bagencs foren els paraires. Per definició tenien la tasca de cardar la llana i preparar-la per filar-la i teixir-la, però a poc a poc, es convertiren en els distribuïdors de llana a les dones per filar-la, el teixidor per teixir-la i de comercialitzar la producció (63). La capacitat d'acumular capital era més gran com més es controlava tot el procés: des de l'adquisició de matèria primera fins a la venda directa de les teles teixides.

En els pobles bagencs del Pla, apareix una gradació en els paraires. Mentre alguns es limitaran al paper de coordinadors d'una producció que depèn en darrera instància d'un element superior, altres, s'aprofitaran de les contradiccions de la pròpia comunitat pagesa, i acumularan capital suficient per controlar tot el procés productiu i comercial i incorporar-se a la industrialització quan arribi el moment.

Caldria estudiar a nivell local les activitats d'aquests paraires. A tall d'exemple, i sense pretendre ésser una resposta definitiva presentem alguns casos d'Artés i de Navarres:

-Rosa Canadell i Sobrevals, Vda. de Joan Canadell i Guixer, pagès i paraire d'Artés (64). Tenim l'inventari dels béns d'en Joan. Aparentment podria passar per un pagès rabassaire però hom copsa de seguida la seva si-

tuació acomodada: un burro vell i tres gallines; l'utillatge necessari amb 9 bótes que poden emmagatzemar 82,5 cargues; una casa al C/ de Baix amb hort darrera, dos horts, 7 Q. de terra pròpia -part vinya i part campa- i tres vinyes a parts de fruits de les quals desconeixem l'extensió (65); sis culleres petites i un agnus de plata, unes arracades petites, un anell i un parell de botons d'or.

Sense res més estaríem davant d'un petit rabassaire lleugerament acomodad, sinó fos pels estris de paraire (fogó de paraire de pentinar, torn de peu, aspis, torns de bobinat, devaneres, banc d'enborrar etc.), que posseïx en el primer pis de la casa, per altra banda tampoc molt abundants, i les provisions de matèria primera, alguna ja elaborada:

-Vint-i-un rams de bri i sis d'estopa

-Dues arrobes de canem molt gros i ple de canemuxa eixint de bregadora

-Una estamença setzena blanca de 40 vares que és en poder de Jaume Vila, teixidor de llana junt amb dues filaneres d'estam per rolliment que té entregades.

-Cinc arrobes de llana neta de la qual se troben tretes vuit filaneres sense filar tota blanca.

-34,5 filaneres de estam blanc filat per estamenyes

-Es troben 3 filaneres de les predites vuit de estam sense filar tot blanc

-Mig pesal i quatre lliures i mitja de llana grossa per flassades

-Quatre filaneres sense filar de estam sacolor y altre filanera part blanc i part sacolor sense filar.

-Un pesal de 8 lliures i 8 unces de punxa blanca

-12 lliures de llana de peça filada.

D'aquestes provisions no es desprèn pas una gran activitat com a paraire, però complementat amb activitats agrícoles de conreu de vinya permetien a la família una situació relativament acomodada. No creiem però que les seves activitats industrials anessin més enllà que coordinar una petita part de la producció local, amb aportació de treball propi al procés productiu.

-Joan Posa, paraire (66). El primer Posa que es detecta a Artés és Montserrat Posa que arribà a finals del s. XVI. Podria ésser un fadrister del Mas Posa d'Avinyó que s'instal.lava en el poble veí. Consta com a pagès. L'hereu fou en Montserrat Posa i es tenen notícies de 1628 a 1652. Amb ell es féu realment l'expansió del patrimoni: en alguns llocs s'anomenava pagès però feia de paraire, comprà diferents peces de terra i amplià la casa on

vivien. L'inventari de Montserrat, a més de descriure l'obrador de paraire, en el celler hi tenia 9 bótes amb capacitat per 49,5 cargues de vi i guardava 17 cargues de vi claret en una bóta llogada i 12 cargues de vi vell escaldat en una altra bóta i en diner efectiu, tenia a casa 277 ll. que a mitjan segle XVII no era pas despreciable.

El complement pagès/paraire és de nou fonamental! No queda clar, però, els inicis tan fulminants del segon Montserrat. Caldria saber si realment el fadrister del Mas Posa baixà a Artés sense res o amb el capital suficient per iniciar-se en l'ofici de paraire. A mitjan segle XVII la família era una de les acomodades d'Artés.

Tots els hereus que es succeïren foren paraires i, si bé tenim notícies de compra d'alguna peça de terra més, la família no experimentà cap mena de creixement espectacular. Els casaments es realitzaren amb cabaleres de cases de pagès dels voltants (Mas Sala de Sant Llogari de Castellterçol, el 1702; Mas Montvi de Dalt de Moià, el 1770) o amb altres paraires (casament amb Rosa Sobrevals). Els dots aportats per algunes mullers dels hereus mostren un cert estancament social: el 1702 era de 300 ll.; el 1770 de 375 ll.

A partir del segon Montserrat tots els hereus de la família s'anomenaren paraires, fins a Joan Posa i Altimiras, nascut el 1815 que serà fuster. L'ofici de paraire davant l'ofensiva de la filatura de cotó havia perdut totalment el seu sentit. No sabem per quins motius optà per la fusteria. Si el canvi mostra ja una certa decadència, aquesta es confirmarà per la rompuda del patrimoni familiar en dues parts a conseqüència d'un casament doble: en Joan Posa, vidu, amb Llúcia Gibert i Fontcuberta de St. Fruitós i la seva filla que era pubilla amb en Joan Gibert, germà de la Llúcia. Partiren el patrimoni familiar i, quan es reagrupà de nou, s'havien venut algunes propietats.

De l'activitat econòmica de la família cal destacar la companyia que el 1845 formaren Joan Posa, Víctor Miravittles, Joan Berenguer, Josep Morell, Antoni Muré i Joan Ferrer per fabricar aiguardent. Cadascun hi aportà 135 ll. Joan Posa fou, en principi, l'encarregat de fer funcionar l'olla que havia comprat la companyia.

Abans de la partició del patrimoni, els Posa tenien 24 Q. 7 q. de terra, tota en propietat que els situava dins de la propietat mitjana del municipi.

L'empenta del paraire del s. XVII no sembla pas continuar-se al llarg

del segle XVIII, on la família malgrat continuà traficant amb llana i en vi, no avançarà en les seves posicions econòmiques, més aviat es produirà un estancament, corroborat en el s. XIX per l'abandó de la paraireria per l'hereu i dedicar-se a fer de fuster i fer funcionar una oficina d'aiguardent. Una extensió de terres notable garantia una posició relativament benestant a la família, però el control damunt del procés productiu no li havia servit per gaire més.

-Els Berenguer. La informació que tenim sobre la família és escassa però suggerent. El 1744, pel testament de Maria Suanya -la dona de Joan Suanya, pagès de mas i veler de Manresa- sabem que era filla de Joan Berenguer, pagès i paraire d'Artés (67). Més endavant trobem a Joan Berenguer, Francesc Berenguer i Joan Vila i Daris, paraires, com a Administradors de la Causa Pia per casar donzelles fundada pel Rnd. Valentí Berenguer, prevere d'Artés (68). I en una altra escriptura, Francesc Berenguer, paraire d'Artés es casa amb Teresa Sobrevals, probablement filla d'una altre paraire i l'hereu serà en Josep Berenguer i Sobrevals, paraire (69).

Si es detecta en el cadastre les terres que tenen el 1774, sols trobem a Francesc Berenguer, paraire, amb 19 Q. de terra i, sense que s'especifiqui que era paraire, a Joan Berenguer, pagès propietari del Mas Colomer (58,2 Q.). És difícil clarificar les relacions que hi havia entre aquests noms, si bé queda clara la importància de l'ofici de paraire, combinat igualment amb l'explotació de terres.

Cap data connecta amb unes altres referències del segle XIX, realment interessants. El 1844 a Artés hi havia set fàbriques una de les quals era de Josep Berenguer, amb 6 telers teixint cotó. I d'aquí es dispara sense que coneguem en detall el procés: la indústria de D. Josep Berenguer i Vilarassau amb societat amb el seu fill Josep Berenguer i Caba, dedicada a la filatura i teixits de cotó, es convertí en una de les més importants de la comarca (70).

La hipòtesi de la continuïtat entre les activitats de paraire i les d'organització del procés productiu i la indústria cotonera del XIX és plausible malgrat caldria aprofundir la recerca. Alguns paraires locals, tal vegada els millor situats dins l'organització productiva, podien acumular el capital suficient, i en una altra situació econòmica passar-se a la nova activitat i convertir-se en actius industrials.

-Els Tàpies de Navarcles. En el capbreu de 1780 de Navarcles declaren Francesc Tàpies i Valentí Tàpies, paraires. El patrimoni que tenen en el

terme de Navarcles consisteix en dues cases, un hort i cinc peces de terra. Foren adquirides a partir de 1736. No sabem d'on sortí la família i com arribà a Navarcles (71).

El 1765, casaren la seva filla Rosa amb Domingo Sala, jove teixidor de lli, hereu de Jaume Sala, soci de la primera fàbrica d'indianes de Manresa i pagà 700 ll. de dot i la roba, quantitat considerable (72) que indica la seva importància econòmica.

Desconeixem les seves activitats com a paraire, però en canvi tenim referències de la seva participació en l'extracció d'excedent a partir de dificultats de la pagesia:

.Pere Puigmartí, pagès del Mas Puigmartí, per quitar un censal de 640 ll. arrendava de 1760 a 1774 les parts de fruits dels pagesos que tenia establerts. De 1765 a 1769, l'arrendatari era Francesc Tàpies, paraire.

El 1766, comprava a carta de gràcia les parts de fruits d'una peça de terra establerta a rabassa perquè el pagès fes front a diners que ell li havia deixat graciosament (73).

.Arrendava per vuit anys i vuit collites a Josep Trullàs, pagès de Navarcles la meitat de la verema de tres peces de terra, dues a rabassa i una pròpia (54). No s'especifica si el pagès tenia problemes de deutes (74).

.Finalment sabem que comprà a carta de gràcia, vint passades de ceps a Valentí Tatger i Oristrell, pagès de Navarcles que conrearà el pagès i en Tàpies s'endurà la meitat dels fruits (75).

D'aquestes poques referències es desprèn que l'acumulació de capital no es féu solament en l'activitat tèxtil sinó participant de les contradiccions de la pagesia bagenca.

Una venda a la família Casanovas de Navarcles d'una peça de terra citada en el Capbreu connecta en Francesc Tàpies amb en Sebastià Tàpies en el segle XIX (76) que permet connectar-lo amb la fabricació de filats i teixits de cotó a la Fàbrica del Molí d'en Serra. Les notícies són:

.El 12-IX-1820, Segimon Padró, pagès de Navarcles ven a Jaume Casajoana, Sebastià Tàpies, paraires, a Josep Ripoll, serraller i a Ignasi Serra, fabricant de cotó, dos molins -un fariner i l'altre de pólvora- en part transformats en una fàbrica de filats de cotó per 4500 ll. (77).

.Des de 22-XI-1829, el molí l'havien repartit en dues parts, una per Sebastià Tàpies i l'altra, se la partiren Josep Ripoll i Valentí Serra(78).

.El 1850 arrenda la seva meitat a Marc Pujol, fabricant de Sallent per cinc anys (79). I consta també com a propietari el 1861 (80).

.Pels voltants de 1880, edificà aprofitant l'aigua del Calders, una nova fàbrica tèxtil que serà coneguda popularment com a Fàbrica de Cal Tàpies (81).

Però a partir de 1850 constava com a hisendat de Manresa (82).

Els paraires foren els individus que organitzaren la producció de la llana en el nord-est. Caldria investigar els seus orígens -cabalers de cases de pagès acomodades?- i la seva evolució econòmica. El seu paper centralitzador de l'activitat tèxtil a base de fer filar a les dones i teixir als teixidors sembla evident, però no hem pogut analitzar les vies de comercialització. La situació social benestant dins del marc del poble sembla deduir-se dels exemples estudiats però els nivells eren diferents dels uns als altres. El paper centralitzador de la producció es complementava amb l'extorsió de la petita pagesia per la via del control de la comercialització dels productes agrícoles, préstecs onerosos, compres per dificultats etc. que permetien una acumulació de capital que, al mateix temps, permetia aprofundir el control damunt de tot el procés tèxtil.

En arribar al segle XIX l'evolució d'aquests paraires serà diferent segons el grau de l'acumulació de capital. La mecanització de la filatura obligava a augmentar el capital fix de la inversió i a una localització vora d'un curs fluvial. La nostra recerca -que caldria aprofundir amb més exemples- mostra que mentre uns realitzen aquesta inversió (els Berenguer d'Artés i els Tàpies de Navarres), altres es van quedar pel camí. Alguns paraires s'incorporaven així a la burgesia industrial bagenca.

Tant els Berenguer com els Tàpies edificaren la fàbrica en el propi poble a la vora dels cursos fluvials. En el mateix poble es realitzava la transició quant a organització del treball. Cal demanar-se però, que va passar en els pobles que no tenien cursos fluvials a la vora. Hem de suposar -i caldria comprovar-ho- que els paraires que podien realitzar els salt de la mecanització, abandonaren els seus pobles i es traslladaren a d'altres indrets, reforçant així la industrialització a les valls fluvials. A partir d'aquest moment els pobles amb activitats tèxtils sense cursos fluvials iniciaren un procés de decadència.

4.4 LA INDÚSTRIA DE LA SEDA A MANRESA.

El desenvolupament de la indústria de la seda fou exclusiu de Manresa. Solament a Santpedor prengué al llarg del s. XVIII una certa volada i arribaren a constituir gremi el 23-II-1778 (83). Venien el producte fabricat als velers manresans, fins i tot Hernández planteja que va arribar a posar en perill els perxers manresans i els teixidors de Manresa, adduint que els de Santpedor no eren mestres, varen intentar prohibir-los-hi la fabricació (84). A part d'algunes al·lusions a que els mestres rics feien teixir les peces als pobles veïns (Sallent, Santpedor ...) i que a Navarcles "se emplea mucha gente en hilar lana y seda para las fabricas de Manresa" (85). La dinàmica de Manresa, afectava als pobles immediats però, en general, la seda es reduí a l'àmbit de Manresa.

Una estadística de 1758 donava per Manresa la següent quantitat de telers (86):

-Teixits de lli i canem	79 telers
-Teixits de mocadors de seda	672 telers
-De tafetà dobles i de mantes	49 telers
-De colònies i cintes	111 telers
-D'estam i seda i teles de seda	12 telers
-De llana, cordellats i estamenyes	15 telers

El 1760, es comptaven 1040 telers diversos, 63 de perxer i 2 de mitges (87).

En la descripció del Bisbat de Vic el 1780 es deia el següent de Manresa:

"El arte de la seda mantiene más de la mitad de la Ciudad. El Gremio de Tejedores de velos es en el dia tan grande que pasan de 800 los tejedores corrientes. De Cordoneros 100 y tantos, de galoneros, 200 y tanto y 100 de listas planas de 20 piezas de telar. Ay mas de 50 tornos para torcer la seda y los correspondientes tintoreros para teñirla. De modo que hay 1200 telares poca mas o menos que consumen al año 100000 libras de seda " (88).

El P. Caresmar en el mateix any feia una exposició similar:

"Al principio de este siglo no havia en Manresa fábrica alguna de tejidos de seda y en el dia las hay mui oppulentas, por que pasan de 1200 telares en donde se fabrican mas de 70000 docenas de pañuelos en cada año, tafetanes, alafayas, cintas y otras manufacturas en que estan empleados mas de 6000 personas, entre los que se cuentan 3000 hombres y muchachos para tejer, retorcer y tintar y 3000 mugeres y niñas que se emplean en devanar seda, hacer redecillas y otras manufacturas" (89)

Aquestes referències i d'altres de similars que podríem aportar mostren

la importància de la indústria de la seda a Manresa. Estudiem el procés productiu.

La seda s'importava gairebé en la seva totalitat. El 1735 les moreres ocupaven solament 18,6 Q. de les terres encadastrades (0,22 % del total) (90) i les moreres eren l'alimentació fonamental dels cucs de seda. Tant en la documentació municipal com notarial no hem trobat referències al conreu dels cucs de seda (91). Altres fonts confirmen la procedència exterior de la seda (Quadre 4.14)

"La seda se trae de los reinos de Valencia y Aragon, una poca de este principado y bastante porcion extrangera". "La cosecha de seda es poca o ninguna" (92).

QUADRE 4.14
Seda importada a Catalunya, de València el 1759.

TIPUS DE SEDA	LLIURES	%
<u>Seda en rama</u>		
Barcelona	37970	25,9
Reus	10688	7,3
Manresa	89791	61,3
Mataró	6159	4,2
Calella	1926	1,3
TOTAL	146534	100,-
<u>Alducar</u>		
Barcelona	350	3,2
Reus	1728	15,9
Manresa	6497	59,9
Mataró	1678	15,5
Calella	597	5,5
TOTAL	10850	100,-

Segons l'estadística del quadre 4.14 (93), Manresa consumia aproximadament el 60 % de la seda importada de València al Principat i, si acceptem les dades de Pladevall segons les quals es consumien 100000 lliures, la seda de València havia d'ésser la major part (94).

El 1770 va autoritzar-se la desaparició de l'impost de la Bolla que carregava un 15 % damunt de les manufactures. Va ésser substituït per un equivalent que gravava la seda en brut. Per aquest nou impost, la seda importada de València i Aragó va pagar 11588 ll. quan el que pagava la Ciutat de cadastre Real i Personal d'aquest any eren 10529 ll. 10 s. (95). El volum de seda importada havia d'ésser considerable.

Per tant, la primera característica de la indústria de la seda manresana és que importava gairebé en la seva totalitat la matèria primera de València i Aragó.

El que es fabricava eren mocadors els quals s'exportaven a Amèrica, França, Anglaterra i Holanda i el mercat català i estatal (96).:

"Sus fabricas que son varias le proporcionan un vasto comercio en las Americas, en lo interior del reino y hasta con el extranjero" (97).

Els mocadors d'exportació tenien llibertat de fabricació però havien de sol·licitar als prohoms del gremi llicències que especificuessin la quantitat que se'n volien exportar. Hernández aporta dades d'exportació de Manresa (98) de 1777 a 1782 i són significatives per entendre el volum d'aquesta producció (Quadre 4.15).

QUADRE 4.15
Dotzenes de mocadors exportades pels manresans de 1777 a 1781.

COMPANYIA O VELER	LLICENCIES	EXTRETS	%
Joan Puig i Cia	11300	8718	4,9
Francesc Galí	1500	750	0,4
Ignasi Amorós	1200	1173	0,7
Ajustí Asols i Cia	38500	36983	20,9
Tonàs Perera	300	169	0,1
Ignasi Barjau	4500	5300	3,-
Pau Miralda, Gabriel Badia i Cia	44000	46009	26,1
Domingo Santané i Cia	2500	1990	1,1
Ignasi Pons i Parera	500	270	0,2
Serafí Brunet i Cia	8500	7580	4,3
Magí Oms i Cia	13200	11642	6,6
Pau Sacristà i Cia	49000	53500	30,3
Geroni Comelles	3000	2494	1,4
TOTAL	178000	176578	100,-
Mitjana Anual	35600	35315,6	

A la Junta de Comerç es registren un seguit de queixes en el sentit que molts mocadors no eren exportats sinó que eren comercialitzats a Catalunya, venuts al Principat i resta de l'Estat. La pressió venia del gremi de Barcelona que engegà tota una batalla de tipus legal per frenar la producció manresana (99).

A principis de segle XIX —la relació no precisa la data— en un Pla del comerç actiu de Catalunya, en l'extracció fora d'Espanya, s'inclouen 35000 dotzenes de mocadors de seda de Manresa amb un valor de 4,9 milions de rals (el 5,1 % del total exportat) i exportat a la resta de l'Estat es comptaven 10000 dotzenes de mocadors que suposaven 1,4 milions de rals (el 5,1 % també del total) (100).

4.4.1 Un creixement dins del gremi.

No hem fet investigació directa en aquest tema i aportem solament algunes reflexions que suggereixen les obres de Sarret i Arbós i Isabel Hernández.

El gremi de velers (teixidors de vels) existia almenys de de 1580, quan hi havia establerta una confraria en la capella del Remei. A l'Església de la Seu, però en realitat les primeres ordenances conegudes daten de 1702. En el gremi hi convivia tres oficis, velers pròpiament dits, perxers i passamaners.

L'empenta del gremi en el segle XVIII portà a l'elaboració d'unes noves ordenances el 1749. Algunes prohibicions mostren alguns dels problemes de la veleria:

-No es permet a cap mestre prestar el seu nom a altri "que no sea maestro del mismo gremio".

-No es permet a cap persona que no sigui mestre examinat d'aquest gremi, tenir a casa seva ni a cap altre lloc telers dels que utilitzen els velers i tampoc es podia fabricar si no s'era mestre del gremi.

El 1765, els perxers es separen del gremi formant-ne de propi acceptant però, el que deien les ordenances de 1749. El 1766, ho feren els passamaners (101).

L'altre gremi connectat a la seda, de fet en dependia, era el dels torcedors i tintorers. El 1586 hi ha notícia d'una confraria a la capella de Sta. Anna de la Seu. L'11 d'octubre de 1767 s'aprovaren unes noves ordenances. Les prohibicions són les mateixes que pels velers però s'hi afegeix que ningú pot donar feina a "Manzevo" que no hagi estat aprenent (102). Sols es contemplava una excepció: els teixidors de lli i els fabricants d'indianes podien tintar-se el seu fil i la seva roba.

Segons les ordenances per arribar a mestre veler calia passar quatre anys d'aprenentatge, tres d'oficial, un examen i pagar al gremi 16 ll. A part del tribunal de mestres que donava la qualificació, el nou mestre calia que tingués el capital necessari no tant sols per aconseguir l'utilitatge, sinó el capital de rodatge que li permetés comprar seda, fabricar i vendre els mocadors. En aquest sentit els fills de mestres velers tenien les coses més fàcils pel fet que reproduïen el sistema productiu.

El creixement de la veleria a Manresa es basà en dos aspectes interrelacionats:

a/ El desenvolupament industrial es féu des de dins dels gremis, tal vegada perquè era un gremi relativament nou a la Ciutat i va ésser molt esponjós a l'hora d'acceptar que els blanquers rics es transformessin en velers, que a més, molt aviat encapçalaren el gremi.

b/ El control per part dels comerciants/manufacturadors del gremi el con-

vertí en una estructura més flexible, no tant sols per la utilització i expansió de la mà d'obra, sinó també en els articles fabricats, de més baixa qualitat però també més barats i, per tant, més assequibles al que estrictament demanava el gremi.

Les escasses referències a conflictes que es plantegen a la segona meitat del segle XVIII poden entendre's a partir de la dualitat que hem assenyalat:

-Un conflicte continuat es mantingué amb el gremi de velers de Barcelona que al·legava que els mocadors de Manresa eren "faltos de ley" y no conforme a ordenanza (103). El 1772, els manresans varen obtenir llicència de fabricar al marge de les ordenances els mocadors destinats a l'exportació i davant la crítica aferrissada del gremi de Barcelona, Pere Serra, prohoms de Manresa contestava així:

"Quanto han marginado para ver si podían destruir y aniquilar las fábricas de pañuelos de Manresa, cuya buena fama pudiera ser la causa de no acreditarse los suyos y no tener consumo, cuando la realidad no está sino el no querer hacer los de Barcelona lo que ejecutan los fabricantes de Manresa y sobretudo el no acomodarse aquellos como hacen estos en los precios, pues es regular consumir el que fabrica mejor, y que bueno por bueno, despacha mas quien se contenta de ganar menos" (104).

Que la resposta d'un prohoms d'un gremi sigui aquesta és prou significatiu dels interessos que es defensaven.

-Malgrat que sols són dos noms aïllats, el 1775 els capdavaners del gremi eren en Parera i en Sacristà, dos dels més importants fabricants de teixits de seda. "La minoria opulenta detentaba los cargos de administradores del gremio, y en 1770 detuvieron un movimiento reformista. Incluso practicaban el despido de los maestros jornaleros que formabañ parte de la oposición" (105)

-Alguns individus que disposaven de capital però no de títol, per incorporar-se a la fabricació de teixits de seda, cercaven un mestre sense recursos per fer funcionar un taller o simplement prestés un títol (106).

Des de dins del gremi era més fàcil organitzar el propi procés productiu, utilitzar-lo com a pressió política front a d'altres instàncies i impedir la resistència organitzada dels productors davant l'agressió dels grans industrials. Un cop el sistema plenament desenvolupat, el gremi podia anar morint a poc a poc i convertir-se en una confraria, amb finalitats religioses i benèfiques.

És difícil definir una cojuntura d'expansió de l'activitat sedera a Man-

resa. Caresmar deia que a principis de segle no hi havia ni un sol teler de seda i en l'avenç del segle es passà de 76 velers el 1722, a 637, el 1788 i hem exposat les referències dels individus que ocupava la seda. El 1723, els velers manresans tenien dificultats perquè no tenien diners per comprar seda "per ser ella a un preu excessiu y las mercaderias tan arrestradas" (107). Per Hernández la crisi va continuar i el 1756 no podien pagar el cadastre "perque el any sobredit no an obrat ninguna obra del ofici per falta de seda y son paradas las fabricas". Els diferents autors estan d'acord en una crisi generalitzada de la indústria de la seda cap al 1760. Manel Riu assenyala l'alça dels preus del blat com a causa d'encarir la producció de mocadors i, per tant, arruinar els velers. D'altres plantegen una onada migratòria cap a Cartagena, Barcelona i Igualada de mestres d'aquest gremi (108).

A partir dels anys seixanta, la indústria de la seda viurà un període florent, si exceptuem el 1785, any durant el qual l'elevat preu de la seda paralizzà la producció. A finals de segle, les guerres amb França i Anglaterra i la pèrdua després de les colònies americanes, obligaren a replantejar tota l'estructura industrial basada en la seda.

Aquests elements són fragmentaris per establir una conjuntura, fins i tot creiem que plantejar el desenvolupament de la seda a Manresa a partir de 1760 es retardar-ho en excés. Veurem més endavant que el pas de blanquer a veler de Joan Bta. Soler serà en els anys trenta i no pas amb mals resultats. Ara bé, i des de l'òptica social és molt important, la indústria de la seda es caracteritzarà per crisis periòdiques provocades per l'alça de preus de la matèria primera -que encaria els productes i dificultava la sortida de la producció- o per la seva escassetat -no es podia adquirir sinó a preus molts alts (els anys 1723, 1756 i 1785 responen a aquesta problemàtica). Era, en part, una conseqüència de dependre de l'exterior en el subministrament.

Però aquestes crisis eren les principals causants de la pèrdua de la independència dels petits productors. El capital circulant necessari per mantenir la producció estava per damunt de les possibilitats reals. Era el moment per a entrar el gran fabricant en el joc o bé com a prestador, o bé com a reductor del capital circulant. Al mateix temps, aquests petits productors contribuïen a l'expansió del comerciant/manufacturador i dificultaven la competitivitat de les que encara es mantenien com a independents.

El 1783, Pau Sacristà va exercir el dret de tanteo és a dir, que si un

fabricant necessitava seda i sabia d'algú que en tenia per portar-la a l'estranger, podia anar a confiscar-la pagant-la al preu del dia. Es tractava d'evitar l'exportació de seda. Ho exercí contra la seda que Josep Foix i Josep Cucurella, comerciant guardaven a Manresa. Quan la confiscà s'hi trobava la quantitat de 2555 ll. de seda en rama de l'Aragó. La seda anava destinada a petits fabricants manresans que rebien la seda a fiar fins que no haguessin venut les teles teixides. Els expoliats varen protestar: "Sacristà y Cia eran lo bastante ricos para haverse provehido a tiempo de cuanto necesitaran y de lo único que quería era acaparar este material que con la escasez se figuraban de poder vender las suyas y las obras de su fabrica a mas crecido precio, y conseguir el que de ellos serhiciesen dependientes los muchos centenares de fabricantes de los que hay en Manresa" (109).

Aquest objectiu també es recriminà a Sacristà quan el 1778 va demanar instal·lar un magatzem a Barcelona per la seva roba:

"... asegurando que el fin de la Compañía y su almacén en Barcelona no era precisamente aumentar los telares, sino contractar ajustes y con ello estrechar a los demas del oficio que solo disponían de un telar. Por eso la reputaba contraproducente porque la desigualdad por la opulencia de mayores caudales le pone en estado de conceder plazos, de entrar en empeños o ajustes de consideración y de prestarse a otras condescendencias que de necesidad han de atraer a su favor el principal y mas substancial trabajo, con lo que se hara facilmente dependientes a los demas fabricantes, especialmente a los mas debiles" (110).

Dues respostes al qüestionari de Zamora el 1788 de Manresa clarifiquen la situació:

"En esta ciudad hay varias compañías que tienen muchos telares por su cuenta tanto en sus casas propias, como en las de sus trabajadores, pero también hay muchos particulares que los tienen propios".

"Las mugeres de los labradores se emplean en las labores de sus maridos y muchas de estas y de otra gente pobre y jornalera de la ciudad se emplean en preparar las primeras materias de los oficios de esta Ciudad y otras en hacer vetas y cordones" (111)

Aquesta és la infraestructura productiva a la qual ens anem acostant. Malgrat el gremi, a la segona meitat del segle XVIII es consoliden importants companyies de mestres velers que organitzaran, en definitiva, el procés productiu de la seda, amb tres pilars bàsics, els torcedors i tintorers, els teixidors que estaven deixant de ser independents i les dones dedicades a la filatura i debanat de la seda (112).

Tot i l'activitat industrial que es desenvolupava, les activitats agrícoles no restaren al marge. Els socis de les companyies eren importants propietaris de terres de regadiu i participaven en altres activitats de tipus

agrícola (arrendaments de drets senyorial, comerç de vi, fabricació d'aiguardent). Els artesans tenien el seu camp en arrendament o en propietat que complementava -potser menys que en els pobles- l'activitat industrial i finalment, les dones dels pagesos que es dedicaven a la filatura, complementaven també les necessitats de la unitat familiar.

4.4.2 La fàbrica de Joan Baptista Soler (1732-1744).

Fins el 1730, Joan Bta. Soler havia estat considerat com a blanquer d'ofici encara que practicava una diversitat de negocis notable (113). Un llibre de comptabilitat de l'esmentat Soler recull el moment en què comprà l'utilatge de veler de 1733 a 1735 (114), que consistia en cinc telers, els seus accessoris i un ordidor (Quadre 4.16).

QUADRE 4.16

Utilatge que comprà Joan Bta. Soler per exercir l'ofici de veler (1733-1735).

-Tres telers a un fuster de Manresa	x 6 ll.	18 ll.
-Dos pintes a Barcelona		
+ un trentavuitè	x 2 s. la troca	3 ll. 16 s.
+ un quarantè	x 2 s. la troca	4 ll.
-Sis llençadores comprades a Barcelona	x 1 ll. 4 s.	7 ll. 4 s.
-Un canastro		2 ll. 12 s.
-La sedamans i perxats de 12 llisos		22 ll. 7 s. 6 d.
-Quatre dotzenes de sarges de tres creus	x 14 s.	
Una dotzena de sarges de dues creus	x 10 s.	3 ll. 6 s. 6 d.
-Dues balances d'aram, una peça de corda d'arguens i mitja peça de corda de minyera		2 ll. 17 s.
-Sis dotzenes de sarges de tres creus		
. 3 dotzenes a 14 s.		5 ll. 1 s.
. 3 dotzenes a 13 s.		4 ll. 4 s.
-Un pinta quarantadosè	x 2 s. la troca	1 ll. 15 s.
- Un rastell		
-Una peça de corda per unes enfonadores, dues d'arguens i una de xuriaca per guarnir els llisos		14 s.
-Dotze campanerets petits i sis grans, sis novetes i una clavilla		1 ll. 6 s.
-Altre peça de corda d'arguens pels llisos		3 s.
-Quatre fusos de debanar amb canó, tres amb sarges i una marca		14 s.
-Una peça de corda de xuriaca		2 s.
-Un ordidor i trascanadora amb els vidrets		6 ll.
-Un pinta trentasise		3 ll. 8 s.
-Dos bancs d'estirar		1 ll. 10 s.
-Un taulell per tenir la seda		7 ll. 10 s.
TOTAL		96 ll. 10 s.

El 1733 comprà tres telers, un ordidor i els estris precisos per teixir. Li costà 96 ll. 10 s. El 1734 comprà un altre teler i a l'any següent un altre complementant així els cinc que constaven a l'inventari de 1745. Entre les despeses extraordinàries que féu trobem la de 18 de Maig (de 1733 o 1734) "pagat per los salaris dels mestratge, del Notari, Administradors, Examinadors, Andador y de la Confraria", 5 ll. 19 s. En Soler optà plenament per la legalitat del gremi.

El capital fix necessari per muntar un obrador no era molt elevat, sobretot si es disposava de local, i ascendia a 32 ll. per teler. Era més important el capital circulat el qual no podien assumir els petits productors, mentre que els comerciants/manufactureros pogueren penetrar en el control de les unitats productives.

La seda la comprà a diferents particulars de diversos indrets de Catalunya (Quadre 4.17), especialment del Sud de Catalunya o almenys més al Sud que Manresa (Tarragona, Vilafranca, Valls, Reus, Prades, Sarreal, Sta. Coloma -probablement de Queralt a la Conca de Barberà). La resta no s'indica d'on són els venedors però per alguns cognoms -Morros, Pla, Buigas, Omedes- eren de Manresa mateix. No s'especifica en cap moment que la seda sigui de València o d'Aragó, malgrat que probablement ho sigui. En Soler almenys en aquesta època, no s'abastia directament dels proveïdors, sinó d'una xarxa de comerciants de l'àrea de Tarragona que complien la funció de pont. Els manresans que apareixen, ¿complien també aquesta funció o era seda comprada a un altre comerciant que es revenia de nou?

QUADRE 4.17

Compres de seda realitzades per Joan Bta. Soler, veler de Manresa, 1733-1740.

ANY	PROCEDENCIA	QUANTITAT	PREU
1732	{ Seda de Vilafranca	34 ll. 11 u.	x 4 ll.
	{ Negociant de Sta. Coloma	114 ll. 7 u.	x 3 ll. 7 s. 6 d.
	{ Tarragona	31 ll. 5 u.	x 3 ll. 7 s.
		<u>280 ll. 11 u.</u>	
1733	{ Ignasi Parera de Manresa	21 ll. 5 u.	x 4 ll. 4 s.
	{ Prades procedent de Valls	11 ll. 10 u.	x 4 ll. 6 s.
	{ A un de Reus	132 ll. 6 u.	x 4 ll. 3 s.
	{ Fira de Prades	43 ll. 10 u.	x 3 ll. 7 s.
	{ Tomàs Morros	69 ll. 2 u.	x 3 ll. 8 s. 6 d.
		<u>278 ll. 9 u.</u>	
1734	{ Josep Borra de Sta. Coloma	105 ll. 1 u.	x 3 ll. 11 s.
	{ Francesc Petit de Sarreal	142 ll. 3 u.	x 3 ll. 6 s. 6 d.
	{ Al Joanet	69 ll. 6 u.	x 3 ll. 6 s.
	{ Jaume Mateu de Sarreal	53 ll. 4 u.	x 3 ll. 2 s.
		<u>370 ll. 2 u.</u>	
1735	{ A un de Valls	14 ll. 9 u.	x 3 ll. 16 s.
	{ A J. Omedes	116 ll. 6 u.	x 3 ll. 14 s.
	{ A ¿?	53 ll. 4 u.	x 3 ll. 5 s.
	{ A J. Omedes	118 ll. 11 u.	x 3 ll. 6 s.
		<u>303 ll. 8 u.</u>	
1737	{ A Joan Omedes	55 ll.	x 3 ll. 10 s.
	{ A Bonifaci Pla	12 ll. 6 u.	x 3 ll. 19 s. 6 d.
	{ A Joanet	55 ll.	x 3 ll. 10 s.
	{ A Pons	8 ll. 2 u.	x 3 ll. 6 s.
	{ A Pons	54 ll. 5 u.	x 3 ll. 5 s. 9 d.
		<u>185 ll. 1 u.</u>	
1738	{ Bernat Casayas de Sallent	25 ll. 10 u.	x 4 ll. 4 s.
	{ Fructuós Morros	53 ll. 3 u.	x 4 ll. 10 s.
	{ Francesc Cabanes	53 ll. 3 u.	x 4 ll. 11 s.
	{ Bernat Camps de Sallent	26 ll. 5 u.	x 3 ll. 14 s.
	{ Jacint Tomeu de Taradell	41 ll. 9 u.	x 3 ll. 14 s. 6 d.
	{ ¿?	16 ll. 8 u.	x 3 ll. 12 s.
	<u>217 ll. 2 u.</u>		
1739	{ Francesc Buigas	17 ll. 5 u.	x 4 ll. 10 s.
	{ Francesc Buigas	34 ll. 9 u.	x 3 ll. 16 s.
		<u>52 ll. 2 u.</u>	

Es comprava dos tipus de seda: la que apareix dins de les claus és seda en pèl crua i la que està fora, seda en trama. Aquesta seda era repartida a les dones juntament amb sarges -rodets per enrollar la seda- i la debanaven, és a dir, l'enrotllaven a les sarges (Quadre 4.18). La feina de filar en sentit estricte -convertir el capoll en fil havia estat feta en el lloc d'origen de la matèria primera i les dones es limitaven a preparar la feina pel torcedor. Les dades que proporciona el llibre de Soler sobre les debanadores presenten alguns problemes. Si comparem el total anual de seda debanada amb el total de seda comprada, no coincideixen. No necessàriament la seda comprada un any havia d'ésser debanada el mateix any i aquest fenomen distorsiona les comparacions, però en realitat hi ha més seda debanada que no pas comprada. És que el llibre no ho registra tot? Hi ha 13 dones que debanen de les quals sols dues es mantenen tots els anys. La quantitat

QUADRE 4.18
Debanadores de seda pels telers de Joan Bta. Soler, 1732-1739.

ANY	DEBANADORA	LLIURES DE SEDA	PEL	TRAMA	SARGES
1732	Serafina Fàbregas	54 ll.	-	-	34
1733	- Morros	157 ll.	48	48	96
	Serafina Fàbregas	178 ll. 4 u.	60	50	110
	Serafina Molins	79 ll. 3 u.	36	12	48
	Teresa Vores	25 ll. 9 u.	4	12	16
	Maria Gerifau	32 ll. 11 u.	20	-	20
		<u>473 ll. 3 u.</u>			<u>290</u>
1734	Eulàlia Roviralta	18 ll. 8 u.	-	12	12
	Teresa Pereramon	27 ll. 2 u.	3	14	17
	Francesca Pascual	10 ll. 11 u.	7	-	7
	Marià Gerifau	3 ll. 4 u.	2	-	2
	Serafina Molins	35 ll. 6 u.	4	17	21
	Serafina Fàbregas	139 ll. 7 u.	26	57	83
	- Morros	108 ll. 4 u.	23	37	60
		<u>343 ll. 6 u.</u>			<u>202</u>
1735	Magdalena Bastardas	139 ll. 7 u.	33	49	82
	- Morros	101 ll. 2 u.	37	26	63
	Serafina Fàbregas	160 ll. 2 u.	52	50	102
	Ignasia Tapias	26 ll. 10 u.	13	3	16
	Francesca Pascual	49 ll. 11 u.	26	6	32
	Teresa Pereramon	11 ll. 5 u.	7	-	7
	Agnès Vivas	28 ll. 1 u.	9	10	19
		<u>517 ll. 2 u.</u>			<u>321</u>
1736	Magdalena Bastardas	28 ll. 11 u.	10	8	18
	- Morros	91 ll.	19	39	58
	Serafina Fàbregas	142 ll. 2 u.	36	52	88
	Francesca Pascual	12 ll.	-	8	8
	Agnès Vivas	15 ll. 8 u.	7	3	10
		<u>289 ll. 9 u.</u>			<u>182</u>
1737	- Morros	90 ll. 1 u.	24	32	56
	Serafina Fàbregas	73 ll. 6 u.	19	27	46
	Francesca Pascual	24 ll. 3 u.	4	11	15
		<u>187 ll. 10 u.</u>			<u>117</u>
1738	- Morros	84 ll. 1 u.	32	19	51
	Serafina Fàbregas	96 ll. 1 u.	34	27	61
		<u>180 ll. 2 u.</u>			<u>112</u>
1739	- Morros	83 ll. 3 u.	31	21	52
	Serafina Fàbregas	40 ll.	18	12	30
		<u>123 ll. 3 u.</u>			<u>82</u>
No consta:	Agna Espluga	25 ll. 8 u.	8	8	16
	Maria Jorba	40 ll. 9 u.	4	22	26

màxima de sarges debanades anuals fou de 110 per Serafina Fàbregas i 178 lliures, 4 unces de seda. Les altres estaven molt per dessota d'aquestes quantitats, algunes fins i tot, simbòliques i esporàdiques. Si considerem que es debanava per cinc telers de veler, la quantitat màxima de dones utilitzada fou de set i no a plena producció. La necessitat de treball femení era menor al que necessitava la llana, almenys l'exemple de la fàbrica Soler ho dona a entendre.

El pas següent era aconseguir el grau de torció necessari per poder teixir la roba. Per aquesta feina hi havia un gremi especialitzat de torcedors de seda. Les sarges debanades per les debanadores es duïen al torcedor (Quadre 4.19).

QUADRE 4.19

Seda torçada 1733-1741 per la fàbrica de Joan Bta. Soler, veler de Manresa.

ANY	TORCEDOR	SARGES	SEDA NETA
1733	Josep Perera	279	289 ll. 10 u.
1734	Josep Perera	228	213 ll. 7 u.
1735	Josep Perera	316	292 ll. 2 u.
1736	Josep Perera	215	232 ll. 11 u.
1737	Josep Perera	101	109 ll.
1738	Josep Perera	153	154 ll. 11 u.
1739	Joan Oller	51	48 ll. 11 u.
1740	Joan Oller	227	240 ll. 7 u.
	Joan Codina	84	89 ll. 7 u.
1741	Joan Oller	73	76 ll. 2 u.
	Jaume Gras	11	16 ll. 3 u.
1742	Jaume Gras	14	---
1743	Joan Codina	347	385 ll.

De 1733 a 1738, en Soler sols va necessitar un torcedor que devia fer la feina necessària pels cinc telers, no sabem si en Josep Perera treballava per altri, però com a mínim abastia suficientment la indústria d'en Soler.

Un cop la seda s'havia torçat s'havia de tintar del color que interessés abans de teixir. Els comptes amb els tintorers venen expressats de la següent manera:

<u>Dia d'entrega de la seda</u>	<u>Mans</u>	<u>Tipus</u>	<u>Color a tenyir</u>	<u>Pes</u>	<u>Pes tornat</u>
---------------------------------	-------------	--------------	-----------------------	------------	-------------------

8-VIII	42	trama	malva	1 ll. 9 u.	1 ll. 3 u.
--------	----	-------	-------	------------	------------

Les quantitats tenyides s'expressen en el quadre 4.20.

Estem a la mateixa circumstància que el tòrcer, un sol tintorer tenyeix tota la seda comprada. Fins el 1739 no es produeix un canvi. En Olivaró i Orpina seran aleshores els tintorers de Soler amb una particularitat; tal vegada el motiu del canvi era que tenyien per menys diners. Els preus els mantindran fins el 1745 (en l'any que canvià els tintorers significava

un estalvi del 18 %).

QUADRE 4.20

Seda tenyida per la fàbrica de Joan Bta. Soler, veler de Manresa, 1733-1740.

PERIODE	TINTORER	QUANTITATS	PREU	TOTAL
12-XII-1733/26-VI-1734	Maurici Gorgas	34 ll. negre 78 ll. 8 u. colors 9 ll. verd i blau	3 s. 6 d. 5 s. 7 s.	5 ll. 19 s. 19 ll. 13 s. 3 ll. 3 s.
24-VI-1734/26-VI-1735	Maurici Gorgas	65 ll. 2 u. negre 211 ll. 6 u. colors 40 ll. 9 u. blau i verd	3 s. 6 d. 5 s. 7 s.	11 ll. 8 s. 52 ll. 17 s. 6 d. 14 ll. 5 s. 3 d.
24-VI-1735/24-VI-1736	Maurici Gorgas	98 ll. 3 u. negre 255 ll. 8 u. colors 11 ll. 5 u. verd i blau	3 s. 6 d. 5 s. 7 s.	17 ll. 3 s. 10 d. 63 ll. 18 s. 4 d. 3 ll. 19 s. 11 d.
24-VI-1736/24-VI-1737	Maurici Gorgas	33 ll. negre 98 ll. 7 u. colors	3 s. 6 d. 5 s.	5 ll. 15 s. 6 d. 24 ll. 12 s. 6 d.
24-VI-1737/24-VI-1738	Maurici Gorgas	32 ll. 10 u. negre 102 ll. 7 u. colors 4 ll. 9 u. verd i blau	3 s. 6 d. 5 s. 7 s.	33 ll. (1)
24-VI-1738/30-VI-1739	Maurici Gorgas	48 ll. 4 u. negre 94 ll. colors 2 ll. verd	3 s. 6 d. 5 s. 7 s.	8 ll. 9 s. 23 ll. 12 s. 6 d. 14 s.
13-VII-1739/13-VII-1740	Ignasi Orpina/ Francesc Oliveró	73 ll. 8 u. negre 148 ll. 4 u. colors 28 ll. blau i verd	3 s. 4 s. 6 s.	11 ll. 1 s. 29 ll. 13 s. 4 d. 8 ll. 8 s.

(1) Sols consta el total

La feina següent en el procés productiu consistia en ordir les peces que després s'havien de teixir. En Soler ho apunta de la següent manera: "Compte de las pessas se urdiran en esta casa de son tir, de la feina exirà de ellas y del que aniré pagant per ellas als fadrins". Aquesta feina no es feia fora de l'obrador del veler però tampoc es pagava un sou als que ordissen, sinó a tant la peça ordida que variava en funció de la llargària de la mateixa. Ordiren les següents persones:

Genís Pascual	3 peces de 40 canes	
	4 peces de 48 canes	40 ll. 16 s. 3 d.
Domingo Duran	1 peça de 40 canes negre	6 ll.
Josep Monrós	1 peça de 60 canes	
	3 peces de 48 canes	26 ll. 16 s.
Jacint Soler	1 peça de 40 canes	
	2 peces de 48 canes	-----
Francesc Forcada	1 peça de 40 canes	
	1 peça de 48 canes	13 ll. 4 s.

I queda el darrer pas del procés de producció: teixir les peces de roba. Curiosament el llibre de comptes de Joan Bta. Soler no dóna cap referència a peces teixides de 1733 a 1739. Podia no haver-ho apuntat, però desconeixem la causa, si anota minuciosament el que va entregant a les debanadores, tintorers i torcedors. Hi ha una raó: perquè ho produïa ell o sota el seu control directe a l'obrador. El 1744, en canvi, en el llibre s'anoten els teixi-

dors que se'ls hi dóna peces a teixir. Estem davant del veler que realitza la seva expansió fent treballar altres unitats familiars (Quadre 4.21).

QUADRE 4.21

Teixidors de seda a compte de Joan Bta. Soler, veler de Manresa, 1744-1746.

ANY	TEIXIDOR	PECES	CANES	PREU	TOTAL
1743	Josep Dalmau	2	120	2 s. 6 d.	15 ll.
1744	Josep Morros	-	95	3 s.	14 ll. 5 s.
	Genís Pasqual	5	300	2 s. 4 d.	35 ll.
	Josep Bosch	7	420	2 s. 2 d.	45 ll. 10 s.
	Josep Dalmau	9	596	2 s. 2 d.	66 ll. 19 s. 4 d.
	Josep Arnau	5	270	2 s. 2 d.	29 ll. 5 s.
1745	Josep Morros	3	162	3 s.	24 ll. 6 s.
	Josep Bosch	4	216	2 s. 2 d.	23 ll. 8 s.
1746	Josep Morros	4	212	-	-

Queda la comercialització de la roba teixida en forma de mocadors de seda. Però, abans d'entrar en els llocs on es veneren, cal assenyalar que el 1738 i 1739 tenim notícia de compra de mocadors directament a productors per comercialitzar-los (115). Alguns noms d'aquests corresponen a individus que ordien per a ell o fins i tot teixidors. Estem davant d'exemples de productor independent en part, i productor per altri, en una simbiosi que d'una manera o altra afavoria el comerciant manufacturer.

El destí dels mocadors és en els primers anys, l'interior de Catalunya -Calaf mostra gran vitalitat- i Barcelona, amb un destí posterior que desconeixem. A poc a poc però, descobrim un comerç que ultrapassa aquest marc i busca Cadis com a port de sortida cap Amèrica, i algun vaixell anglès que no sabem on els duia (QUADRE 4.22). El comerç amb Cadis estava perfectament assentat a la primera meitat del s. XVIII. La remesa de 1739 aporta una novetat, les 306 dotzenes de mocadors són venudes a canvi de cacao que cal suposar revendria a Manresa. El productor de mocadors feia un salt endavant i utilitzava els mecanismes de comerciant. Però partia i tenia una experiència directa en la producció i l'acumulació progressiva de capital es dedicà en bona part a consolidar l'estructura productiva.

A l'interessant Llibre de Joan Bta. Soler hi ha dos balanços dels capitals utilitzats a la fàbrica de la seda que podem definir com el capital circulant de l'empresa. No es parteix d'una anàlisi anterior i, per tant, no es calculen els possibles beneficis obtinguts o els capitals retirats per destinar-los a altres utilitats, simplement el capital que en un moment determinat està en circulació. El 1735, aquest capital era el següent:

-Seda crua

128 ll. 4 u. pèl en floc   a   3 ll. 8 s.   436 ll. 6 s. 8 d.

31 ll. 8 u. pèl en sarges	a	3 ll. 16 s.	120 ll. 6 s. 8 d.
15 ll. pèl retort	a	4 ll. 5 s.	63 ll. 15 s.
24 ll. 6 u. trama en sarges	a	3 ll. 11 s.	86 ll. 19 s. 6 d.
73 ll. trama torta	a	3 ll. 15 s.	273 ll. 15 s.

-Seda tenyida

15 ll. 4 u. pèl debanat	a	5 ll. 16 s.	88 ll. 18 s. 8 d.
5 ll. 5 u. trama debanada	a	5 ll. 4 s.	28 ll. 3 s. 4 d.
5 ll. trama per debanar	a	5 ll.	25 ll.

-Seda obrada

179 dotzenes mocadors de seda	a	6 ll. 10 s.	1163 ll. 10 s.
60 canes de tafetà	a	1 ll. 4 s.	72 ll.
7 dotzenes mocadors de cotó	a	1 ll. 8 s.	9 ll. 16 s.

-Crèdits

Li deuen de diferents partides 415 ll.

-Diner en efectiu

20 ll.

Total	2802 ll. 12 s.
Deu al tintorer Maurici Gorgas	70 ll.

Queda 2733 ll. 12 s.

L'1 de Gener de 1744 en Joan Bta. Soler feia un altre recompte. El capital circulant pujava 3874 ll. 16 s. 7 d., sense saber si havia retirat al-

QUADRE 4.22

Vendes i destí dels mocadors de seda teixits per Joan Bta. Soler, veler de Manresa.

ANY	DOTZENES	PREU	DESTI	LLOC
1734	65 (1) 18 136,5 5 de cotó	7 ll. 7 ll. 6 ll. 13 s. 1 ll. 9 s.	Josep Vilella Maurici LLuch Felix Gulart Antoni Peix	Calaf Bagà Barcelona Calaf
1735	84 1 19 40 36 2 10 3 de cotó 3 de cotó 2 de dobles 40	6 ll. 13 s. 6 ll. 10 s. 6 ll. 10 s. 6 ll. 6 s. 6 ll. 10 s. 6 ll. 9 s. 6 ll. 10 s. 1 ll. 9 s. 1 ll. 8 s. 12 ll. 7 ll.	Paula Sarriera Teresa Torrent, molinera Andreu Sallent, estamper Josep Puig, candeler Patró anglès Patró anglès Esteve Puget Bonifaci Pla Joan Aranyo Maurici Soler de la Plana Venuts a Cadis al seu compte per Josep Puig de Barcelona	Barcelona Barcelona Barcelona Barcelona Barcelona Barcelona Barcelona --- --- Manresa ---
1736	50 50 100 5	6 ll. 6 s. 6 ll. 6 s. 7 ll. 9 s. 6 ll. 8 s.	Josep Puig Patró Felix Llauger Patró Francesc Pi Josep Vilella	Barcelona Cadis Cadis Calaf
1737	4 126 43 31 100 100 16	6 ll. 15 s. 7 ll. 7 s. 7 ll. 4 s. 4 d. 7 ll. 7 s. 7 ll. 5 s. 3 d. 7 ll. 6 ll. 6 s.	Miquel Alabán Barca de Felix Ferrer Barca de Felix Ferrer Pinco del Patró Bauxili Pinco del patró Bauxili Josep Puig de Barcelona Pere Gelpi	--- Cadis Cadis Cadis Cadis Cadis Tossa
1738	100	7 ll.	Pinco del Patró Muntada per vendre'ls a Cadis	Vilanova
1739	306 diferents tipus	A canvi de cacao	Tres barques diferents	Cadis

(1) Si no es diu el contrari els mocadors eren qualificats de senzills

guna quantitat. L'expansió del negoci és important i creixent i, permet pensar que, qui tenia unes mínimes disponibilitats de capital podia aventurar-se a la fabricació de mocadors per exportar-los a Amèrica i podia enriquir-se a partir d'aquí. Però el creixement es feia a costa del control progressiu i de posar al seu servei tintorers i teixidors i un exèrcit ampli de dones. Com més s'expansionava el sistema, més individus calia tenir al seu servei. Abaratiment de costos, conjuntures difícils per adquirir seda, control polític dels gremis foren utilitzats per aconseguir doblegar els mestres independents i aconseguir que treballessin pels comerciants/manufacturera.

El 1745, quan va morir Joan Bta. Soler descobrim que els seus negocis eren molt amplis: propietari de dos masos, de molins fariners i polvorers, fabricant d'aiguardent, important negoci de vi i que el seu utilatge de veler continuava essent, malgrat la volada del negoci el mateix que havia comprat el 1733 (cinc telers i un ordidor).(116).

Amb aquestes dades hem seguit els inicis d'un veler, atret per l'activitat econòmica de fabricació de mocadors de seda, que munta un obrador i que, degut a les disponibilitats de capital que altres negocis paral·lels generaven o la història familiar havia permès d'acumular, es transformarà a poc a poc en comerciant/manufacturer controlant el procés productiu de la fabricació -debanadores, torcedors, tintorers, teixidors- i la comercialització tant de la seda com del producte elaborat que començava a intercanviar per productes colonials, barats a l'origen i cars per la raretat al punt de destí, que augmentaven les possibilitats de fer créixer el capital. El mateix personatge permet seguir el salt posterior: la formació de companyies de velers.

4.4.3 Les companyies de velers.

Una de les fórmules de fer front al capital circulant que calia per poder seguir tot el procés productiu i comercialització dels productes fou la companyia. Uns quants individus s'unien amb un determinat objectiu posant una part del capital necessari pel funcionament de l'empresa. Normalment es fixava amb un termini de temps, passat el qual es renovava o es liquidava. No és la nostra intenció entrar en la temàtica jurídica ni en l'anàlisi detallat de les que es formaren a Manresa. El nostre objectiu és assenya-

lar la importància que tingueren en el procés de concentració de capital i a nivell social en la formació de la nova burgesia.

La pràctica d'associar-se i fer companyia era realment estesa (117). Des de coses molt petites, com els dos velers que el 1749 feren companyia -pèrdues i ganàncies a mitges- per portar una partida de 72 dotzenes de mocadors a França (118), als grans fabricants, passant per la modesta companyia com la formada per Andreu Pons, veler, Joan Botigues, tintorer i Anton Quintana, torcedor de seda que aportaren 100 ll. cadascun. Cal fixar-se que s'associaven individus dels tres oficis que es necessitaven mútuament per a la producció (119).

A partir de la sol·licitud de llicències per tal d'exportar mocadors que els fabricants havien de fer, en el període 1777-1782 les companyies citades eren: Joan Puig i Cia; Agustí Asols i Cia; Pau Miralda, Gabriel Badia i Cia; Domingo Santané i Cia; Serafí Brunet i Cia; Magí Oms i Cia; Pau Sacristà i Cia. En el període 1782-1785, que no haguessin sortit: Ignasi Perera i Cia; Damià Dalmau i Cia; Jaume Galí i Cia i Francesc Quer i Cia (120). Sobre el pes específic de cada una en sabem molt poc agreujat pel caràcter de duració temporal que condicionava que es fessin i es desfessin moltes d'elles; al mateix temps es podien continuar tenint altres negocis. La companyia era pel comerciant-manufacturer el lloc -no únic- on s'havia invertit un capital o del qual n'esperaven uns rendiments. Estudiem algunes d'elles fins on donin els documents treballats:

-Pau Sacristà i Cia: Probablement una de les més importants. El 1768 els socis eren Joan Suanya, Josep Soler (121) i Pau Sacristà. Primera observació: en Josep Soler era l'hereu de Joan Bta. Soler que hem estudiat abans. De productor individual a soci de la companyia més important. En realitat, però, la companyia era anterior.

Ignasi Perera, veler, va morir el 1768. I va succeir els seus béns una pubilla, Agnès, que es va casar amb Joan March, comerciant, una altra de les famílies importants de Manresa. I amb l'aclariment dels béns que posseïa Ignasi ens assabentem que la companyia tenia un rodatge anterior (122) Ignasi perera havia format companyia -des de quan?- amb Josep Soler, Josep Sacristà, Joan Suanya i Pau Sacristà, velers de Manresa. El 25-VIII-1768, en Perera hi tenia 31025 ll. 10 s., capital que fou retirat.

El 1768 simplement es reestructurà la companyia marxant l'Agnès -invertirà en negocis de la família March- i en Josep Sacristà, que desconeixem el parentiu directe o no amb en Pau. Si tots els socis hi tenien el mateix

capital, en Soler havia augmentat el seu capital de 3800 ll. el 1744 (més el capital fix invertit no molt elevat) a 31000 ll. el 1768. En 24 anys gairebé s'hauria multiplicat per deu.

Segons una declaració de la pròpia Cia, l'any 1774 tenia 537 telers i 600 obrers, però en una altra relació sols en tenia 104. Aquestes declaracions contradictòries sols s'expliquen per la dependència de molts telers manresans de la fàbrica Sacristà, en realitat era una complexa xarxa de treball a mans, coordinat per l'empresa, realitzant-se el negoci en la comercialització del producte i com a conseqüència de control del procés productiu (123). Els inicis d'aquest procés els detectàvem amb l'activitat de Joan Bta. Soler. Hernández planteja que el 1799 la companyia se'n va anar a l'aigua. Caldria investigar si realment la companyia es va arruinar o simplement va desfer-se, procés d'altra banda lògic en aquest tipus de societats. Veurem, després com els Soler continuen les seves activitats.

-Ignasi Perera i Cia. Fou fundada l'any 1764: els seus socis foren Ignasi Perera, Josep Llor i Anton Gomis. El capital inicial aportat era de 5000 ll. cadascun. La compra de seda era un dels objectius de la societat. Els seus delegats es trobaven a Galícia, Aragó, Castella i València i corrien els mercats a la recerca d'aquell producte. Compraven seda a Lleida, a l'Aragó a les fires de Daroca, Albalat del Arzobispo, Calatayud, Fraga, Sigüenza i Caspe. A Castella, a Zamora i Avila i la seda valenciana a la capital. Curiosament el comprador de seda en aquesta ciutat era Pau Sacristà, fill del fabricant manresà de mocadors.

Les manufactures no sols s'enviaven a Barcelona i Cadis sinó als ports gallecs de La Corunya Lugo i Ferrol. El volum més important de producció anava a Amèrica. Hi tenia uns corresponsals o compradors fixos a Veracruz i a Buenos Aires: Fèlix Quintana, Gaspar Isern i Cia, Modolell Pich i Cia, Juan Lucas Olavarrieta i Gerardo Bosa i Cia.

Segons Hernández la companyia es troba en el s. XIX en plena activitat. El 1796 va morir l'Ignasi i el va succeir el seu fill Josep Parera, que va morir el 1820 (124).

-En alguns casos, algun comerciant manresà s'associà amb individus d'altres indrets: traficaven amb els productes de les diferents àrees. Una d'elles es deia Prat, Martí, Baldrich i Fuster, funcionà almenys de 1770 a 1778. Eren de localitats diferents de Catalunya (Barcelona, Altafulla, Valls i Manresa). En Fèlix Prat, era un fadrister d'un mas de Castellfollit del Boix, el 1770 entrà com a comerciant matriculat a la Junta de Comerç de Bar-

celona i se li coneixen negocis d'exportació d'aiguardents i fàbriques d'indianes a Barcelona i Igualada. N'Anton Martí i Anton Baldrich eren cunyats i, sobretot aquest darrer, era fabricant d'aiguardents. En Josep Fuster i Bosch, era de Manresa i aportava a la companyia els productes tèxtils manresans per ésser comercialitzats. Sempre apareix com a comerciant. No sabem a qui comprava Fuster, si als productors independents o era capaç d'organitzar ell mateix la producció (125).

Un altre exemple de participació de capital manresà en una xarxa comercial àmplia fou la Companyia d'Aragó (126), la qual fou fundada el 12-VI-1777 amb el nom de Soler, Bosch, Figarola i Cia. Eren vuit membres: quatre de Calaf (Isidre Bosch, Josep Cortadellas, Anton Figarola i Sala i Josep Figarola i Sala), dos de Manresa (Tomàs Ignasi Soler i Josep Sacristà), un de Reus (Maurici Soler) i un de Barcelona (Francesc Cortadellas). Quatre àrees amb funcions econòmiques diferents: producció de gra a la Segarra, tèxtils i vi al Bages, vi i aiguardent a Reus i un centre exportador comercialitzador que era Barcelona. Cada àrea necessitava de l'altra i d'aquí la importància del negoci. Per altra banda relacions familiars entre ells: eren parents els Cortadellas?; ho eren els Figarola? En Maurici Soler probablement fos germà de Tomàs Ignasi Soler, i no casualment se n'havia anat a Reus (127).

En Tomàs Ignasi Soler i Josep Sacristà participaven en la setena part del capital que consistia en 10740 ll. 6 s., Maurici Soler amb la catorzena. Les àrees d'acció venien definides per l'intercanvi de gra, tèxtils i vi i aiguardent. Els manresans tindrien al seu abast la venda de mocadors de seda. En Tomàs Ignasi sempre apareixerà com a botiguer i/o comerciant, mentre que Josep Sacristà l'hem trobat per aquests anys com a soci de Sacristà i Cia abans de marxar-ne en Perera i, probablement estés molt més lligat al control de la producció.

Aquests comerciants/manufacturers montaren una extensa xarxa de corresponsals arreu de Catalunya, de l'Estat i d'Amèrica. A vegades nomenaven procurador, d'altres era un parent de l'hereu comerciant que s'instal·lava lluny i a vegades individus que provaven sort en el comerç:

.Josep Perera, veler en el seu nom i de la seva Companyia donà poder a Llorenç Laplassa, comerciant de Burdeus (128).

.Ignasi Perera i Cia otorguen poder a Andres de Elvira y la Cruz, Procurador del número de la Ciudad de Burgos (129).

.Maurici Soler i Colldeforns, veler de Manresa, "Por quanto yo y Fco. Padró veler de esta Ciudad, residente en el Rl. Sitio de Aranjuez, te-

nemos surtida de sociedad una tienda de Indianas, sombreros, zapatos y otros generos" (130).

. "Josep Guitar, texedor de velos natural de dicha Ciudad de Manresa, hoy residente en la villa y Corte de Madrid" (131).

.En Vicenç Solernou, comerciant a principis del s. XIX féu la seva fortuna a Amèrica i en Llogari Serra, cabaler d'una casa de pagès de Calders, també ho féu així (132).

El sistema de companyia emprat no sols possibilitava una concentració de capital incapaç de produir-se a nivell individual, sinó que donava al capital una gran mobilitat. Si un negoci deixava d'ésser rendible o bé un company volia plegar, es liquidava i es canviava d'activitat, la qual cosa donava un ample marge d'adaptació a noves circumstàncies. Aquest funcionament però, ens condueix a reclamar més l'estudi dels individus -els que esdevindran burgesia industrial- que no pas les companyies, víctimes d'una gran versatilitat.

4.5 PERXERS, PASSAMANERS I VETAIRES.

Hem vist més amunt que els perxers es separen dels mestres velers el 1765 i establiren llur Confraria a l'església del Carme sota la invocació de Sta. Teresa amb les ordenances que foren aprovades el 1749. Si els perxers optaren per aquesta sortida deuria ésser pel desenvolupament que haurien assolit. En l'evolució del nombre d'individus del gremi de perxers augmentaren de 38 el 1768 -primera data després de la separació- a 111 el 1788, els passamaners tenien menys importància i passaren de 11 a 17 (V. Quadre 4.8).

Si els mocadors de seda era el teixit més important de Manresa, no es pot oblidar el paper de les cintes, cordons, passamans etc.; no solament pel volum que ocupaven, sinó perquè a partir d'elles apareixeran fabricants molt importants i, serà una activitat continuada en el segle XIX pels vetaires.

El 1758, segons una nota de l'Arxiu Municipal, els telers de cintes eren 111 front a 672 de mocadors (133). La descripció de Manresa el 1780 deia: "De cordoneros, 100 y tantos, de galoneros, 200 y tantos, y 100 de listas planas de 20 piezas telar" (134). A la resposta del qüestionari de Zamora al parlar de les dones dels pagesos s'afirmava que "se emplean en preparar las primeras materias de los oficios de esta Ciudad y otras en hacer vetas

y cordones" (135).

L'Almanak Mercantil de 1797 destaca la cinteria i altres indústries de menuderies tèxtils (cordons, reds, galons etc.). "Despues de la de pañuelos de seda, tiene el primer lugar la cinteria, que se compondrá de unos 500 telares, cuyo consumo se logra en la Península, y en América, mayormente, desde que la de Francia va allí con menos abundancia. La de listoneria se compondrá de unos 150 telares (...) que la mayor parte de ellas se consume en el Reyno y las demas pasan a las Américas". Com a principals fabricants trobem a en Joan Torrents i Cia, Josep Valls i Boladeras, Antoni Gomis, (---) Nobes, Maurici Dalmau, Francesc Pla i D. Ignacio Parera i Cia. "Hay ademas varias fabricas que trabajan redecillas, cordoncillos de coser, alafayas, tafetanes dobles y otras menudencias que se consumen en el Reyno". Els fabricants eren: Ignasi Balcells, Josep Rubí, Pere M. Vall, Ignasi Pons, Tomàs Bovets i Cia i D. Augurio Parera. "Se mumeran más de 400 telares de cintas de hiladillo y algodón, que se llaman vulgarmente vetes de las que van muchísimas a Castilla y demas provincias del reyno y se consume gran porción en el Principado". Els principals fabricants eren: Joan Herp, Joan Puig i Cia, Francesc Onis (Oms ?), Pere M. Vall i Vda. de D. Valentí Prat (136).

De les dades de l'Almanak es desprenen diverses observacions:

-Que paral·lelament a la indústria sedera de mocadors se'n creà una altra de cordons, reds i altres menuderies de fil, capaç de generar industrials com els mocadors de seda i que en el s. XIX apareixeran lligats a la industrialització del cotó (Torrents, Herp, Bovets, Oms, Perera etc.).

-La companyia és en alguns casos i malgrat desconeixem la identitat dels socis, un instrument vàlid de capitalització i, amb la quantitat de telers existents, cal suposar que l'organització del treball era idèntica a la de la seda.

-L'expansió de la fabricació de vetes (cintes de cotó) en el s. XIX, s'explicaria a partir de la tradició de perxers i passamaners en el XVIII que s'adaptaren a la nova fibra de la mateixa manera que ho feren els fabricants de mocadors passant-se a la filatura del cotó. Però és probable, que els grans fabricants de cintes, es passessin també a la filatura i les vetes quedessin en mans d'una indústria familiar amb pocs telers (137).

En el segle XIX, caldrien estudis per seguir l'evolució de la cinteria i els vetaires. De les dades que disposem són fiables relativament perquè, en realitat, es tractaven de telers no molt grans fàcilment encoberts per les cases. J.M. Gasol assenyala que el 1854 ocupava 743 operaris en petits

obradors familiars (138). Josep Oliveras fa una anàlisi més acurada:

1851	133 telers	284 obrers
1852	185 telers	402 obrers
1853	260 telers	582 obrers
1854	279 telers	634 obrers

¿Voldria dir que a mitjans de segle assistim a una expansió o tal vegada les fonts milloren en detectar els vetaires? És difícil precisar-ho. El 1860 i segons la Contribució Industrial d'aquell any hi havia 79 vetaires amb 425 telers. Amb menys de tres telers hi havia el 46,8 % dels industrials del ram. Amb més de 15 telers sols n'hi havia quatre que eren Miquel Vallès (15 telers), Baltasar Portabella (16 telers), Josep Vallès (22 telers) i Josep Pons i Enrich (26 telers) (139). Els Vallès ja eren cintaires a finals del s. XVIII, els altres dos eren coneguts fabricants de filats de cotó del segle XIX. No deixaven al marge un altre sector punta. ¿Organitzaven també la producció dels obradors familiars com ja havien fet amb la seda en el s. XVIII? No ens estranyaria pas que fos així.

El 1850, Rita Siñe Santpere, de Manresa, Vda. venia a Magí Galceran, fabricant de vetes de Manresa "dos fabriques corrents, la una de fer vetas de cint-i-tres pessas y la altre de fer vetons de vint-i-sis pessas" per 180 ll. (140). Aquest seria el capital fix necessari per a un vetaire per tal d'establir-se.

4.6 LES FÀBRIQUES D'INDIANES.

La descripció de Manresa el 1780 diu que "ay una fabrica de Indiana de Algodon, en que trabajan mas de 50 telares y 150 hombres y 30 mujeres (...). Otra de 10 telares para tejer algodón para pintar" (141). L'Almanak Mercantil de 1797 informa que "Hay dos fabricas de indianas y los fabricantes son D. Josep Santmartí y la otra esta parada" (142).

La notícia més antiga sobre les fàbriques d'indianes a Manresa és de 1759 quan Jaume Sala, teixidor de lli demanava permís per construir una casa i altres annexos per posar "una fabrica de indianes, cotonades y altres cosas en un camp situat cerca lo cami va de la verge del Remi al portal de Sta. Llucia y dona per l'altra part al Torrent de St. Ignasi" (143).

El 1762 es firmava el contracte de societat i companyia "per a fabricar

Indianas, Blavets, mocadors de cotó y altres generos" entre Jaume Sala teixidor de lli, Francesc Cabanes, Pere M. Cabanes, velers i Francesc Mateu, comerciant, tots de Manresa. La fàbrica construïda fora muralles valia 9500 lliures i era aportada com a capital pel seu amo. La companyia duraria cinc anys i actuaria amb el nom de Jaume Sala i Cia.

El capital era de 22500 ll. repartides entre els socis de la següent manera:

-Jaume Sala, 6000 ll. (3000 ll. amb material de la mateixa fàbrica i 3000 ll. en diner efectiu).

-Francesc Mateu, 6000 ll. entregades en efectiu.

-Francesc Cabanes, 4000 ll. (no tenia diner efectiu i les hi han pres-tat havent de pagar l'interès). En Francesc Cabanes tindrà com a tasca comercialitzar els productes de la Companyia.

Per Nadal passarien comptes. Jaume Sala s'obligava a donar compte de les despeses que realitzés. Si algú moria l'hereu el succeïa amb tots els drets. Si algú volia sortir-se'n hauria d'avisar un any abans d'acabar el contracte i, si no era així, ningú podia excloure ningú.

Tot el que es comprava de nou, quan la companyia desaparagués s'ho havia de quedar el que es quedés amb la fàbrica (144).

La direcció de l'empresa queda a càrrec de Jaume Sala, propietari de la fàbrica per altra banda i Francesc Cabanes, com a comercialitzador del que es fabrica. Francesc Mateu, comerciant, apareix simplement com a soci capitalista que no intervé en el procés productiu ni en la gestió. De totes maneres, el contracte no result massa bé aquestes relacions i la companyia travessa per dificultats financeres o de gestió i durant un parell d'anys els documents notariais es succeeixen:

-L'1-I-1763 es redacta nou contracte i s'incorpora Carles Abat, botiguer de "panyos" i la seva Companyia. El capital inicial era de 30500 ll. i s'acabaria el 23-XII-1765, dos anys menys del previst al primer contracte (145).

-Durant l'any 1764, Francesc Cabanes, veler, carregat de deutes ha d'abandonar la companyia. El capital invertit havia estat un préstec dels mateixos socis. Entraven a formar-ne part Joan Quinquer i Josep Oliva de Súria que en realitat ja formaven companyia amb Carles Abat (146).

El 20-VII-1765 es firma un nou contracte entre Jaume Sala i Domingo Sala, pare i fill, teixidors de lli; Josep Argullol i Comas i Josep Argullol i Vidal, pare i fill, ciutadans honrats de Barcelona; Francisco Mateu, major i menor, comerciants de Manresa, per fabricar indianes i per deu anys

(1-I-1766/31-XII-1775). El capital era de 52000 ll. (els Sala, 7000, els Argullol, 30000 i els Mateu, 15000). De la companyia anterior sols continuen els Sala, amb un lleuger increment respecte l'anterior, i els Mateu, augmentant la seva aportació de capital i apareix com a nou, els Argullol, individus de la petita noblesa local. El nom continuarà essent Jaume Sala i Cia.

Els Sala seran els fabricants reals i rebran com a salari 300 ll. l'any per la feina que hi desenvoluparan. Per comprar material hauran de firmar en Sala i en Argullol i caldrà nomenar un "Receptor" -amb el salari corresponent- perquè cuidi de la venda i despatx de les mercaderies de la fàbrica amb el consentiment dels altres dos socis. El Sala durà tres llibres i el Receptor tres més d'ídentsics. La Companyia tindrà una caixa amb dues claus, una la tindrà n'Argullol i l'altra en Mateu.

No es podrà disoldre fins que s'hagin complert els deu anys i si algun aleshores vol plegar haurà d'avisar amb sis mesos d'antelació . Si és en Sala qui vol plegar haurà d'acabar les peces teixides ni que s'hagi complert el termini i en Sala s'obliga a quedar-se amb el terreny, fàbrica i obres pel valor que s'ha determinat de 12000 ll. El capital d'en Sala era sols de 7000 ll. i la fàbrica que s'havia de quedar era valorada per més. Per això n'Argullol i en Mateu preveuen que quan es desfaci els hi deurà diners i per tant, en Sala hipoteca diverses peces de terra com a possible pagament (147).

En Sala, l'iniciador, el propietari inicial de la fàbrica, el fabricant real, sembla el perjudicat de la nova operació. I es confirma amb un document posterior de 1766, quan en Josep Argullol i Vidal, assumeix pagar 9500 ll. als socis antics de la companyia, en nom de Jaume Sala que és qui realment ho hauria d'haver fet. En assumir aquest preu n'Argullol es convertia en el propietari real de la fàbrica (148).

Una demanda d'execució contra Ramon Pich, tintorer, el qual devia 77 ll. està firmada per Josep Argullol i Vidal i s'indica que forma companyia amb Francesc Mateu, comerciant amb una fàbrica d'indianes. Què li havia passat a en Sala? (149).

L'inventari de Josep Argullol i Vidal aporta dades sobre els nous socis "Definició dels comptes de la fabrica de indianas de Manresa que ha estado a carrec y cuidado de Josep Argullol i Vidal, desde II-VII-1769 a 24-VI-1778 cuya definicio entrega dit Argullol a Fco. Mateu i Casay a Josep Martí de Tora com a interessats que son en dita fabrica" (150). Els començaments lligats a socis industrials -en Sala i en Cabanes- havien estat substituïts

per "sociis comerciants" que s'havien fet amb la propietat de la fàbrica. N'Argullol, un ciutadà honrat, es féu càrrec de la fàbrica. Qui es cuidà realment del procés industrial? (151). Sols sabem que el 1797 estava parada.

La segona fàbrica d'indianes de la qual teníem referències era la de Joan Arenys i Cia, constituïda l'1 de gener de 1785, amb un capital de 30000 ll., direcció concentrada i responsabilitat limitada davant d'un notari de Barcelona. El cognom no era manresà. Consultat el notari, la nova Cia. estava formada per Joan Arenys, Josep Vilardaga, comerciants i D. Carles Vilardaga de Barcelona. Dues sorpreses: la primera, capital barceloní que s'inverteix a Manresa però cal matisar que el cognom Vilardaga és un cognom berguedà i la segona, s'arrendava la fàbrica a Dª Mª Antònia Argullol per 600 ll., la propietària de la fàbrica d'indianes descrita anteriorment. No sabem si més tard edificaran una altra fàbrica o quina relació té la vinguda d'aquesta Cia amb el fet que Joan Bta. Soler comunicés a l'Ajuntament el 1806 la contrucció d'una fàbrica "(la de l'Arenys)" (152). Òbviament la segona fàbrica d'indianes era una continuació de la primera amb una altra companyia.

La tercera, es formà l'1 de Gener de 1796 entre Josep Santmartí, comerciant, Joan Bta. Soler i Onofre Batlles (153). Efectivament, en Joan Bta. Soler era l'hereu del comerciant/manufacturer que es passà de blanquer a veler i que participava de la Companyia de Pau Sacristà. Però funcionava de més ençà; el 1796 en Soler va cedir a la companyia com a capital, una peça de terra contigua a la fàbrica per no ésser "aquelles suficientes y necessitar de major part per las muchas mes Indianes que ara se fabrican per lo molt consum té d'ait genero" però diu que el 1790 va cedir un altre prat. És a dir que funcionava o es contruïa almenys a 1790 (154).

Onofre Batlles, el 1803 va manifestar que volia retirar-se i els altres dos acordaren que li pagarien en espècie el capital invertit d'acord amb el darrer balanç. Sense saber l'any, hi hagueren problemes amb Santmartí que intentà quedar-se amb la fàbrica; sembla que tenia problemes de crèdit "es testimonio evidente de dicha verdad el echo positivo de haver consignado todo, o la mayor parte de la acción social a Buenaventura Fuster en garantia de sus créditos" (155). El 1810, a l'inventari d'en Joan Bta. consta "fabrica de pintar indianes que antes era de Santmartí y Batlles, ab terras, casal y una caseta a la partida del Remi prop del torrent Mirable" (156). La companyia s'havia desfet i havia quedat propietat d'en Soler.

L'Almanak Mercantil, però, el 1797 parla de l'existència de dues fàbri-

ques d'indianes, una de D. Josep Santmartí i l'altra estava parada (157). En cita dues i en coneixem tres.

El 1806, Joan Bta. Soler exposava a l'Ajuntament que estava construint una fàbrica "(la de l'Arenys)" per filar cotó en una peça de terra que posseïa al Torrent Mirable (158). Podríem pensar que els Argullol van vendre la fàbrica que havia adquirit el topònim de la nova Cia Arenys i que la reedificà. Però el 1851, Argullol arrendava una fàbrica al Remei que podria ésser l'antiga fàbrica d'indianes (159). Però la Cia Arenys també podia haver començat un edifici que els Soler podien haver comprat posteriorment. En resum, no creiem que durant el s. XVIII funcionessin més de dues fàbriques d'indianes a Manresa.

Malgrat que les dues fàbriques d'indianes citades manegessin quantitats importants de capital -fins i tot superiors a les companyies sederes- no pot afirmar-se que el motor de la concentració de capital fos aquesta activitat sinó la indústria de la seda. Les indianes foren una incursió d'alguns individus, però en el volum industrial total representaven poc. És en aquest sentit que cal modificar la relació directa que s'estableix entre manufactura d'indianes i industrialització. Al Bages, la relació passa per l'activitat sedera dirigida per comerciants-manufacturers vinculats des dels inicis a la producció, i que a l'inici del segle XIX fan l'opció del cotó i la mecanització.

4.7 LA INDÚSTRIA EN EL SEGLE XIX.

No és la nostra intenció fer una anàlisi exhaustiva de la indústria tèxtil al Bages a la primera meitat del segle XIX, però per la seva influència en l'estructura agrària bagenca cal assenyalar-ne i aprofundir, en part, els seus trets més rellevants:

-Es passà de la seda, com a matèria prima gairebé exclusiva, al cotó. (Com la seda, vindrà totalment de fora).

-La mecanització es produirà a la filatura, autèntic coll d'ampolla de l'expansió tèxtil. Els telers a mà, predominaran fins ben passada la primera meitat del s. XIX. La mecanització demanarà l'ús d'una energia capaç de moure les màquines. Una llarga tradició de molins fariners, polvorers

o batans, portaren la indústria a la vora de l'aigua.

-El Torrent de St. Ignasi i el Cardener al peu de Manresa veuran augmentar considerablement el nombre d'edificis fabrils, però molt aviat l'interès s'estendrà cap a salts d'aigua de pobles de la comarca. Es produirà una reorganització de l'espai industrial i una nova organització del treball.

-El mètode d'explotació industrial continuarà essent la companyia amb un membre propietari normalment de l'edifici i els altres que sobretot aporten capital. La mobilitat de capitals no deixa seguir en detall els capitalistes que s'amaguen darrera les companyies però permet d'adaptar-se ràpidament a les situacions.

-En el fons hi ha continuïtat de noms. Els comerciants/ manufacturers/ velers del segle XVIII es transformen en cotoners en el segle XIX. De la base productiva inicial no se n'han separat gairebé mai. Al seu costat -i caldria fer-ne una anàlisi específica- sorgeixen nous noms lligats al cotó. Vénen d'altres indrets? És la història, sovint mitificada, de l'obrer que esdevé industrial? L'ascens del no res és difícil i, probablement sempre hi ha algun element que catapulta.

-En concentrar la filatura a les fàbriques, es trencava un sistema d'organització del treball molt important per les famílies camperoles: la filatura a casa a compte d'un industrial. Si bé variava l'organització del treball, no variava la funció estructural del treball femení. Podrem comprovar com la mà d'obra femenina serà amplament majoritària a les fàbriques tèxtils i per tant, un element fonamental tant en la pròpia indústria -salaris més baixos- com en la unitat pagesa -ingressos complementaris-.

Des de la perspectiva de l'estructura agrària bagenca, l'aparició de la indústria cotonera, no va significar un canvi qualitatiu, sols un canvi d'organització del treball que no modificava les funcions respecte a la petita pagesia. En aquest sentit es pot parlar de gran continuïtat. Però l'augment de productivitat que implicava la mecanització era un motor de transformació.

4.7.1 Un exemple de continuïtat: els Soler.

Els Soler velers, els Soler participant a una de les companyies més importants, els Soler com a fabricants d'indianes i ara, els Soler amb filatura de cotó. A l'inventari de Joan Bta. Soler, el 1810, tenien una fàbrica d'indianes i "contigua a la dita fabrica existeix y se encontra altre

de fer filar que te amb els companys Josep Font i Novas, Josep i Marianna Soler y Marianna Soler" (160). El 1806 havien demanat un permís per tal d'utilitzar l'energia hidràulica del Torrent de St. Ignasi (161).

Tenim un contracte de la societat de l'any 1815. Estava formada per Josep Ignasi Soler -l'hereu de Joan Bta.-, Teresa Font i Francesc Obiols, tia i nebot, Mariagna i Josep Soler, mare i fill i Manel Comellas. El capital total era de 23058 ll. 19 s. 7 d. (Josep Ignasi, 7686 ll. 6 s. 6 d; Teresa Font i el nebot, 6588 ll. 5 s; Mariagna i fill, 4392 ll. 3 s. 8 d. i Manel Comellas, la mateixa quantitat). Es firmava per sis anys. Es preveia com es repartiria quan es desfés al cap de sis anys i s'acordava la forma de gestió.

Els primers dilluns de cada mes havien de reunir-se a la fàbrica per discutir la marxa del negoci. Tots els anys s'havia de fer balanç i els socis al cap de sis mesos retirarien els beneficis proporcionals al capital de cadascú i si hi haguessin pèrdues, havien d'invertir més capital i si algun no ho podia fer, pagaria un tant per cent anual als altres companys. De forma rotatòria portarien els llibres excepte en Josep Soler que es cuidava "per menor del treball economich" sota les ordres dels companys. Si algú moria, el successor era l'hereu i es cedien mútuament el dret de fadiga en cas que algun es volgués vendre la seva part (162).

El mateix mecanisme que a les fàbriques d'indianes amb algunes variants en la gestió, serveix aquí per fer funcionar una fàbrica de filats de cotó. Uns balanços de la companyia d'aquests anys permeten detectar el grau de mecanització i els beneficis finals després de cada exercici. Estudiem primer la composició del capital (Quadre 4.23).

Els tres balanços no permeten fer un estudi seriat (163). Tot i així, el capital que aporten els socis no és molt elevat (recordem que Ignasi Parera, el 1768 tenia invertit en una companyia 31000 ll.) i la relació cost edificis/maquinària significa el 60,1 % pels edificis i el 39,9 % la maquinària. Canviava respecte el segle XVIII. L'edifici podia ésser l'obrador antic de veler i el capital fix molt petit perquè l'empresa es montava damunt de les unitats familiars que, individualment, feien la seva inversió en capital fix (un teler, un torn ...) i tot i així, el capital variable -mà d'obra- era essencial. En el segle XIX, el canal, la fàbrica i la maquinària augmentaven el capital fix fins el 70% de l'empresa.

En els balanços hi consta el cost del canal i de la servitud d'aigües. El permís per la seva utilització fou concedit l'any 1806 (164). Energia

QUADRE 4 23.

Capital fixe de la fàbrica de la Companyia Soler, Font, Soler i Comelles, el 3-IV-1814.

CONCEPTE	TOTAL PARCIAL	TOTAL	%
-Valor del terreny i servitud d'aigua		7000 ll.	} 60,1
-Cost del canal i conducte d'aigües		5863 ll. 9 s.	
-Totes les rodes, contrarodes i arbres per donar moviment a les màquines, desmerit del 2,5 %		1348 ll. 18 s. 4 d.)	
-Màquines			
. 3 màquines de cardar	727 ll. 2 s. 8 d.		
. 4 màquines de manohar	384 ll.		
. 5 màquines de metxa	720 ll.		
.10 màquines de filar	3729 ll. 12 s.		
. 5 màquines d'aspiar	33 ll. 12 s. 1 d.		
. 1 màquina de filar	388 ll. 10 s.		
. 1 màquina de filar trama	1800 ll.		
. 2 màquines angleses, un manohar, una màquina de fer metxa, una carda, un batador, un aspi, romaneta i rellotge.	1076 ll. 10 s. 5 d.		
. Corretges i llanternes	50 ll.		
Amb desmerit del 2,5 %	8686 ll. 12 s. 9 d.	8686 ll. 12 s. 9 d.)	
-Cordes de tres màquines contades a meitat de cost		328 ll. 11 s. 10 d.)	} 39,9
-Mobles de la fàbrica: batador, penamenta i rodets		395 ll. 9 s. 11 d.)	
-Una bota, bogaders, retortes i portadores		36 ll. 15 s.)	
		23659 ll. 16 s. 10 d.	70,2 (4)
Capital de la fàbrica a 3-IV-1814----		33714 ll. 4 s. 10 d.	

(1) % del capital fixe sobre el total del capital de la fàbrica

hidràulica, la fàbrica i la maquinària moguda per la força de l'aigua (165). I després les màquines -aquest concepte s'especifica sempre- per realitzar tot el procés de filatura. Malgrat que aquest balanç no ho digui, el 1818 sabem que les màquines de filar són angleses. Cal suposar que eren "mules" (166). A la fàbrica hi havia una ferreria equipada per la reparació de la maquinària, i per experimentar amb les pròpies màquines i aplicar-hi millores. Els ferrers esdevindran importants en el tèxtil. Els Rosal de Berga en descendiran (167).

Els tres balanços que coneixem tenen uns bons resultats (Quadre 4.24). El primer en plena Guerra de la Independència reditua el 15 % anual. Els socis retiren la tercera part dels beneficis que es reparteixen segons el capital invertit, la resta passa a engruixir el capital de la companyia. L'empresa es finança a partir dels propis beneficis (168). El balanç de l'any següent -1814- és el més dolent de tots, influeix potser l'acabament de la Guerra de la Independència. El benefici és del 3,9 %, superior a l'interès de censal, però molt inferior a l'anterior. Cobren també la tercera part i l'altra es reinverteix. Dels beneficis es treu el trentè d'utilitats que no sabem qui el cobrava però probablement el soci que s'encarregués de fer-la funcionar.

El 1815 hi ha nou contracte i pacten retirar tot el benefici que es pro-

QUADRE 4.24

Resultat de tres balanços de la Companyia Soler, Font, Soler i Comelles.

	3-IX-1811/10-IV-1813	%	10-IV-1813/3-IV-1814	%	11-V-1817/6-V-1818	%
Existències a la fàbrica, mobles	23877 ll. 8 s. 5 d.	69,3	23659 ll. 16 s. 10 d.	70,2	20751 ll. 17 s. 6 d.	65,3
Existències ferreria	434 ll. 15 s. 1 d.	1,3	434 ll. 15 s. 1 d.	1,3	558 ll. 16 s. 5 d.	1,8
Existències amb cotons	1828 ll. 7 s. 4 d.	5,3	2805 ll. 11 s. (1)	8,3	1007 ll. 7 s. 4 d.	3,2
Crèdits actius	9012 ll. 13 s. 4 d.	23,6	10036 ll. 7 s. 7 d.	15,9	16432 ll. 4 s. 6 d.	28,7
Crèdits passius	- 846 ll. 13 s. 8 d.		4665 ll. 1 s. 1 d.		6282 ll. 17 s. 10 d.	
Diners a caixa	156 ll. 10 s.	0,5	1442 ll. 15 s. 5 d.	4,3	320 ll. 8 s. 2 d.	1,-
Crèdits incobrables	597 ll. 3 s. 11 d.		1373 ll. 4 s. 3 d.		---	
Existències fàbrica	34463 ll.	6 d.	33714 ll. 4 s. 10 d.		31780 ll. 8 s. 9 d.	
Balanç anterior B	28203 ll. 16 s. 7 d.		32446 ll. 3 s. 6 d.		26309 ll. 12 s. 4 d.	
Benefici A	6259 ll. 3 s. 11 d.		1268 ll. 1 s. 4 d.		5470 ll. 16 s. 5 d.	
Trentè utilitats	208 ll. 12 s. 9 d.		243 ll. 19 s. (2)		210 ll. 8 s. 3 d.	
Retiren els socis la 3 ^a part	6050 ll. 11 s. 2 d.		1024 ll. 2 s. 4 d.		5260 ll. 8 s. 2 d.	
	2016 ll. 17 s. 1 d.		341 ll. 7 s. 5 d.		(3)5260 ll. 8 s. 2 d.	
	4033 ll. 14 s. 2 d.		682 ll. 14 s. 11 d.		---	
Nou capital	32446 ll. 3 s. 6 d.		33128 ll. 18 s. 5 d.		26309 ll. 12 s. 4 d.	
% Benefici anual A/B		15 %		3,9 %		20,8 %

(1) A més dels cotons, en aquest balanç apareix un apartat d'existències de mocadors de cotó. Si ho destriem, suposa 1969 ll. 19s. 9 d. en cotons i 835 ll. lls. 3d. en roba.

(2) Hi ha acumulat el trentè de les utilitats de l'any anterior.

(3) Aquest any els socis retiraren tot el benefici que s'havia produït i el capital quedà com l'any anterior.

dueixi. No diu res del percentatge d'utilitats que en el balanç que coneixem elaborat a partir del nou contracte és del 2,7 % del benefici. El capital inicial s'havia reduït a 23.058 ll. i el 1818 és de 26309 ll., per tant algun any acordarien augmentar el seu capital. El benefici que obtenen en l'exercici de 1818 és el més elevat de tots, el 20,8 % del capital del balanç anterior i és retirat en la seva totalitat pels socis de la companyia. La mostra no és molt ampla però dibuixa una situació francament bona per a la indústria tèxtil. Si el mercat colonial s'havia perdut, ¿On anaven els productes elaborats en el primer terç del segle XIX? ¿Foren consumits pel mercat nacional?

Els fabricants de Manresa innovaren tècnicament la indústria al mateix temps que ho feren els de Barcelona. Comptaven teòricament amb l'avantatge de mà d'obra barata, però mecanitzaren, per reduir costos davant de l'alça generalitzada de salaris de finals de segle, per poder substituir el mercat americà pel mercat nacional i, tal vegada com a forma de trencar la limitació de producció que imposava una filatura feta a mà que precisava molta mà d'obra per fer funcionar uns pocs telers. El retard en la mecanització dels telers respecte a la filatura confirma aquesta hipòtesi. I caldria plantejar-se fins a quin punt continuaren subsistint els teixidors a mans que fabricaven per un graó superior de l'organització del treball.

L'exemple de Joan Bta. Soler i la seva fàbrica de filats de cotó il·lustra per un costat, el pas dels homes del segle XVIII dedicats fonamentalment a la seda, a les activitats cotoneres; la utilització del mateix mecanisme d'organització empresarial -la companyia- per la seva gestió, causa, per altra banda, de mobilitat de capitals i ràpida adaptació de les empreses a les diverses circumstàncies; mecanització, utilització de l'energia hidràulica i com a conseqüència aparició de la fàbrica i beneficis elevats en anys no considerats massa bons -Guerra de la Independència, crisi del mercat colonial-.

4.7.2 Companyies i arrendaments.

No és la nostra intenció, ni tenim el material per fer-ho, estudiar les companyies i la seva aparició cronològica, simplement interessa ressaltar aquest tipus d'organització com el més característic de les empreses manresanes. Fabricar filat i/o teixits de cotó no implicava construir un edifici i un canal, sinó la constitució d'una companyia que aleshores buscava la fàbrica. Era normal que un soci aportés com a capital els edificis, però també ho era arrendar-los a qui els posseïa. L'arrendament era l'interès del capital necessari per construir l'edifici i el canal.

La concessió de permisos a Manresa per a utilitzar l'energia hidràulica fins el 1835 foren els següents (169):

1785	Josep Argullol i Vidal	Torrent St. Ignasi
1790	Joan Arenys	Torrent St. Ignasi
1804	Vidal, Balaguer i Parera	Riu Cardener
1804	Francesc Cots	Riu Cardener
1806	Joan Bta. Soler	Torrent St. Ignasi
1806	Maurici Pla i Josep Torras	Torrent St. Ignasi
1807	Maurici Batlles i Dalmau	Torrent St. Ignasi
1817	Prat, Badia i Fuster	Riu Cardener
1817	Pau Serrano	Torrent St. Ignasi
1817	Torrents, Prat i Badia	Torrent St. Ignasi
1820	Ignasi Pons	Torrent St. Ignasi
1820	Pau Miralda i Cia	Riu Cardener
1824	Fortuny i Cia	Riu Cardener
1835	Josep Sacristà	Riu Cardener

Tenim una tongada de començaments del segle XIX (de 1804 a 1807, 5), una aturada de 1808 a 1816, coincidint amb la Guerra de la Independència i de 1817 a 1824 una altra empenta (6 concessions) (170). Es va cap a l'ús de la força motriu de l'aigua.

Sabem que també se'n construeixen a altres indrets de la comarca. En realitat s'aprofiten antics molins fariners. De 1815 a 1822, el Molí del Soler-vicens al Llobregat es transformarà en una fàbrica de filats de cotó de Comellas, Santmartí i Batlles; serà coneguda pel nom de fàbrica del Riu (171). L'altra fàbrica és el Molí d'en Serra -fariner, polvorer i draper- que el 1820 és venut a Jaume Casajoana, Sebastià Tàpies, paraires i Josep Ripoll serraller, per tal d'instal·lar-hi filatura de cotó. La fàbrica es partirà en dues parts (172). Hi ha una diferència entre una i altra: la del Riu, es fa funcionar amb capital manresà que a la recerca de l'aigua s'estén per la comarca, l'altra és capital del propi poble, un paraire que es transformarà en cotoner. Tot i així, en Comellas no ens estranyaria que fos descendent de Josep Comellas, pagès de Navarcles que hem vist arruinar-se a finals del segle XVIII. En el seu arbre genealògic, un cabaler séu s'instal·la com a perxer a Manresa (173).

La indústria tèxtil el 1819 segons el cens de Vicente de Frigola era la següent (174):

-Cardona: Hilados y tejidos de algodón y de lino ordinarios.

-Súria: Hilados de algodón.

-Manresa: Manufacturas de seda, hilados de algodón a la inglesa, cintas de seda y algodón, fabricas de paños finos estilo de sedan, pólvora, papel y aguardiente.

-Artés: Estameñas o sargas de lana.

-Balsareny: Hilados de algodón.

-Sallent: Hilados y tejidos de algodón y una fabrica de paños al estilo de sedan.

-Moià: Estameñas o sargas de lana, hilados de algodón.

-Navarcles: Hilados de algodón y estameñas.

-Santpedor: Hilados y tejidos de algodón.

-St. Feliu Sasserra: Pelaireria.

Els pobles que en el segle XVIII es dedicaven a la llana, en el primer terç del segle XIX gairebé tots es dedicaven a filar i teixir cotó. La transformació havia estat autònoma, a partir d'individus dels mateixos pobles, o de capital manresà. Caldrà esperar a la segona meitat del segle XIX per trobar capital barceloní.

A Sallent, per exemple el procés és a partir de capital local, sobretot. Fortià Solà, assenyala la continuïtat dels edificis destinats a cardar llana en el segle XVIII que convenientment engrandits es transformaran en fà-

briques de filatura i tissatge de cotó. El 1844 troba els següents fabricants: Pujol, Claret, Serra, Mas, Casajoana, Vidal, Sellarés, Soldevila, Vilaseca, Viladomiu, Palomas i Valls. El 1860, a Sallent hi ha 11 fàbriques, 550 telers mecànics i 38000 ptes que donen feina a 1200 obrers (175). Per Vilà, el 1828 a Cal Vilaregut s'introduïa el primer teler mecànic (176). Joan Vilaregut, el propietari, el 1850 consta com a comerciant i veí de Barcelona. ¿Era capital barceloní a la comarca, o un bagenc que començà els negocis a casa i se'n va després a Barcelona?

Les altres notícies confirmen el caràcter de capital autòcton. El 1845 firmen contracte de companyia Antoni Casajoana, propietari, Sebastià Font, comerciant de Sallent, Josep Pons i Enrich i Manel Balet, del comerç de Manresa, amb 30000 ll. de capital. Casajoana i Font -els dos de Sallent- aporten la fàbrica que tenen als afores de Sallent (177).

El 1850, en Joan Mas i Cia i Serra, Claret, Casas i Cia estan construint cada una, una fàbrica damunt del Llobregat (178).

Per exemplificar el cas invers de capital manresà que va construir fàbriques als pobles bagencs podríem aportar els següents casos:

-Manel Portabella a Balsareny. No sabem en quin moment, però el 1866 desfan la companyia que formaven amb Miquel Cots (Portabella, Cots i Cia) que feien funcionar una fàbrica a Manresa i l'altra a Balsareny (179).

-N'Óleguer Borràs s'establí a Manresa el 1820 procedent d'Igualada, acabarà tenint fàbriques a St. Joan de Vilatorrada, Castellbell i Sta. M^a d'Oló (180).

-En Josep Herp i Perera, la fàbrica del Pont de Navarcles (terme de St. Fruitós de Bages). Era de Manresa i estava aixecant la fàbrica el 1833 (181). Havia estat dedicada a teixits de llana, però després a filar i teixir cotó (182).

-En Comellas, Santmartí i Batlles hem vist més amunt la fàbrica del Riu de Navarcles.

-La Companyia Gallifa i Argemí, fundada el 1840 tindrà fàbriques a St. Joan de Vilatorrada, Canet de Mar, Manresa i Cardona (La Plantada) (183);

A partir de 1850-1860 la construcció de fàbriques tèxtils s'accelera a Manresa, on arribarà el vapor, com a forma de compensar les deficiències de corrents d'aigua insuficients i s'aprofitaran els pocs salts que quedaven, (184) com a tota la comarca, amb capitals d'individus dels propis pobles, manresans o fins i tot barcelonins. Així mateix es produí l'edifica-

ció de les colònies tèxtils al llarg del Llobregat, Cardener i Calders (185). L'estudi d'aquests aspectes queden fora de l'objectiu del present treball i caldria, per evitar confusions derivades d'ús de dades que es van repetint sense comprovació, establir una cronologia i identificació exacta dels socis capitalistes dels establiments fabrils bagencs al llarg dels rius i rieres.

En les companyies bagenques hi ha continuïtat respecte el segle XVIII? Continuïtat d'individus, no de companyies que es fan i es desfan segons el que interessa, però també aparició de nous individus, alguns dels quals tindran una gran importància en el segle XIX. Les pròpies fàbriques necessiten administradors i tècnics els quals més endavant poden esdevenir fabricants; però abans d'aventurar aquests ascensos socials caldria estudiar a fons la biografia de l'individu i de la família de la qual prové. És probable que la burgesia enriquida a la segona meitat del s. XVIII mantingui la inversió a les fàbriques, però des d'una perspectiva de soci capitalista que es limita a cobrar el % dels beneficis o bé arrendant les fàbriques que havien construït anteriorment. Són d'alguna manera rendistes de la indústria i deixen l'activitat emprenedora a la nova generació de fabricants.

L'arrendament de fàbriques és molt corrent:

-La Vda. Argullol arrendava el 1785, la fàbrica d'indianes a la companyia de Joan Arenys per 600 ll. (186). El 1851, Joaquim Argullol i Leon, hisendat de Manresa, arrendava a Manel Riera, fabricant i Ventura Patsi, fuster, per cinc anys "aquella casa fàbrica de filats de coto situada dins lo Prat de la Fabrica que té a extramuros del Remei" per 400 ll. anuals (187).

-Sebastià Tàpies, hisendat de Navarcles, veí de Manresa arrendava el 1850, la part de fàbrica del Molí d'en Serra que posseïa a Marc Pujol, fabricant de Sallent i veí de Navarcles, per cinc anys (188).

-La fàbrica de panyos, de la Companyia de Pau Miralda, estava el 1866 arrendada als senyors Torrents, Fortuny i Rombonts (189).

-El 1851, Josep Pons i Enrich, instal.lava màquines a la fàbrica del Pont de Navarcles, en la qual també n'hi tenien els Srs. Balet i Fabre. Al tenir poc tros quan en Francesc Burés, va tenir edificada una fàbrica a St. Joan de Vilatorrada li va llogar i va instal.lar-hi totes les màquines que tenia a Navarcles. El 1859, tornà a llogar la fàbrica d'en Herp juntament amb el Sr. Balet i desllogà la de St. Joan i s'instal.là de nou a Navarcles (190).

Són exemples agafats a l'atzar sense altra pretensió que mostrar la pro-

bable amplitud del fenòmen. La indústria cotonera, almenys al Bages, s'ha d'estudiar destriant la propietat i construcció de la fàbrica de les companyies que les fan funcionar. No sempre coincideixen.

Per tal de determinar la continuïtat dels industrials cotoners amb la indústria de la seda, caldria elaborar una biografia de cadascun d'ells, feina que mereixeria un treball sencer. Sols volem fer una aproximació. De les 12 concessions d'aigua que es feren en el segle XIX, si exceptuem en Pau Serrano i la de Fortuny i Cia (qui eren els socis?) que apareixen de nou a Manresa, els altres estaven vinculats a activitats sederes i normalment en companyies i han anat sortint al llarg del capítol. La filla d'en Pau Serrano, serà pubilla, i es casarà amb un altre fabricant manresà, en Gaspar Pla, que assumirà la fàbrica d'aquell (191).

QUADRE 4.25

Contribuents de més de 300 escuts en el cens Electoral de Manresa, el 1865.

NOM	PROFESSIO	ADREÇA	CONTRIBUCIO
Marià Batlles i Dalmau	Propietari	C/Vilanova	917 escuts
Joaquim Torrents i Fuster	Propietari	Born	785 escuts
Miquel Cots i Enrich	Propietari	St. Pere	655,8 escuts
Manuel Portabella i Cantarell	Fabricant	Muralla	649 escuts
Marià Vallès i Jaumeandreu	Propietari	C/ Fontanet	489 escuts
Ignasi March i Coma	Propietari	Om	433 escuts
Joaquim Argullol i Leon	Propietari	Valldaura	419 escuts
Josep Vallès i Ferrer	Propietari	Sobrerroca	376 escuts
Domingo Enrich i Brunet	Propietari	Vilanova	347 escuts
Gaspar Pla i Oms	Fabricant	Hospital	335 escuts
Francesc Suanya i Tabares	propietari	C/ Urgell	342 escuts

El Quadre 4.25 recull els electors majors continents el 1865. La font no inclou els propietaris forans i no sabem si el que contribuïen les companyies està incorporat en els seus socis; d'altra banda, tampoc sabem si el criteri tributari donava igual pes a les activitats agrícoles que a les industrials. Tot i així, els 11 noms són clarificadors: tots ells tenien o havien tingut a veure en activitats de la seda en el XVIII i sols dos, n'Argullol i en Suanya eren grans propietaris de terres d'entrada. La resta era gent arrencada i formada en el XVIII que van perllongar la seva activitat a la indústria tèxtil del segle XIX. Solament en el cas de Miquel Cots i Enrich no li hem detectat activitats industrials brillants en el XVIII malgrat casar-se amb una cabalera dels Enrich, que mostraria un punt de partida gens escadusser. De la família Portabella no en tenim notícies durant el segle XVIII. La primera referència apareix en una relació de fàbriques de 1807 (192). El 1823, sabem que en Jaume Anton Portabella, comerciant, estava casat amb Josepa Batlles, filla dels Batlles fabricants (193). Amb

aquest casament, en Portabella en aquesta època havia d'ésser alguna cosa.

Tal vegada sobti el cognom Torrents, quan gairebé no n'hem parlat. Els Torrents eren els hereus dels béns de Pau Miralda que havia tingut pubilla (194).

No és tampoc en va analitzar els cognoms dels individus majors contribuents del cens electoral. gairebé tots ells els identificaríem amb famílies importants dins de la vida de la Ciutat.

A part d'aquests individus de la cúpula manresana vinculats al cotó, apareixeran noms nous que s'incorporaran a la burgesia de Manresa. Destacaríem en Josep Pons i Enrich que una biografia seva el fa "hijo de un modesto perxer, fabricante de cintas de seda asargadas" (195). Pensem en un origen acomodat quan descobrim que la família de la seva mare paguen dots de 3000 ll. en efectiu i 1000 ll. en vestits i el seu casament és un intercanvi de fills amb la família Enrich (el germà del seu pare es casaria amb la pubilla Enrich) (196); N'Ólegari Borràs, vingut d'Igualada; els Burés, els Gallifa i els Argemí dels que desconeixem l'origen. Vindrien d'algun altre lloc i seria interessant conèixer quin fou realment el seu punt de partida.

Tal vegada i com a síntesi de tot el que hem exposat, podem aportar l'exemple de la Companyia de Pau Miralda. Juntament amb la de Pau Sacristà era de les més importants de Manresa en el segle XVIII com hem observat en les remeses de mocadors de seda enviats a Amèrica. Però no sabíem els socis de la companyia si exceptuem el soci que li donava nom. El 1820, a la companyia se li concedeix permís per a utilitzar l'aigua del Riu Cardener, el 1824 trobem funcionant la fàbrica més gran de Manresa malgrat que es dedicà a la llana i no al cotó. Popularment serà coneguda per la "Fàbrica dels Panyos". Es un cas atípic, l'únic exemple al Bages de pas a la llana i no al cotó. Gasol asenyalarà que acabarà traslladant-se a Terrassa si bé no diu en quin data (197).

El 1865, a la premsa de Manresa apareix un anunci de venda de dita fàbrica (198). I a principis de l'any següent, Joaquim Torrents i Fuster, Llogari Serra i Farreras, Ignasi March i Coma i Maria Solernou i Font, casats, Manel Torres i Torrents, Agustina Vilarmau i Asols, Vda. de Josep Badia i Estanislao Font i Perera, Pvre. venen a Manel Portabella i Cantarell, l'esmentada fàbrica (199).

Caldria saber si els socis continuaren amb capital invertit a la fàbrica de Terrassa o si la venda significava l'evolució cap a posicions rendistes. Els propietaris de la fàbrica deuria éssen els socis de la companyia.

Des de quan? Tots des del començament? Alguns membres destacats de la burgesia manresana que en el s. XVIII s'amagaven darrera de la companyia es desvelen aquí: els Torrents -successors dels Miralda-, els Solernou, els Badia i els Font. I la compra la realitza un dels industrials més emprenedors del s. XIX manresà.

4.7.3 L'organització del treball.

D'aquest tema tan ampli sols volem destacar dos aspectes que afecten de manera directa la pagesia, tema central d'aquest treball: la persistència del treball a mans a la primera meitat del segle XIX i l'ocupació en el tèxtil de mà d'obra femenina i infantil amb un cost inferior.

De n'Oleguer Borràs sabem "que en 1848, hacía funcionar mas de 400 telares a mano en Manresa, Sampedor, Navarcles, Mura, Artes, Berga, Cardona y Sallent " (200). Cap el 1840 Josep Pons i Enrich utilitzava el mateix sistema: "A mas de interesar en la espresada sociedad hacía tejer piezas en Santpedor, Navarcles, Artes y me parece alguna otra, los que se mandaba a la Casa de Barcelona la que regentaba su hermano Luis Pons i Enrich con el que formaban sociedad y a mas de dedicaban a la compra-venta de seda en rama y a la venta de pañuelos y cintas de seda y de algodón para lo cual tenían empleados en Manresa mas de trescientos trabajadores entre hombres y mujeres que trabajaban en sus respectivas casas y cuyos telares y demas máquinas y aparatos era propios de los trabajadores" (201). Concentració de la filatura -filar més quantitat per fer anar més telers- i dispersió dels telers en multitud de cases particulars. Aquests exemples proven la seva existència però, ¿quin volum de teixits es fabricava d'aquesta manera i quin volum a les fàbriques? A tall d'hipòtesi voldríem plantejar que mentre va dominar el teler manual, la fabricació de teixits fou domini de la petita producció. Els telers mecànics, en canvi, necessitaven energia hidràulica per a fer-los funcionar i, com en la filatura, més capital fix i concentració a la fàbrica. El 1841, a Catalunya els telers mecànics representaven el 0,9 % del total i el 1850, el 18,9 %, mentre que a la filatura al 1850 sols quedava el 22,8 % de fusos manuals (202).

Diversos autors s'han fet ressó del treball majoritàriament infantil i femení en el tèxtil, especialment a l'interior de Catalunya però pocs en canvi, han analitzat el paper estructural d'aquest fenomen i la seva influ-

ència tant en el camp com en la indústria. Vilà Valentí ha assenyalat que la indústria cotonera catalana és en bona part fruit del treball de la dona que complementava amb un sou fix els guanys del pare, del marit o dels fills dedicats a altres activitats, especialment l'agrícola. La proporció establerta serà de 4 ó 3 a 1 entre la massa obrera femenina i la masculina (203). Ignasi Terrades planteja que a l'àrea de Serrateix, l'efecte de la recessió agrària no va ser la proletarització estricta, sinó al contrari, perquè els establiments manufacturadors van possibilitar explotacions agràries noves, de baix rendiment per elles soles, durant el segle XIX (204). Un inspector de treball, a començaments del segle XX definia perfectament la situació d'aquestes indústries de l'interior: "En los telares se emplean indistintamente hombres y mujeres, si bien estas últimas son en mayor número en las poblaciones rurales, por dedicarse aquellos a las faenas agrícolas. La riqueza de la Montaña estriba en que los hombres trabajan las tierras y las mujeres en la fábrica" (205). A l'estructura agrària de la comarca el treball tèxtil de les dones havia estat important en el segle XVIII filant llana, seda o cotó; en el s. XIX aquella mateixa mà d'obra va vendre la seva força de treball als industrials. La pròpia localització industrial a les valls, condicionava una àmplia àrea que afectava també als altiplans de l'entorn de la vall fluvial.

El 1842 i, utilitzant dades de Josep Oliveres, els obrers tèxtils en el Partit Judicial de Manresa es recullen al quadre 4.26 (206), el qual resulta enormement clarificador. Els obrers ocupats a la filatura representen el 84,6 % que reforça la idea del pes d'aquest sector al Bages. Per sexes i a partir del total, els homes representen el 13,1 %, les dones el 53,6 % i els nens el 33,3 %. Els percentatges confirmen plenament les reflexions anteriors. Tot i així, si analitzem per separat filatura i teixit, els homes pràcticament desapareixen de la filatura, mentre que en el teixit els homes són majoritaris i les dones un 19,6 % i els nens el 13 % restant, però com que s'ocuparen molts menys obrers, no modifica substancialment els percentatges dels obrers totals. Pallas establia una relació de 4000 obrers, 3500 dels quals eren dones, el 87,5 % (207).

QUADRE 4.26

Obrers tèxtils al Partit Judicial de Manresa, el 1842.

	FILATURA	%	TEIXITS	%	TOTAL	%
Homes	264	3,2	1011	67,4	1275	13,1
Dones	4908	59,8	294	19,6	5202	53,6
Nens	3039	37,-	195	13,-	3234	33,3
TOTAL	8211		1500		9711	
%	84,6		15,4			

Aquesta relació tan elevada es mantindria arreu de Catalunya fins ben entrat el segle XX. Balcells, el 1905 considera que les dones i nens que treballaven el tèxtil a Barcelona eren el 81,05 % i el 1916 a la comarca del Ter i Freser, el 77,1 % (208).

Manresa, Navarclés i Sallent responien igual a una comparació entre el cens de població de 1860 i 1857. Vegem la de Manresa: "Esta población es sumamente fabril y las muchachas establecidas en ella no solo surten las muchas fábricas establecidas en su territorio sino también la mayor parte de las que existen en los pueblos inmediatos de San Juan de Vilatorrada, Castellgalí y Puente de Vilomara y como la agricultura solo ocupa a los hombres de ahí el que sea mayor el numero los que se dedican a la industria que a la agricultura" (209).

Les dones i nens treballant a la fàbrica i els homes fent de pagès complementant-se és una idea que sovint es reflecteix. "Todo el barrio está habitado la mayoría por labradores le dio -la instal.lació de la fàbrica- no solo mucha vida sino tambien favorecio a sus familias para sus hijos y a trabajar en la misma" (210). A Santpedor, en ple segle XX, funcionava encara el complement (211).

A vegades les dones i nens venien a treballar a la fàbrica d'un radi considerable. Per Vilà cada fàbrica en una vall fluvial exercia una influència sobre un radi d'una hora de camí (212). A Oló les noies marxaven el diumenge o dilluns, segons el torn, i se n'anaven a peu cap a treballar a les fàbriques tèxtils de l'Ametlla de Merola, Horta, Avinyó i, principalment, Cabbrianes (4 hores) on hi anaven també nois. Tornaven el dissabte cap el poble (213). A St. Mateu de Bages, Marganell i Monistrol de Calders el exemples són idèntics (214).

El treball infantil era també important. El 1842, una tercera part dels obrers tèxtils eren nens i nenes. El 1875, a Artés en una declaració al cens hi trobem a Maria Cornellàs, de 8 anys amb l'ofici de teixidora (215). "Hay la pesima costumbre de mandar a los hijos desde la edad de 9 años, singularmente a las niñas" deia una Memòria sobre el còlera el 1885 (216) i un estudi sobre l'apoplexia cerebral "otro defecto muy importante que tambien obliga a un exceso de trabajo es el admitir a los establecimientos industriales y mercantiles a los 10 años" (217).

Al mateix temps la jornada de treball era d'unes 14 hores diàries (218). Cap el 1890, Josefina Trullàs "tenia 11 anys es llevava a les quatre del matí per anar a treballar a la colònia, on engegaven a les cinc, plegaven a

2/4 de 8 del vespre (...) De les 14 1/2 contades se'n podien rebaixar una per dinar i un quart per berenar i mitja per esmorsar" (219).

Les dades que aportem, força disperses, no permeten estudiar l'avenç cronològic d'aquestes formes de treball; ¿A partir de quin moment es treballa en jornada fixa? ¿Quina idea es té del temps? (220) ¿Com influeix en el ritme de treball les secades o els períodes d'estiatge del riu? D'aquests elements no en tenim cap notícia i des de l'òptica de les relacions treball al camp/treball a la fàbrica caldria veure fins quan un i altre es complementen i a partir de quan, malgrat incidir dins del marc familiar, actuen independentment un de l'altre.

Queda un darrer aspecte, el salari. Seguint Oliveres, el 1842, els salaris de la filatura eren 32,4 rals els homes, 12 rals les dones i 6 rals els nens (221). Les dones cobraven el 37,- % dels homes i els nens el 18,5 %. La massa salarial a abonar als obrers bagencs (Quadre 4.26) era el 39,1 % del total, si els obrers se'ls hagués pagat com a homes. La reducció de costos era evident utilitzant mà d'obra femenina i infantil, que no utilitzant la masculina.

Però aquests baixíssims salaris per les dones i els nens tenen sentit, no per valoracions ideològiques de capacitat de producció -un home i una dona en una màquina de filar produeixen el mateix-, sinó pel seu caràcter de complementarietat dins de la unitat familiar. El sou de l'home més el sou de la dona equivalia a la taxa de reproducció de la unitat familiar. Ambdós estaven per dessota de les necessitats familiars i ambdós es necessitaven, per tant calia que la dona cerqués feina com a una necessitat estructural de la unitat familiar. El sou baix es derivava d'aquest caràcter estructural. Aquesta complementarietat algunes famílies la realitzaran treballant al tèxtil homes, dones i nens, però no serà el més corrent. Hem vist els pocs homes que aquell ocupava, per tant, la complementarietat es feia amb l'ocupació agrícola de l'home. Aquesta dualitat de la majoria d'unitats familiars bagenques -la dona a la fàbrica i l'home els treballs agrícoles- permetia que s'establissin dues relacions d'explotació, les contradiccions de les quals eren mediatitzades per la unitat familiar; la relació industrial/ treballadora tèxtil i la relació propietari de mas/ rabassaire. Podien funcionar simultàniament aprofundides perquè ni una ni l'altra havia de garantir la reproducció de la unitat familiar. Els períodes de crisi agrària o bé de crisi tèxtil podien ésser suportats sense masses conflictes perquè difícilment coincidien un i altre. Fins i tot, aquesta dualitat donava més

flexibilitat a la unitat familiar per adaptar-se no sols a situacions difícils sinó a un empitjorament progressiu de les relacions d'explotació -baixa dels preus del vi, condicions contractuals més dures- i ho feia, conreant més terres, cedint mà d'obra infantil a les fàbriques etc. La situació tindrà un límit que es manifestarà clarament a la Guerra Civil amb el moviment rabassaire i vagues a les fàbriques. La sortida del sistema era un salt qualitatiu endavant que no es produirà fins els anys 50 del nostre segle.

La utilització de les dones com a força de treball no serà únicament en el camp tèxtil, serà també en el servei domèstic de les famílies benestants pageses o burgeses, però les fonts estadístiques en aquest sentit són escasses. Segons la classificació professional del cens de 1860, les criades equivalien al 5,8 % del total del personal laboral, els criats, el 4,4 %. La xifra és força elevada, sols superat a nivell de dones per les jornaleres de fàbrica.

Algunes respostes a les diferències entre els censos de població de 1857 i 1860 van en aquest sentit:

-Aguilar: "Porque no habiendo ocupación a que dedicar las mujeres son muchas las hijas de clases poco acomodadas que salen para dedicarse al servicio doméstico".

-Sta. Cecília de Montserrat: "Por falta de ocupacion las hijas de padres poco acomodados se marchan a otros pueblos para servir o dedicarse a la fabricacion mientras los varones se quedan para dedicarse al cultivo de las tierras".

Una resposta similar es troba a Sta. M^a d'Oló i St. Feliu Sasserra. A St. Mateu de Bages van a servir a Barcelona, Manresa i Súria (222).

Caldria saber quin era el futur d'aquestes criades si eren una emigració definitiva, si implicava viure a la llar on servia, a quin lloc es casaven i si es donava realment una complementarietat com hem definit en el treball tèxtil. S'hauria d'aprofundir més en aquest sector d'individus.

4.8 LA FABRICACIÓ D'AIGUARDENT.

De la historiografia catalana sobre la fabricació i exportació d'aiguardent es desprenen unes idees bàsiques:

a/ L'aiguardent era un producte fonamental de l'exportació catalana. La

mitjana d'exportació de 1785 a 1796 era el 30,18 % del total. A principis del segle XIX baixarà en picat, però en el comerç exterior espanyol de 1850, el vi i l'aiguardent suposaran el 28,3 % del total, si bé no sabem la distribució entre un i l'altre (223). Desconeixem però, una evolució precisa de la conjuntura.

b/ Que el centre productor per excel·lència és el Camp de Tarragona i el Penedès amb un centre neuràlgic a Reus (224).

c/ En part es contradiu amb la idea que una de les causes de la conversió del vi en aiguardent era el mal estat de les comunicacions. Aquesta conversió creava valor afegit; al mateix temps reduïa el volum del producte i era, per tant, més barat el seu transport. Explicaria que els vins de l'Alt Penedès, Muntanyes de Prades, Pla de Bages i altres àrees de l'interior fessin aquesta transformació per exportar-los mentre les àrees de la costa exportaven preferentment els seus "caldos" (225).

d/ El problema rau en qui fabrica i produeix l'aiguardent i qui controla la comercialització d'aquesta producció. Vilar distingeix entre un aiguardent produït al mas com a producte complementari de l'economia pagesa propi de la primera meitat del segle XVIII i el produït per destil·ladors especialitzats a la segona meitat de segle (226). A Reus, el 1740 eren coneguts comerciants que proveïen els negociants barcelonins (227). Però des de l'òptica de la producció el tema ha estat molt poc estudiat.

La fabricació d'aiguardent, és una activitat econòmica derivada de la producció vitícola que pot proporcionar un valor afegit al producte i per tant, acumular més capital que el derivat de la simple venda del vi o bé contribuir a eliminar els excedents de vi i convertir-se en regulador de les collites i dels preus del vi. El seu paper al Bages no serà l'equivalent al de la indústria tèxtil, a partir de la qual es definiran dos nous grups socials -burguesia i proletariat-, sinó una activitat que s'aprofitarà de les contradiccions de la comercialització del vi.

En cites apuntades més amunt (228) al Bages el vi s'exportava cap a la Muntanya i del sobrant es feia aiguardent que anava a la costa. Però hem insistit que el vi no es produïa per fabricar aiguardent. El 1748 sortien de la duana de Manresa cap a la costa 763,75 cargues i el 1752, 693,5 (229). A Santpedor el mateix any 986 cargues (230). I el P.Caresmar el 1780, atribuïa al Bages 6000 cargues però el Penedès a finals de segle en produïa 40000 i el doble al Camp de Tarragona (231). Sembla més aviat que l'aportació bagenca era modesta.

La primera oficina d'aiguardent que tenim documentada al Bages és d'en Josep Serra i Pahissa, propietari, amo del Mas Serra de Navarcles, el qual arrenda a Manel Carner, moliner, el molí fariner, draper, molina de fusta i oficina d'aiguardent conegut pel nom del Molí d'en Serra a la vora del Riu Calders (232).

El caràcter familiar de l'explotació es copsa perfectament a Santpedor, almenys a la primera meitat de segle XVIII. El 1752, eren "una vintena els petits fabricants de dit article, qu'eren els mateixos principals propietaris de la vila" (233). En el cadastre de 1736, quatre pagesos, dos paraires i un sastre; el 1748 i 1752, vuit fabricants fan aiguardent llisa, però tres en deixen de fer i n'apareixen tres més de nous (235). Aquest aparèixer i desaparèixer sols respon al caràcter conjuntural de l'aiguardent i una vinculació a estructures productives familiars que complementa ingressos, però no n'és la font principal. Caldria aprofundir si coincideix amb les famílies acomodades o la burgesia incipient, activa i barrejada en multitud de negocis. No per casualitat, molts d'ells seran paraires.

Els trets més rellevants de Manresa a la primera meitat del segle XVIII els hem analitzat a un altre lloc (236) i intentem sintetitzar les conclusions:

a/ Fins el 1730 no trobem la primera sol.licitud de permís per fabricar aiguardent i entrà vi de fora el terme per destil.lar-lo. Anteriorment se'n fabricava però pel consum de la ciutat com es desprèn de l'arrendament a la menuda. A partir d'aquest any les sol.licituds continuaran. De les quantitats de vi entrat de 1730 a 1748, en Josep Oller del Mas suposa el 76,8 % del total, els altres entren poques quantitats i en períodes diferents. Però el vi entrat no equival al vi destil.lat i podria donar-nos una idea falsa de la situació. Tot i així, pensem que si exceptuem n'Oller del Mas que produí aiguardent massivament, la resta d'olles produïren en situacions molt concretes i no pas de manera continuada. L'aparició i desaparició de noms com a Santpedor confirma aquesta situació.

b/ Els fabricants localitzats en aquest període es recullen al Quadre 4.27. Es poden definir tres característiques: 1/ Predomini dels artesans sobre els pagesos, encara que un d'aquests pagesos serà l'aiguardenter més important i connectat amb el seu germà comerciant de Barcelona, 2/ Que són artesans lligats a la base productiva, amb algunes terres tots ells i ben pocs superen el límit de la petita propietat (16,5 Q.), i 3/ Que es dediquen a comerciar com ho prova la participació gairebé massiva al ganancial i in-

QUADRE 4.27

Els que han aparegut alguna vegada com a fabricants d'aiguardent, l'extensió de terres que controlen, la seva participació en el ganancial de 1735 i en els arrendaments de la Ciutat.

NOM I OFICI	Q.	GANANCIAL	ARRENDAMENTS
Josep Oller del Mas, pagès	298,8	90 rals	No
Martí Jaumeandreu, encepador	0,2	30 rals	No
Ignasi Oliveras, pagès	24,3	35 rals	Si
Felix Subirats, veler	2,5	--	Si
Tomàs Fabreagas, sabater	8,-	10 rals	Si
Joan Suanya, veler	134,9	30 rals	No
Geroni Comelles, corder	6,1	30 rals	Si
Miquel Cavalleria, clavater	0,1	50 rals	Si
Maurici Coma, clavater	6,4	15 rals	Si
Gaspar Campdoliver, sabater	12,2	10 rals	No
Josep Amorós, traginer	10,5	20 rals	Si
Francesc Moliner, pagès	5,2	--	Si
Maurici Vidal, veler	--	10 rals	Si
Josep Barjau, calderer	11,-	15 rals	Si
Josep Soler, blanquer	14,7	20 rals	Si
Maurici Martí, guanter	3,7	--	Si
Bernat Escorcell, blanquer	1,2	--	Si
Jaume Morros, clavater	15,3	10 rals	No
Josep Aris, corder	1,4	15 rals	Si

verteixen en els arrendaments de la Ciutat. No podem parlar d'aiguardenters especialitzats, sinó que l'aiguardent juga un paper complementari en un marc de negocis diversos.

c/ A la llista d'aquests fabricants, si exceptuem Joan Suanya i Josep Soler, cap dels altres el trobarem dins de la burgesia manresana de finals del segle XVIII. No sembla, doncs, que l'aiguardent fos un element decisiu de l'acumulació de capital de determinat grup social.

d/ L'aiguardent (requintada) fabricada a Manresa tindrà com a destí la costa i probablement l'exportació cap a Amèrica. A menor escala, es produirà aiguardent llisa o arrissada que s'exportarà cap a la Muntanya.

A l'inventari de Joan Bta. Soler, blanquer passat a veler que hem estudiat més amunt, en el Mas Calvet de la seva propietat hi ha una oficina d'aiguardent en una caseta prop de la font (237). L'aiguardent serà una activitat més entre els seus diversos negocis, però curiosament l'olla és instal·lada en un poble veí i no a la mateixa ciutat i, al mateix temps, és un aparell enormement senzill (una olla d'aram de 1 carga 12 setzens). Arrodonia el negoci del vi, però no el determinava.

El 1780 i partint de les dades dels pobles del Bisbat de Vic hi ha les següents oficines d'aiguardent (238):

Cardona	2	
Mura	2	
Sallent	5	(que lleven a Barcelona)
Navarcles	1	
Castellbell	3	

Manresa	14
Santpedor	<u>7</u>
	34

El 1797, l'Almanak Mercantil deia de l'aiguardent: "de que hay muchas fabricas, los fabricantes de dichos licores son: D. Juan Suaña, D. Juan Bta. Soler, D. Josep Ignacio Pla i D. Josep Barjau" (239). Si exceptuem en Barjau, no sembla que a finals de segle XVIII s'hagués produït a la comarca una especialització aiguardentera sinó que continuava tenint el caràcter suplementari.

I no sols a Manresa, també en els pobles. Malgrat que a Navarcles se'ns digui que sols n'hi havia una, almenys tres individus estaven lligats a la destil·lació d'aiguardent: n'Altimiras, en Graner i en Cura (240). En Manel Altimiras, pagès de Navarcles, declara al capbreu de 1780, una "casa, corral y fabrica de fer ayguardent" (241). En Francesc Graner declara a l'inventari: "Item, una oficina de fer ayguardent, ab sa olla, saffreig, canons y demes guarnicions posada y situada al corral de la altre casa que tenia y posseia dit difunt" (242). El 1816, en Miquel Cura també declarava una oficina d'aiguardent (243). Els tres són representants de la pagesia mitjana que han crescut al llarg del segle XVIII. L'aiguardent, però, formarà part d'una diversitat d'activitats agrícoles amb el pes fonamental del vi. L'olla permetia destil·lar el vi de menor qualitat, el premsat, el que es picava i així revalorava el seu preu. No creiem que la major part del vi collit es destil·lés, les fonts estadístiques cal prendre-les amb molta relativitat perquè amb aquesta funció era molt fàcil tenir una olla i no declarar-la.

L'associació pagès de mas/ comerciant de Ciutat per la producció d'aiguardent pot veure's a través de l'acord firmat entre Josep Barjau, blanquer -l'únic individu que probablement s'especialitzés en la producció d'aiguardent- i Josep Regordosa, pagès de St. Salvador de Guardiola. Tenen oficina d'aiguardent amb dues olles, una tina de 200 cargues, dues de 700 c. juntes, una premsa i s'està construint una casa. Ho han pagat tot a mitges. Van al notari per pactar les sortides en cas de dificultats: si un ven, dona el dret de fadiga a l'altra; si no volen fabricar junts acorden que un any ho farà un i l'altre any, l'altre, si bé de l'1 al 15 de Gener, l'altra podrà destil·lar 200 cargues (244). Col·laboració capital agrari, capital industrial, però dura poc, el 1790 ja han posat en marxa les clàusules de desavinença i no s'entenen pas (245).

Sembla confirmar-se un mapa d'olles d'aiguardent escampades arreu, espe-

cialment a les àrees rurals que destil.larien no de manera permanent sinó quan calgués. El cens de 1819 anomena un seguit de pobles en els quals hi havia alguna fàbrica d'aiguardent (246):

Manresa	St. Fruitós de Bages
Castellar	St. Iscle i Sta. Victòria de Bages
Castellfollit	Navarcles
Castellgalí	Santpedor
Castellnou	Callús
Sallent	St. Salvador de Guardiola
Rajadell	Castellbell i Vilar
Rocafort	St. Vicenç de Castellet
Sta. Cecília de Montserrat	Talamanca
Monistrol de Calders	

La relació és molt extensa comparada amb la llista de 1780. S'havia estés la fabricació o el cens s'acostava millor a la realitat? Creiem en això darrer. La llista mostra un mapa ampli de les oficines d'aiguardent que podien generar una producció important.

El nostre punt d'arribada és a mitjans de segle XIX, però les dades són contradictòries. Segons Pladevall, el 1860 al Bages hi havia almenys 63 destil.leries d'aiguardent però no dóna la font (247). El 1845, apareixen les fàbriques de la comarca de Manresa i en alguns pobles es fa referència a l'aiguardent (248):

Castellfollit del Boix	- Agustí Cañellas	800 arroves	1841
	- Josep Biosca	150 arroves	1841
Marganell	- Jaume Oller	450 arroves	1740
Monistrol de Rajadell	- Jaume Vilades	300 arroves	1842
St. Vicenç de Castellet	- Pere Gros	300 arroves	1777
Sty Salvador de Guar- diola	- Josep Puig	640	1815
	- Fcesc. de A.Miralda	25 arroves	1760

La Secció de Foment del Govern Civil va comunicar a la Junta de Comerç la relació de fàbriques d'aiguardent perquè indiqués on calia col.locar vedadors per posar la marca oficial a les pipes. Hi havia 122 oficines repartides en 62 pobles; al Bages hi havia 19 oficines repartides en 12 pobles (el 15,6 % de les oficines de Catalunya). Eren les següents (249):

Artés	2	Santpedor	2
Calders	1	Marganell	1
Castellar	1	Talamanca	1
Castellet	1		
Guardiola	1		
Manresa	4		
Mura	1		
Navarcles	2		
Rajadell	2		

El caràcter rural i inestable de la fabricació es posa novament de manifest en aquesta nova relació.

A Manresa, el 1828 es destaquen com a notables les fàbriques de Martí Jaumeandreu, Francesc Barjau -els dos únics cognoms que apareixen a la relació de meitat de segle XVIII- i Francesc Casajoana (250). A la contribució industrial de 1860, els fabricants d'aiguardent eren Pere Casajoana, Isidre Comellas, Salvador Carreras i Francesc Jaumeandreu, però s'especificava per tots quatre "4 meses" (251). Aquest nucli eren probablement els destil·ladors, especialitzats però sols per quatre mesos. Cal suposar que la conjuntura del vi condicionava la producció. El 1850, Mariano Vallés apareix com a venedor al major d'aiguardent (252). Era tal vegada, una possible xarxa que estava per damunt de la producció: el comerciant que comercialitza l'aiguardent produït a les àrees rurals.

Acabem les referències a la fabricació d'aiguardent amb unes notes sobre la destil·leria d'aiguardent que es muntà a casa de Joan Posa d'Artés. Vam observar els antecedents familiars quan s'estudiava els paraires. La societat va fundar-se el 15-IV-1845 i la formaven Joan Posa, Víctor Mirabittles, Joan Berenguer, Josep Morell, Antoni Muré i Joan Ferrer, aportant cadascun 135 ll. (810 ll. en total) amb les que van comprar una olla de 3,5 cargues de vi i tot l'utilitatge precís. En Joan Posa seria l'encarregat de fer-la funcionar i de comprar el vi necessari però havia de passar els comptes amb en Josep Morell, dipositari del capital. Cobraria 7 rals per cada dia que la fes anar. La instal·lació va valer 58 pessetes més per individu. El 1849 es va canviar el funcionament, tal vegada perquè per en Posa resultava poc rendible. Deixaven de fer-la funcionar conjuntament i cada soci tindria un dia de la setmana per fer-la funcionar. Sembla que el 1860 encara funcionava (253). L'exemple mostra el caràcter de petita iniciativa i, al mateix temps, l'escassa consolidació de la mateixa.

A tall de conclusió i conscients que caldria aprofundir molt més l'estudi dels fabricants i de la comercialització, la fabricació d'aiguardent al Bages va tenir sempre un caràcter complementari en la producció vitícola, i va contribuir a eliminar els vins dolents i els excedents sobrants quan les collites eren molt abundants. Descartem una interpretació al revés, en la qual la producció d'aiguardent va tibar la producció vitícola. La fabricació, en forma d'oficines, es va estendre per la majoria de municipis en els quals van aparèixer alguns individus que destil·laven, però normalment

l·ligats a un mas o a la pagesia mitjana. El negoci mai apareix com a únic sinó l·ligat a moltes altres activitats econòmiques. No sembla que aquests trets canviessin al llarg del segle XIX i el caràcter precari l·hem analitzat a partir del cas dels Posa d'Artés. A Manresa sembla observar-se una tendència a l'especialització d'alguns individus però les oficines no anaven tot l'any. La fabricació d'aiguardent, malgrat ésser important per regular excedents vitícoles; complementar els ingressos de determinats grups socials aprofitant al màxim el vi -tant en la producció com en la comercialització-, no va tenir el caràcter transformador de la indústria tèxtil ni les incidències damunt l'estructura agrària bagenca d'aquella. S'adaptà al monocultiu vitícola.

4.9 CONCLUSIÓ.

Dels diversos apartats caldria retenir-ne alguns aspectes de cara a les conclusions finals:

a/ L'estructura socio-professional de la comarca es polaritza entre pagesos benestants i rabassaires en els pobles però amb diferències comarcals notables: el predomini històric de l'artesanat a Manresa sempre per damunt de la pagesia, i un est comarcal en el qual l'artesanat rural -especialment paraires i teixidors- adquireixen un cert desenvolupament.

b/ Indicis que en el segle XVII la blanqueria era molt important a Manresa i fonamental per entendre l'aparició en el s. XVIII de la petita noblesa i la burgesia urbana.

c/ La indústria tèxtil de la llana és inexistent a Manresa, però en canvi té una certa rellevància en els pobles de la comarca. Hem deixat de banda els altiplans del Moianès i Lluçanès en l'estudi. S'ha mostrat el paper en la comunitat rural d'aquests paraires que no sols practicaven el seu ofici sinó que s'aprofitaven de les dificultats dels petits pagesos. Alguns d'ells en arribar al segle XIX es transformaran en actius fabricants de cotó, mentre que altres, malgrat una certa situació de benestar dins de la comunitat, continuaran com a pagesos relativament acomodats.

d/ A Manresa, l'activitat econòmica fonamental durant el segle XVIII fou la fabricació de mocadors de seda. La seda era importada en la seva totali-

tat, sobretot del País Valencià i els mocadors eren exportats cap Amèrica i cap a mercats europeus i peninsulars.

Tot el creixement econòmic del ram es produí dins del gremi de velers. Els comerciants-manufacturers ocuparen els càrrec de responsabilitat i convertiren el gremi en un estímul per a la producció. Aquest control va permetre per una banda, fabricar gairebé amb plena llibertat -d'això es queixava el gremi de Barcelona- i per l'altra, actuar per destruir els artesans independents i posar l'activitat productiva d'aquests sota el control dels comerciants-manufacturers.

Hem pogut estudiar 10 anys -els primers- de la fàbrica de Joan Bta. Soler. D'aquest hem copsat per una banda els lligams inicials en la pràctica productiva -tenia cinc telers- i de l'altra l'organització de la producció amb el treball de dones, torcedors, tintorers i teixidors. Al mateix temps, les pràctiques comercials que a poc a poc, el conduïen al paper de comerciant manufacturer que haurà adquirit a mitjan segle XVIII quan participà en una de les companyies més importants de velers.

La fórmula que utilitzà la burgesia manresana per desenvolupar la producció i comercialització dels mocadors de seda fou la companyia en què diversos socis aportaven capital per desenvolupar una tasca econòmica concreta. Hem vist també la participació de capital manresà en altres activitats de comerç agrícola. Crearen igualment una xarxa de corresponsals a Amèrica i a la Península per col·locar la producció.

e/ Hem analitzat també la indústria de cordons i passamans que es desenvolupà paral·lelament a la seda pels perxers i passamaners i com individus importants de la burgesia urbana eren coneguts dins d'aquest ram. De nou destaca la participació de les dones i la transformació en vetes quan s'introduí el cotó en aquestes activitats. En el segle XIX, els vetaires seran sobretot petits productors amb pocs telers i tenien una importància notable a Manresa, però hem pogut mostrar els indicis d'altres fabricants més importants que en un ordre superior controlaven la producció.

f/ Les fàbriques d'indianes a Manresa -malgrat que la primera la datem el 1759- varen tenir poca importància. La renovació productiva a Manresa es feia en la seda i dins del gremi; a finals de segle XVIII sols en tenim localitzades dues.

g/ Els canvis que s'introdueixen en el XIX a Manresa són els següents:

-El cotó substitueix totalment a la seda que, com aquesta, vindrà de l'exterior.

-La filatura manual que necessitava molta mà d'obra femenina constituïa un autèntic coll d'ampolla per augmentar la producció, per això, la mecanització es produí en aquesta branca i no en els telers. Aquest canvi demanava energia que es trobà en l'aprofitament d'antics salts d'aigua a la vora dels rius. La filatura, d'ésser dispersa en multitud de llars, es concentrà en edificis anomenats fàbriques, aprofitant antics molins, la qual cosa reduïa el capital fix.

-Canviava així formalment l'organització del treball: les dones que abans treballaven a casa ara passaven a fer-ho durant un horari determinat, en un edifici-fàbrica més o menys allunyat de la casa de residència.

-Hi ha gairebé una total continuïtat entre els comerciants-manufactureros del segle XVIII i els industrials del segle XIX. Mem copsat, potser, una certa tendència a esdevenir rendistes en els primers i l'aparició de nous individus que s'incorporen a la burgesia urbana. Mem posat en dubte, l'origen humil d'algun d'ells.

-El sistema de companyia és el més utilitzat a la primera meitat del XIX. L'edifici -molt més capital fix que abans- el solia posar algun dels socis o podia ésser arrendat si no se'n tenia. Aquest sistema permetia adaptar-se a qualsevol conjuntura. L'estudi de la burgesia no ha d'ésser l'estudi d'una fàbrica sinó del conjunt de les seves activitats globals.

-No va desaparèixer el treball a mans sobretot en el camp del teixit. Mentre aquest va ésser manual -fins el 1850- els telers varen estar escampats pel camp al Bages però amb dependència del fabricant.

-Geogràficament les fàbriques es construïren als voltants de Manresa en els cursos fluvials -Cardener i Torrent de St. Ignasi- i a poc a poc pel Llobregat. Fins a mitjan segle XIX el capital fou essencialment manresà -els antics comerciants-manufactureros- i fins i tot comarcal -alguns dels antics paraires. Després trobarem ja capital barceloní sovint col.laborant amb pagesos benestants de la comarca.

-De la mateixa manera que en la producció de teixits de llana i de seda la mà d'obra femenina era important; en el cotó, les dones i els nens seran de molt la mà d'obra més abundant, cobrant, per altra banda, sous que eren la 1/3 part i 1/5 part dels homes. Una altra feina per les dones era anar de criades.

h/ La fabricació d'aiguardent és una altra activitat econòmica important de la comarca però va tenir sempre un caràcter complementari a la producció vitícola. Malgrat tot, no és l'activitat econòmica predominant

de ningú, sinó subsidiària d'altres activitats i la producció es troba escampada per tota la comarca en mans de pagesos de mas o de la pagesia mitjana. Fou un bon regulador d'excedents i millora d'ingressos per a determinats grups socials, però no va tenir el caràcter transformador de l'activitat tèxtil. S'adaptà i aprofità el monocultiu vitícola.

i/ La unitat familiar bagenca, sotmesa a dificultats d'accés a la terra va haver de recórrer -a part d'altres mecanismes com l'endeutament- al treball tèxtil com a forma de complementar l'ingrés agrícola. Els baixos sous no s'expliquen ideològicament per una condició física de la dona i nens inferior a l'home, sinó perquè en la realitat, aquest sou més l'ingrés agrícola equivalia a les necessitats de subsistència de la unitat familiar. Així la unitat pagesa estava sotmesa a dues relacions d'explotació: front a l'industrial que aconseguia baixos costos per un treball femení que solament complementava la unitat familiar i front al pagès benestant que cedia menys terres per perpetuar la situació amb un excedent global superior per la intensitat de treball que hi abocava el rabassaire. L'aprofitament màxim del treball de la unitat familiar generava més excedent pels grups dominants.

D'aquestes constatacions es desprèn que en el marc de Catalunya algunes comarques de l'interior varen viure en el s. XVIII -caldría comprovar si abans- un important desenvolupament de les activitats tèxtils disperses en petites unitats productives que va tenir continuïtat en el s. XIX amb el naixement de fàbriques a les vores dels rius, finançades amb capital autònom. Aquesta dinàmica interna explicaria perquè sols són alguns rius catalans -les àrees que visqueren aquest procés- els que viuen una experiència industrialitzadora (conques del Llobregat i del Ter) i no d'altres a nivell de cabal més important com el Segre.

Cal destacar també que el punt de partida tant de la burgesia manresana com dels paraires d'alguns pobles, està totalment lligat a la base productiva i és posteriorment que esdevenen comerciants-manufacturera. El desenvolupament d'aquesta burgesia es realitzà a costa de la mà d'obra femenina de les unitats familiars i de l'espoliació de l'artesanat al que es forçà a perdre la independència i sotmetre's a les decisions dels grans fabricants.

L'aparició de la burgesia al llarg del s. XVIII està lligat al procés històric que havia seguit l'estructura agrària bagenca. La feblesa de la noblesa -fins al punt de cedir part dels ingressos per la via dels arrendaments- va permetre sentar les bases d'una pagesia radicada en els masos quasi

propietària. La diferenciació social que es produí en aquesta generà per una banda, l'aparició massiva dels rabassaires i per l'altra, el creixement d'un artesanat urbà especialment a Manresa. És en el si d'aquests -a conseqüència potser del valor de la lleqítima d'origen- que sorgiren alguns individus capaços de sotmetre als altres artesans i obliqar-los al treball a mans. A l'enriquiment d'alguns d'ells va seguir el seu ennobliment però d'altres, amb les perspectives que ofería el s. XVIII, varen transformar-se en comerciants manufacturers i destruiren les bases igualitàries de la societat urbana (les dades del personal major i menor i l'evolució de l'estructura de la propietat així ho confirmen). Al mateix temps, s'aprofitaren del desenvolupament agrícola, participaren en els arrendaments senyorials, en l'endeutament paqès, adquiriren masos (realitzaren una explotació rendista via masover) i s'aprofitaren de les dificultats estructurals de la petita pagesia per utilitzar la mà d'obra femenina. Aquests processos van permetre una acumulació de capital que féu possible que, en el s. XIX, el capital fix necessari per a la mecanització poqués ésser assumit sense masses problemes, o bé retirar-se optant per esdevenir rendistes, com havien fet alguns artesans enriquits a finals del s. XVII.

NOTES CAPÍTOL 4

- (1) La bibliografia sobre aquest fenomen és molt extensa i s'ha multiplicat enormement en els darrers anys. Entre els treballs que foren precedents cal destacar: JONES, E.L., "Los orígenes agrícolas de la industria" a AA.VV., Agricultura y desarrollo del capitalismo, Comunicación 22, Madrid 1974, pp. 303-341; BRAUN, R., "El impacto del trabajo a domicilio en una población campesina" a AA.VV., Estudios sobre el nacimiento y desarrollo del capitalismo, Madrid, 1971, pp. 73-86; MENDELS, F., "Protoindustrialization: the first phase of the industrialization process", The Journal of economy, XXXII, nº 1 (March 1972), pp. 241-261; LEVINE, D., "The demographic implications of rural industrialization: a family reconstitution study of Shepshed, Leicestershire, 1600-1851", Social History nº 2 (May 1976), pp. 177-196 i MEDICK, H., "The proto-industrial family economy: the structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism", Social History nº 3 (Oct. 1976), pp. 291-315; DEYON, P., "L'enjeu des discussions autour du concept de "proto-industrialization"", Revue du Nord, LXI, nº 240 (gen.-març 1979) pp. 9-15. És fonamental també el llibre de KRIEDTE, P.-MEDICK, H.-SCHLUMBOHM, J., Industrialization before industrialization. Rural industry in the genesis of capitalism, Cambridge-Paris, 1981.
- (2) V. DEYON, P.-MENDELS, F., "Programme de la Section A2 du Huitième Congrès d'histoire Economique: la proto-industrialization: théorie et réalité (Budapest 1982)", Revue du Nord, LXIII, nº 248 (gener-març 1981), pp. 11-19 i amb la incorporació de les comunicacions del Congrés, MENDELS, F., "Proto-industrialization, Theory and Reality", Eighth International Economic History Congress Budapest 1982. "A" Themes, Akademiai Kiadó, Budapest, 1982, pp. 69-107.
- (3) Per aquests aspectes v. MEDICK, cit.; BRAUN, cit. pp. 76-85 i ALMQUIST, E.L., "Pre-famine Ireland and the theory of European proto-industrialization: evidence from the 1841 census", The Journal of Economic History XXXIX nº 3 (Sept. 1979), pp. 700-702.
- (4) A l'Estat espanyol han estat ARACIL, R. i GARCIA BONAFE, M. que han introduït aquests conceptes. ARACIL, R.-GARCIA BONAFE, M., "La protoindustrialització: un nou concepte en la història econòmica", L'Avenç nº 32 (Nov. 1980), pp. 64-69 i "La protoindustrialització i la indústria rural espanyola al s. XVIII", Recerques nº 13 (1983), pp. 83-102. Les seves reflexions tenen origen en bona part en els treballs realitzats a l'àrea d'Alcoi, "Els inicis de la industrialització a Alcoi", Recerques nº 3 (1974), pp. 23-47.
Un altre autor que ha treballat sobre el tema a l'Estat espanyol és CARMONA BADIA, X., "L'industria rurale domestica in Galizia (secoli XVIII e XIX)", Quaderni Storici nº 52 (Aprile 1983), pp. 11-23. Mentre per Aracil a Galícia sols es pot parlar d'indústria rural, per Carmona Galícia reunia dos dels trets de la protoindustrialització: producció pel mercat i participació de la població camperola. Mancava la combinació en el quadre regional de la indústria pagesa amb la comercialització de l'excedent agrícola. Aquest no es realitzava perquè era captat per la burgesia rendista.
- (5) KRIEDTE i altres, cit. pp. 8-9, 40-41 i 77-94.
- (6) V. BRAUN, cit. pp. 73-76 i JONES, cit. p. 318-323 i p. 331.
- (7) KRIEDTE i altres, cit. pp. 145-146.

- (8) TILLY, Ch., "Flows of capital and forms of industry in Europe, 1500-1950" Theory and Society nº 12 (1983), p. 140.
- (9) Id. pp. 130-131.
- (10) Id. p. 129.
- (11) Per la definició d'aquest sistema domèstic v. MANTOUX, P. La Révolution industrielle au siècle XVIII, Paris, 1906, pp. 36-42; DOBB, M., Estudios sobre el desarrollo del capitalismo, Madrid, 1979(11), pp. 475-476; MORI, G., La revolución industrial, Barcelona, 1983, p. 29.
- (12) MANTOUX, cit. pp. 42-47; DOBB, cit. pp. 475-476; KELLENBENZ, H., "La industria en la Europa Moderna (1500-1750)" a VILAR, P. i altres, La industrialización europea. Estadios y tipos, Barcelona, 1981, pp. 15-16; LANDES, D.S., "Introducción" a AA.VV., Estudios sobre el nacimiento y desarrollo del capitalismo, Madrid, 1971, pp. 22-25; TILLY, cit. pp. 128-129.
- (13) DOBB, cit. p. 155 i 158-159 i MARX, K., El Capital, Libro III, Vol. 6, pp. 427-431.
- (14) Sobre la Revolució Industrial anglesa v. ASTHON, T.S., La revolución industrial, México, 1950; DEANE, Ph., La primera revolución industrial, Barcelona, 1968; HILL, Ch., De la Reforma a la Revolución Industrial, Barcelona, 1980; HOBBSBAWN, E.J., Industria e imperio, Barcelona, 1977; MATHIAS, P., The first industrial nation, Londres, 1969; DOBB, M., Estudios sobre el desarrollo del capitalismo, Madrid, 1979 (11); MANTOUX, P., La révolution industrielle au XVIII siècle, Paris, 1906; BAIROCH, P., Révolution industrielle et sousdéveloppement, Paris, 1963 i MORI, G., La revolución industrial, Barcelona, 1983.
Sobre la industrialització europea v. CIPOLLA, C. (ed.), Historia Económica de Europa (3). La Revolución Industrial, Barcelona, 1979; KEMP, T., La revolución industrial en la Europa del s. XIX, Barcelona, 1974 i Modelos históricos de industrialización, Barcelona, 1981; VILAR, P. i altres, La industrialización europea. Estadios y tipos, Barcelona, 1981 i TREBILCOCK, The industrialization of continental powers (1780-1914), Londres, 1981.
- (15) MORI, cit. pp. 18-19.
- (16) TILLY, cit. p. 124 i 135-136.
- (17) MARTINEZ SHAW, C., Cataluña en la carrera de Indias, Barcelona, 1981, pp. 235-236 i 281; GRAU, R.-LOPEZ, M., "Empresari i capitalista a la manufactura catalana del s. XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes", Recerques nº 4 (1974), pp. 20-21 i d'alguna manera hi contribueix el treball d'ALIER, R., "La fàbrica d'indianes de la família Canals", Recerques nº 4 (1974), pp. 59-93.
- (18) NADAL, J., El fracaso de la Revolución industrial en España (1814-1913), Barcelona, 1975, pp. 197-201. L'exemple escollit per TERRADES, I., Les colònies industrials. Un estudi entorn del cas de l'Ametlla de Merola, Barcelona, 1979, d'uns fabricants que veñen del Maresme pel seu estudi de les colònies reforça aquesta impressió. El cas dels Rosal que sortiren de Berga i tornaren a Berga posen potser les coses al seu lloc. MOREU-REY, E., "Una dinastia d'industrials. Els Rosal de Berga" a Homage a Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1967, Vol. II, pp. 447-458.
- (19) VILA VALENTI, J., "L'allunyament del món rural, l'inici de la indústria moderna" a El món rural a Catalunya, Barcelona, 1973, pp. 127-166.

- (20) VILAR, P., "La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i un destí", Recerques nº 3, (1974), pp. 7-22; NADAL, J.-RIBAS, E., "Una empresa cotonera catalana: la fàbrica de la Rambla de Vilanova (1841-1861)", Recerques nº 3 (1974), pp. 47-82; NADAL, J., El fracaso..., cit. pp. 188-189.
- (21) Nadal creu que el mercat espanyol era força important abans de perdre les colònies. NADAL, J., El fracaso..., cit. pp. 190-191.
- (22) MALUQUER DE MOTES, J., "La revolució industrial a Catalunya", L'Avenç, nº 73 (Jul-Ag. 1984), pp. 18-34.
- (23) Pel 1718 comptem amb el resum de Vilar per vegueries, VILAR, P., Catalunya dins l'Espanya Moderna, Vol. III, pp. 24-25, també publicat per IGLESIES, J., Estadístiques de població de Catalunya en el primer vicensenni del s. XVIII, Barcelona, 1974, pp. 511-512, 834-836 i 841-871.
Pel 1787 tenim les declaracions de cada poble a IGLESIES, J., El cens del comte de Floridablanca, Barcelona, 2 vols. 1969 i 1970, pp. 388-449 i 481-486.
- (24) Vilar no cita com a tals els "viejos de 70 años arriba" mentre que Iglesias sí que ho fa. La poca quantitat d'individus no alteren els resultats.
- (25) La font presenta els seus problemes: a Sallent, per exemple, els pagesos eren 198 i els jornalers, 110, dades poc probables. Fins a quin punt reflecteixen la realitat?
- (26) Cens de Població de 1860. Resum del Partit Judicial de Manresa: AHCM.
- (27) Segons l'Enquesta, 24 bracers que sols la meitat de l'any guanyaven el jornal i 16 que anaven sempre a jornal. Aquest total de 40 és ambigu. Si ho comptem a partir de la relació de famílies, el total de jornalers arriba a 63 i, curiosament, a l'enquesta, el 24 apareix damunt d'una tatxadura, sota la qual posava 46. És probable, doncs, que 40 bracers sigui una xifra baixa.
- (28) Capbreu de Navarres 1779-1781, AHSB.
- (29) ZAMORA, Fco. de, Diario de los viajes hechos en Cataluña, Barcelona, 1973, p. 105.
- (30) Cens de Població de Navarres de 1857. AMN.
- (31) Cadastre d'Artés, 1774. AMA.
- (32) IGLESIES, J., El fogatge de 1553, Barcelona, 1979, pp. 471-475 i un llibre que és encapçalat així: "En aquest llibre son continuats tots los noms dels ciutadans y habitants de la dita Ciutat de Manresa dividits per carrers (...) comensa en lo mes de abril de 1586", AHCM.
- (33) SARREI i ARBOS, J., Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa, Manresa, 1923, p. 184.
- (34) Utilitzem els Personals dels anys 1746, 1765, 1770 i 1789. La crítica de les fonts i les limitacions en la seva utilització pot veure's, FERRER, Ll., Conreus, accés a la terra i proletarització a Manresa en el S. XVIII, Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pp. 227-237. Els documents utilitzats són:
-Llista de la suma dels Personals han donat los gremis ab sos relacions, com dels que han ajustat per fer lo compliment, Any 1746. Lligall Cadastre 1740-1749 (II).
-Relació de Personal 1770. Lligall Cadastre 1770-1789.

- Relació de Personal, 1779. Lligall Cadastre 1770-1789.
- "Relazion que comprehende todos los Personales, estantes y Havi-
tantes de la Ciudad de Manresa que de origen del MIS D. Juan Felipe Cas-
taños, Intendente General de este Exercito y Principado de Cataluña he
practicado con fecha de 20-VI-1765", Lligall Cadastre 1760-1769.
- El mateix document fou trobat a l'ACA i utilitzat per RIU, M., "Man-
resa en 1765", Circular del CECB nº 60 (gen.-feb. 1950), pp. 2-5.
- (35) Zamora en el seu viatge fa la següent definició: "pero los menestrales
tienen sus campitos para verdura", Diario..., cit. p. 110; OLIVERAS, J.,
Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870), Memò-
ria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1983, Vol. I, p. 63.
- (36) Albert Galí suplicava no haver de pagar Personal Major: "no tiene manse-
bo ni aprendiz y la mayor parte del año trabaja por otros" o Fcesc Febres
veler "que esta massa carregat per no tenir altre industria que son ofi-
ci y per ell té tres telers y té solament un fadrí y dos aprenents y que
la seda que treballa la compra a fiar tota", Llig. Cadastre 1740-1749 (II),
AHCM.
- (37) OLIVERAS, cit. Vol. II, p. 37.
- (38) SARRET, cit. pp. 18 i 37.
- (39) Id. p. 38.
- (40) Id. pp. 46-47.
- (41) ELLIOT, J.H., La Revolta dels catalans (1598-1640). Un estudi sobre la de-
cadència d'Espanya, Barcelona, 1966, p. 413.
- (42) FERRER, Ll., "L'Avalot de les faves a Manresa. Un moment de la REvolta de
la Terra a Catalunya", a Recerques nº 11 (1981), pp. 125-136.
- (43) SARRET parla de dades -que no especifica d'on treu- que avalen la parti-
cipació dels joves blanquers a la Revolta i que el 1639 s'havien consti-
tuït en gremi independent a la Capella de St. Marc. En trobar blanquers
a la banda avalotada i a la banda repressora planteja el problema de la
possible diferenciació social dins del gremi: enriquiment d'alguns/ em-
pobriment dels altres. SARRET, cit. p. 48; GASOL, J.M., "Una família de
"favets" quelcom tremendos", Butlletí del CECB nº 11, III època (1er. se-
mestre de 1970), p. 5.
- (44) Not. DALMAU, Test. 1676-1709, 8-X-1694.
- (45) Not. SOLER Test. 1710-1745, 15-II-1713. En Maurici Soler, blanquer va ten-
nir, que coneguem, tres fills: en Josep Soler de la Plana, ciutadà hon-
rat, en Maurici Soler del Raval de St. Andreu, blanquer i Na Maria que
es va casar amb en Jacint Torras de Bages, també de la petita noblesa
local.
- (46) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 8-X-1719; Not. DALMAU, Test. 1676-1709, fols
73-74, 11-IX-1680; Not. PLADESANS, Test. 1618-1624, 2-XII-1632, fol. 158.
- (47) Llibre del Soler (1733-1740), Lligall Soler, AHCM. FERRER, Ll., "Genealo-
gia de la família Soler i March. Aspectes socio-econòmics", Miscel.lània
d'Estudis Bagencs nº 2 (1982), pp. 31-52.
- (48) FERRER, Ll., "La fabricació d'aiguardent a Manresa a la primera meitat
del s. XVIII", Miscel.lània d'Estudis Bagencs nº 1 (1981), pp.107-126.
- (49) Not. RALLAT Test. 1762-1770, fols 329-334, 17-II-1762 i Id. Test. 1734-
1751, fols 330-331 (1747).

- (50) Not. RALLAT Cap. 1762-1771, fols 132-137, 25-II-1767; Id. Test 1734-1751, fols 464-465 (1751).
- (51) Sols per posar un exemple: Tomàs Ignasi Soler serà soci fundador juntament amb Josep Sacristà, també de Manresa, de la Companyia d'Aragó que comerciarà en grans per Catalunya i Aragó. NAVARRO MIRALLES, J.L., "La Compañía de Aragón (1777)", Estudios Históricos de los Archivos de protocolos V (1978), pp. 141-151.
- (52) CARRERA PUJAL, J., La economía de Cataluña en el s. XIX, Vol. IV, p. 85.
- (53) SARRET, cit. pp. 181-182.
- (54) V. en aquest sentit les Respostes al qüestionari de Zamora corresponents al Berguedà, especialment l'apartat dedicat a la indústria. Estudis d'Història Agrària nº 5, de propera publicació.
- (55) HERNANDEZ, I., La industria de la seda en Manresa en la segunda mitad del siglo XVIII, Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1964, pp. 169-173. La mateixa estadística amb algunes diferències és citada per CARRERA PUJAL, cit. Vol. IV, p. 85.
- (56) TORRAS, Jaume, "Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia", Recerques nº 11 (1981), pp. 13-14.
- (57) Id. p. 14.
- (58) PICANYOL, Ll., "Notes històriques sobre el gremi de paraires de Moià", VI Assemblea d'Estudis Comarcals, Vic, 1962, p. 44.
- (59) Id. pp. 41-45.
- (60) TORRAS, J., cit. p. 14. Per Moià, Id. p. 16. Oliveras citant a Jordan i Frago assenyala que el 1779 hi havia a Catalunya 1600 telers de llana repartits per 72 pobles que donaven feina a 4000 persones "difundidos en un grandísimo número de lugares circunvecinos a dichas fabricas", OLIVERAS, J., "La introducció de la filatura del cotó a Catalunya", Dovella nº 2 (Oct.-Nov- 1981), pp. 20-24. Els fenòmens descrits són iguals a Igualada: TORRAS i RIBE, J.M., La revolució industrial a la comarca d'Anoia, Barcelona, 1979, p. 10.
- (61) CARRERA PUJAL, cit. Vol. IV, p. 157.
- (62) El 1780 s'introdueix les Jenny i Waterframe que es milloren amb l'adaptació de la bergadana a finals de segle. Mentre aquestes màquines es generalitzaran, el teler mecànic no s'introduirà fins la segona meitat del s. XIX (el 1850 suposaven l'11% del total), VILA VALENTI, J., "L'allunyament...", cit. p. 141.
- (63) Jaume TORRAS situa els paraires en el segon estrat de l'estructura pre-capitalista de la draperia. El factor del seu enlairament no era l'aportació de capital fix, més aviat modest, sinó la de capital humà en forma de capacitat de coordinació i de gestió i un fons de rotació suficient que garantís el cicle de la llana. Cit. pp. 12-17.
- (64) Not. FERRUSOLA 1770, fols 121-124, 8-III-1770.
- (65) Segons el cadastre de 1774, tenia 20,4Q. de terra. AMA.
- (66) En les noces d'or que celebraren els descendents de la família publicaren un llibret amb els antecedents històrics de la família. D'aquest extreiem bona part de les dades. La família Posa-Gibert d'Artés, Ed. familiar, Artés, 1979.
- (67) Not. SOLER, Test. 1710-1745, 14-III-1744.

- (68) Not. FERRUSOLA 1770, fols 327-328, 4-XII-1770.
- (69) Id. fols 15-16, 2-I-1770.
- (70) GALO BARDES-PUIGBO, Notes històriques d'Artés, Manresa, 1933, pp. 21-22.
- (71) Declaració de Francesc Tàpias, paraire. Capbreu de Navarcles 1779-1781. AHSB.
- (72) Not. J.A.SALA, Cap. 1756-1771, fols 240-243, 22-IV-1765.
- (73) FERRER, Ll., "Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII)", Estudis d'Història Agrària nº 4, (1983), pp. 126-127.
- (74) Not. J.A.SALA 1765-1768, fol 196 (1766), 23-IX-1766.
- (75) Not. J.A.SALA 1760, fol. 49, 25-III-1760.
- (76) Not. GILI, 16-VII-1844, AFC. Sebastià Tàpias, hisendat de Manresa ven una feixa de terra al lloc anomenat dels Ametllers que havia estat declarada al capbreu per Francesc Tàpias
- (77) Not. COMA 1820-1822, fols 89-90, 12-IX-1820.
- (78) Registro de hipotecas. Libro 1º de Calders. Monistrol de Calders v Viladecavalls, AHCM..
- (79) Not. GILI 1850, fols 40-42, 11-III-1850.
- (80) Amillament de Calders 1861, ACA.
- (81) Llicències urbanístiques, Ajuntament de Navarcles, s. XIX, AMN.
- (82) Not. MANDRES 1849-1850, fol. 102, 30-IV-1850.
- (83) VILA, A., Noticia històrica de la vila de Santpedor, Manresa, 1898, p. 195.
- (84) HERNANDEZ, I., cit. p. 174.
- (85) Id. p. 76; PLADEVALL, A., "Un cens demogràfic i econòmic del Bisbat de Vic del 1780", Revista Catalana de Geografia, Any I, Vol. I, nº 4 (Oct-Des 1978) p. 593.
- (86) SARRET, cit. p. 181.
- (87) CARRERA, cit. Vol. IV, p. 112.
- (88) PLADEVALL, cit. p. 593.
- (89) CARESMAR, J., Discurso sobre la agricultura..., pp. 372-373.
- (90) FERRER, Ll., Conreus..., cit. p. 34.
- (91) Solament a l'inventari de Ramon Enrich, traginer hem trobat que en el terrat hi consten 24 canyissos per les cuques sederes (12 de grans i 12 de petites), Not. J.A.SALA 1758, fol. 60.
- (92) Resposta de Manresa al qüestionari de Zamora, Preguntes nº 125 i 47.
- (93) HERNANDEZ, cit. p. 46.
- (94) Sobre la producció de seda a València i com no s'aconseguí un procés d'industrialització v. MARTIN SANTOS, V., Cara y cruz de la sedería de Valencia (s. XVIII y XIX), Valencia, 1981.
- (95) HERNANDEZ, cit. p. 72.
- (96) HERNANDEZ, cit. p. 79.
- (97) Almanak mercantil o guia de comerciantes para el año 1797, p. 471
- (98) HERNANDEZ, cit. pp. 80-90.

- (99) Id. cit. p. 114.
- (100) LABORDE, A., Itinerario descriptivo de las provincias de España y de sus islas y posesiones en el Mediterráneo, Valencia, 1816, p. 46.
- (101) SARRET, cit. pp. 86-102.
- (102) Id. pp. 79-85.
- (103) HERNANDEZ, cit. pp. VIII.
- (104) Id. cit, p. 113 i 117.
- (105) Id. cit. p. 27 i MOLAS, P., Los gremios barceloneses del s. XVIII, Barcelona, 1970, p. 76.
- (106) HERNANDEZ, cit. pp. 16-18. Un cas concret seria el de Josep Fuster que funcionava així des de 1755.
- (107) Id. pp. 104.
- (108) RIU, M., cit. p. 2; HERNANDEZ, cit. p II i SARRET, cit. p. 103.
- (109) HERNANDEZ, cit. pp. 74-77.
- (110) CARRERA PUJAL, cit. Vol. IV, p. 125.
- (111) Resposta de Manresa al qüestionari de Zamora, Prequntes nº 115 i 122.
- (112) Segons Caresmar, el 1780 la seda ocupava 6000 persones de les quals 3000 eren homes i nens que es dedicaven a teixir i 3000 dones i nenes que debanaven seda i feien "redecillas", cit pp. 372-373.
- (113) Una biografia de la família es troba a FERRER, Ll., "Genealogia...", cit.
- (114) Llibre del Soler (1733-1740), Lluís Soler, AHCM.
- (115) El 1738 comprà mocadors a:
Isidre DORCA	107 dotzenes	6 ll./5 ll. 14s.
Josep GALOBART	4 "	6 ll.
Domingo DURAN	1 "	5 ll. 12s.
Josep CODINA	22 "	6 ll.
CARIDO (;?)	2 "	5 ll. 17s.
Fcesc FORCADA	22 "	6 ll.
Carles VILATORRADA	12 "	6 ll.
BOHIGAS	3 "	6 ll.
SUANYA de les Caputxines	3 "	6 ll.
- (116) Inventari de Joan Bta. SOLER, 21-IX-1745. Not. SOLER Inv. 1710-1745, 21-IX-1745. V. també FERRER, Ll., "Genealogia...", cit.
- (117) VILAR, Catalunya..., Vol. IV, pp. 155-518.
- (118) Cúria de Manresa 1760-1761, 7-X-1753. Un altre exemple és el plet entre Josep Guitart veler contra Pere Font veler de Manresa. El 9 de juny de 1761 diferents particulars enviaren mocadors a Cadis per vendre. El guany es partiria segons el capital que cadascun hi hagués invertit. Un individu ho va vendre dues vegades i vet aquí el plet. Cúria de Manresa 1764-1765, abril 1765.
- (119) Not. RAURES 1770, fols 149-150, 3-X-1770.
- (120) HERNANDEZ, cit. pp. 80-90. L'Almanak Mercantil de 1797 esmenta els següents fabricants de seda de primera classe: Pablo Miralda i Cia, Pablo Sacristà i Cia, Agustí Asols Sacristà i Cia, Juan Bta. Soler i Cia, Juan March, Jaime Galí i Cia, Vda. de D. Valentín Prat i Cia, Fco. Onis (no era Oms?), Ignasi Pons, Joseph Arañó, Fco. Galí i Antonio Gomis. Cit. p. 471.

- (121) HERNANDEZ va dedicar un apèndix a aquesta companyia, cit. pp. 141-154. Insisteix, sobretot, en la lluita que va menar l'empresa per assolir la lliura fabricació i venda dels teixits de seda.
- (122) Not. RALLAT Inv. 1762-1781, fols 112-113.
- (123) HERNANDEZ, cit. pp. 152-154.
- (124) Id. cit. pp. 154-160.
- (125) OLIVE, F., El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Janer, Valls, 1981, pp. 110-113.
- (126) La informació que aquí s'aporta prové de l'estudi de NAVARRO MIRALLES, "La Compañía...", cit. pp. 141-151.
- (127) Not. RAURES Test. 1762-1771, fols 205-207, 10-XI-1768. Maurici Soler, blanquer féu testament el 1768 i té quatre fills: Tomàs Ignasi l'hereu, en Maurici jove botiguer, Francesc, beneficiat de la Seu i Catarina.
- (128) Not. RAURES 1770, fols 12-13, 20-I-1770.
- (129) Id. fols 162-163, 29-VIII-1770.
- (130) Not. CASASAYAS 1770, fols 92-93, 22-V-1770.
- (131) Id. fol. 182, 23-X-1770.
- (132) FERRER, Ll., "Genealogia...", cit. pp. 43-45; informació directa de la família Serra de Calders i segons es despreu de l'Arxiu Familiar.
- (133) SARRET, cit. p. 181.
- (134) PLADEVALL, cit. p. 593.
- (135) Resposta de Manresa al qüestionari de Zamora, Pregunta nº 115.
- (136) Almanak Mercantil de 1797, cit. pp. 471-472.
- (137) OLIVERAS creu també amb aquesta continuïtat, Desenvolupament..., cit. Vol. II, p. 62.
- (138) GASOL, J.M., La Caja de Ahorros de Manresa (1863-1973). Una institució centenaria, Manresa, 1974, p. 30.
- (139) OLIVERAS, Desenvolupament..., Vol. II, p. 128. Contribució Industrial de Manresa 1860, Lligall Contribució Industrial 1860-1880 nº 1, AHCM.
- (140) Not. RALLAT 1849-1851, fol 105, 9-VI-1850. Sobre la cinterja a Manresa veure també FIUS i PALA. M., La exposición manresana de 1901. Notas para la historia industrial, mercantil y agrícola de Manresa, Manresa, 1902, pp. 17-19 i 56.
- (141) PLADEVALL, cit. p. 593.
- (142) Almanak mercantil de 1797, cit. p. 472.
- (143) OLIVERAS, Desenvolupament..., cit. Vol. I, p. 68.
- (144) Not. J.A.SALA 1762, fols 138-140, 23-XI-1762.
- (145) Not. J.A.SALA 1763-1764, fols 2-6, 1-I-1763.
- (146) Id. fol 128(1764).
- (147) Not. J.A.SALA 1765-1768, fols 51-55, 20-VII-1765.
- (148) Id. fols 109-110, 20-II-1766. La valoració de la fàbrica era la seqüent:

-Territori de la fàbrica i obres		8500 ll.
-30 telers amples de fer indianes	x 8 ll. 10s.	255 ll.
-12 telers de fer blavets	x 7 ll. 10s.	90 ll.
-30 pintes de fer indianes	x 3 ll.	90 ll.
-10 pintes de blavet fi 1 2 d'amples	x 2 ll.	24 ll.
-2 pintes de cotonada amples	x 3 ll.	6 ll.
-10 pintes de mocadors		20 ll.
-15 pintes de feina de calçater	x 1 ll.	15 ll.
-Per dos bancs de pleqar peces		1 ll.
-3 rastells de pleqar peces	x 3 ll.	3 ll.
-Per una calandria		200 ll.
-Dos ordidors amb trascanadores amb verques de ferro		5 ll.
-Cinc tines encercolades de ferro		155 ll.
-60 llums per vetllar		24 ll.
-36 tornos		108 ll.
		<hr/> 9500 ll.

- (149) Plet entre Josep Argullol i Vidal, amo de la fàbrica d'indianes contra Ramon Pich, tintorer de seda de Manresa. Cúria de Manresa 1770, AHCM.
- (150) Inventari de Josep Argullol i Vidal, Not. RALLAT Inv. 1762-1781, fols 182-206.
- (151) Sobre el tipus de direcció de fàbriques d'indianes i la seva evolució v. GRAU-LOPEZ, cit. pp. 42-47.
- (152) GRAU-LOPEZ, cit. p. 53. Not. FERRUS de Barcelona, 1785, fols 13-16, 18-I-1785, AHPB. FIUS, cit. p. 15.
- (153) Borrador de cartes. Lligall Soler, AHCM.
- (154) Not. MASRAMON 1796, fols 261-262, 18-VII-1796.
- (155) Borrador de cartes. Lligall Soler. AHCM.
- (156) Inventari de Joan Bta. Soler. Not. MASRAMON 1810, fols 166-168.
- (157) Almanak mercantil de 1797, cit. p. 472.
- (158) FIUS, cit. p. 15.
- (159) Not. MAS 1851, fols 119-120, 17-II-1851.
- (160) Not. MASRAMON 1810, fols 166-168.
- (161) OLIVERAS, Desenvolupament..., Vol. I, p. 70.
- (162) Contracte de la Companyia Soler, Font, Soler i Comellas. Lligall Soler, AHCM.
- (163) Un magnífic estudi seriat a partir de balanços d'una fàbrica tèxtil és el treball de NADAL, J.-RIBAS, E., cit. pp. 47-82.
- (164) OLIVERAS, Desenvolupament..., cit. Vol. I, p. 70.
- (165) "Valor de las rodas, contrarodas y arbres per donar moviment a las maquinas", Balanç de 3-IV-1814. Lligall Soler, AHCM.
- (166) NADAL, J., El fracaso..., cit. pp. 189-190; NADAL-RIBAS, cit. pp. 48-49.
- (167) MOREU-REY, cit. pp. 452-453.
- (168) Aquest mateix mecanisme utilitzarà la companyia de la fàbrica de la Rambla de Vilanova, NADAL-RIBAS, cit. pp. 57-64.

- (169) OLIVERAS, Desenvolupament..., cit. Vol. I, p. 70.
- (170) El primer període expansiu de la indústria a Catalunya es produeix de 1804 a 1807, en el qual s'otorguen 13 concessions d'aigua. El màxim de 6 de 1807 no s'obtindrà més (Nadal estudia sols fins el 1829). N'hi ha quatre el 1816, 1817 i 1825. NADAL, El fracaso..., cit. p. 190 i 195.
- (171) Segons Vilà Valentí, a Navarcles se'n construïa una el 1815 (Valentí Serra i Comellas) i una altra el 1822 de Santmartí i Batlles, VILA VALENTI J., "La aparición...", cit. p. 188. Creiem que es refereix a una de sola, la Fca. del Riu que es construïa en aquestes dades. El 1850 encara funcionarà (Not. MAS 1849, fols 542-544) i el 1870 compraran terres als pagesos per eixamplar el canal (Not. PUIG I MAS 1870, fols 453-456, 27-III-1870, Esc. nº 167).
- (172) Not. COMA 1822, fols 89-90, 12-IX-1820. Sobre els Tàpias v. més amunt l'apartat 4.
- (173) V. la formació d'una estructura de la propietat en el Capítol 3.6.
- (174) FRIGOLA, V., Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, Barcelona, 1824, s.p.
- (175) SOLA, F., Història de Sallent, Vic, 1920, pp. 344-345.
- (176) VILA VALENTI, J., "La aparición...", cit. p. 189.
- (177) Biografia Pons i Enrich, AHCM.
- (178) Not. CERAROLS 1850, fols 315-316, 14-VIII-1850.
- (179) Not. PUIG 1866(I), fols 355-356, 8-II-1866, Esc. nº 111.
- (180) FIUS, cit. p. 43.
- (181) Actes Ajuntament de Navarcles 1833-1844, 20-XII-1833, fol 40, AMN.
- (182) Manresa y Cardona, s.d.
- (183) FIUS, cit. p. 52. CODINA I COSTA, J., Pasado y presente de la villa de Cardona, Cardona, 1956 (il.lustracions del llibre). La Plantada fou fundada el 1876.
- (184) La Societat formada per Gaspar Pla i Josep Pons i Enrich, el 1853 introduïren la primera màquina de vapor que complementava la força de l'aigua d'altra banda poc abundant, del Torrent de St. Ignasi.
El 1861 es substituïa el Salt dels Gossos de 90 pams. Marià Batlles ja havia comprat dos salts anteriors (Placeta de St. Ignasi i les Fontetes). El nou salt es repartí: 20 pams per en Batlles, 40 pams per en Pons i 30 pams per un molí fariner. Biografia Pons i Enrich, AHCM.
- (185) A Súria, per exemple, el 1853 es creava una companyia sota el nom de Pio Moncunill, José Perellada i Cia que duraria 20 anys. El capital era de 36000 pesos forts, distribuïts així:
-Teresa Alsina, pubilla i el seu fill Cristòfor Moncunill, 14400 duros.
-Pio Moncunill, fill de la Teresa, 1600 duros.
-Josep Llauger de Barcelona, 16000 duros.
-Josep Perellada de Terrassa, 4000 duros.
Els dos darrers posaven el capital en efectiu i els dos primers hi posaven el terreny i construïen la fàbrica. REGUANT, J., Súria 1871-1873, Memòria de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1982, pp. 110-114.
El terreny de la Fca. de St. Benet de la Vall delshorts, fou comprat el 1853 per Josep Vidal i Sellarés de Barcelona junt amb el salt d'aigua per edificar una fàbrica. Registro de hipotecas, Libro 2º Navarcles, Vall delshorts AHCM. Capital barceloní, tal vegada, però els cognoms coincidei-

xen amb fabricants sallentins i podríem tenir alguna sorpresa.

Sobre la colònia de l'Ametlla de Merola, v. TERRADES, I., Les colònies industrials. Un estudi entorn del cas de l'Ametlla de Merola, Barcelona, 1979. Per la colònia de Palà de Torroella v. SERRA, J.M., "La colònia de Palà de Torroella: esquema històric", Dovella nº 4 (Gen-Feb 1982), pp. 19-24 amb capital de la comarca i de Barcelona. Sobre la colònia Pons construïda amb capital manresà V. Biografia Pons i Enrich, AHCM i sobre la colònia Rosal al Berquedà v. MOREU-REY, cit. pp. 447-458.

- (186) Not. FERRUS 1785, fols 13-16, 18-I-1785. AHPB.
- (187) Not. MAS 1851, fols 119-120, 17-II-1851.
- (188) Not. GILI 1850, fols 40-42, 11-III-1850.
- (189) Not. PUIG 1866 (I), fols 363-377, 9-II-1866, Esc. nº 114.
- (190) Biografia Pons i Enrich, AHCM.
- (191) Not. PUIG 1866 (I), fols 275-278, 31-I-1866, Esc. nº 85 i 86.
- (192) FIUS, cit. pp. 17-18. Es cita en Pere Portabella.
- (193) Not. C. MAS, Test. 1813-1824, fols 49-50, 7-X-1823.
- (194) FERRER, Ll., "Casament i reproducció social. L'exemple de la burgesia de Manresa en el s. XVIII", comunicació presentada a les III Jornades d'estudis d'Història Local, Mallorca, 1983, en curs de publicació.
- (195) "José Pons y Enrich", Revista Ilustrada Jorba nº 132 (Set. 1920).
- (196) Not. C. MAS, Test. 1813-1824, fols 5-9 (1821).
- (197) GASOL, J.M., La Caja de Ahorros..., cit. p. 31.
- (198) La Crónica Manresana nº 3 (12-XI-1865).
- (199) Not. PUIG 1866 (I), fols 363-377, 9-II-1866, Esc. nº 114. En el matrimoni March-Solernou, la part de la companyia pertanyia als Solernou.
- (200) FIUS, cit. p. 43.
- (201) Biografia Pons i Enrich. AHCM. El subratllat és nostre. Segons Terrades el 1850 una sisena part dels obrers del tèxtil treballaven a mans per a altres firmes. Les colònies..., cit. p. 103.
- (202) NADAL, El fracaso..., cit. pp. 196-197. En una estadística de les fàbriques del Partit Judicial de Manresa, a Santpedor es produïen 600 peces a cases particulars, SARRET, cit. p. 202. IZARD, M., Industrialización y obrerismo: las Tres Clases de Vapor, Barcelona, 1973, pp. 84-85 recull un informe de 1832 a la Junta de Comerç: "Siendo la fabricación un arte enteramente libre, se hallan en una infinidad de pueblos del interior de la provincia, muchos labradores que se dedican con sus familias en ciertas temporadas del año, con uno, dos o mas telares, al tejido de piezas de algodón, recibiendo para ello esta primera materia, con parte del importe de su trabajo adelantado, de especuladores que sin ser fabricantes les hacen trabajar de su cuenta y les completan el pago del trabajo al tiempo de la entrega de las piezas".
- (203) VILA VALENTI, J., "L'allunyament...", cit. p. 145.
- (204) TERRADES, I., Tradicció i crisi en el món rural, inèdit, 1982, pp. 207-208.
- (205) BALCELLS, A., "La mujer obrera en la industria catalana durante el primer cuarto del siglo XX" a Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña Contemporánea, Barcelona, 1974, p.20

- (206) OLIVERAS, Desenvolupament..., cit. Vol. III, p. 185.
- (207) PALLAS, P., Topografia mèdica de Manresa, Barcelona. 1906, p. 80.
- (208) BALCELLS. cit.pp. 18 i 21-22.
- (209) Comparació dels censos de 1860 i 1857. Lligall Demografia, AHCM.
- (210) Biografia Pons i Enrich, AHCM. Es refereix a una fàbrica que s'instal·là al barri del Remei a les Escodines.
- (211) "ocupen un 200 treballadors, noies i dones quasi exclusivament. Els homes es dediquen la major part al quefer de l'agricultura", "Santpedor", CECB VII (1930-1932), pp. 7-11.
- (212) VILA VALENTI, J., "La aparición y las primeras fases de la industria algodonera" a ler. Simposio de la industria Textil, Terrassa, 1971, p. 196
- (213) FREIXA, Ll., Retall d'història de Sta. Maria d'Oló, Vic 1975, apartat 4. No dona la data en que es produïa aquest fenomen, cal suposar que era quan el sistema fabril estava plenament desenvolupat.
- (214) A St. Mateu: "L'element jove, principalment les noies, fins que contreen matrimoni, acostumen a treballar en les fàbriques de filats i teixits de la Colònia Valls, Súria, Antius i Catillus", CECB VII (1930-1932), p. 194. A Marganell: "el poble té facil comunicació amb les fàbriques de teixits del Burés i del Borràs, on treballen gairebé totes les fadrines de Marganell", FLORI, E., Obsequi de filial gratitud, Barcelona, 1947, p. 13. En una entrevista a Carme Pla de 92 anys de Monistrol de Calders, recordava com anava a teixir a Bellvehí. Parròquia de St. Feliu de Monistrol de Calders, Anecdolari històric III, nº 35 (18-IX-1977).
Són exemples tardans de finals de segle XIX/ principis del XX que mostra la continuïtat del fenomen.
- (215) Censo de Población de 1875. Artés. AMA.
- (216) Memoria sobre la epidemia colérica de la Ciudad de Manresa en 1885, Manresa, 1886, p. 28. El subratllat és nostre.
- (217) SOLER Y CORNET, J., Estudio de la apoplejía cerebral en la comarca de Bages, Manresa, 1926, p. 100. El subratllat és nostre.
- (218) OLIVERAS, Desenvolupament..., Vol.III , p. 185.El 1855, al Pont de Vilomara la jornada laboral era de 16 hores diàries i a Manresa de 14.
- (219) "Anecdolari Històric IV", Parròquia de St. Feliu de Monistrol de Calders nº 44 (16-IX-1979).
- (220) Sobre la formació de la consciència del temps des de l'òptica de la industrialització vegeu l'excel·lent treball de THOMPSON, E.P., "Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial" a Tradición, revuelta y consciencia de clase, Barcelona, 1979, pp. 239-293.
- (221) OLIVERAS, Desenvolupament..., Vol. III, p. 185.
- (222) Comparació dels censos de 1860 i de 1857. Llig. Demografia. AHCM.
- (223) MARTINEZ SHAW, C., Cataluña en la Carrera de Indias, Barcelona, 1981, pp. 199-222; GARCIA BAQUERO, A., "Comercio colonial y producción industrial en Cataluña a fines del s. XVIII" a NADAL-TORTELLA, Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España Contemporánea, Barcelona, 1974, pp. 268-294; FONTANA, J., "Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña" a NADAL -TORTELLA, cit. pp. 358-365 i "Colapso y transformación

del comercio exterior español entre 1792 y 1827. Un aspecto de la crisis de la economía de Antiguo Régimen en España", Moneda y Crédito nº 115, (1970), pp. 3-23; NADAL, J., El fracaso..., cit. p. 228 i VILAR, P., Catalunya..., Vol. III, pp. 358-362 i Vol. IV pp. 550-597.

- (224) MARTINEZ SHAW, C., Cataluña en la..., cit. pp. 203-208; VILAR, Catalunya cit. Vol. III, pp. 359-362; NAVARRO MIRALLES, "Developpement de l'activité viticole dans le Camp de Tarragona a partir d'une documentation fiscale: Real Catastro" XVIII siècle" a Col.loque sur la géographie et l'histoire des eaux de vie et des espritueux, mecanografiat, p. 8.
- (225) GIRALT, E., "La viticultura y el comercio catalán del s. XVIII", Estudios de historia Moderna, Vol. II (1953), p. 166.
- (226) VILAR, Catalunya..., Vol. III, pp. 436-437.
- (227) MARTINEZ SHAW, Cataluña en la..., cit. p. 204.
- (228) V. Capítol 2.
- (229) FERRER, Ll., "La fabricació...", cit. p. 121.
- (230) VILA, A., Notícia històrica..., cit. p. 200.
- (231) CARESMAR, Discurso..., cit. pp. 375-380 i VILAR, Catalunya..., Vol. III, p. 361.
- (232) Not. MONFAR 1715-1721, Manual de forasters, fols 24-27, 30-IX-1716.
- (233) VILA, A., cit. p. 200.
- (234) El 1736: Francesc Singla paraire, Joan Ponsgrau, pagès, Valentí Casas, paraire; J. Vallcendrera, pagès; B. Vintró, paraire; F. Vila, pagès i B. Soler, sastre. El 1746: B. Vintró, paraire; V. Casas, paraire; A. Esmarats, paraire; F. Vintró, pagès; J. Rubis, paraire i S. Vila, pagès. Lligall Cadastres Pobles "Santpedor", AHCM.
- (235) FERRER, Ll., "La fabricació..." cit. p. 119.
- (236) Id. pp. 105-125.
- (237) "Primo. Una olla de aram ab sas trompas del mateix per fer ayguardent de una carrega y dotze setzens poch mes o menos.
Item, duas axetas grans de coure, una en la predita olla y altre en una pica de pedra, que es sobre la olla.
Item tres botas de fusta de roure las duas de onze carregas cada una y la altra de quatre carregas y mitja encercoladas de ferro.
Item dos barralons dolents."
Not. SOLER, Inv. 1710-1745, 21-IX-1745.
- (238) PLADEVALL, cit. pp. 577-616. Per Cardona, CARESMAR, Discurso..., cit. p. 396.
- (239) Almanak Mercantil de 1797, cit. p. 473.
- (240) FERRER, Ll., "La fabricació...", cit. p. 117. En Manel Altimiras i Jaume Graner fabricaren ayguardent per en Jeroni Comellas de Manresa.
- (241) Capbreu de Navarcles 1779-1781. Declaració de Manel Altimiras, pagès, AHSB.
- (242) Inventari de Francesc Graner, pagès de Navarcles. Not. ABADAL 1774, 21-III-1773.
- (243) CAastre de Navarcles 1816, AMA.

- (244) Not. RALLAT 1780, fol 36, 27-I-1780.
- (245) Not. RAURES 1790-1791, fols 23-25, 7-I-1790.
- (246) FRIGOLA, V. de, Relación de los pueblos..., cit. s.p.
- (247) La família Posa-Gibert, cit.
- (248) SARRET, cit. p. 202.
- (249) CARRERA PUJAL, cit. Vol. II, p. 72.
- (250) FIUS, cit. p. 24.
- (251) Contribución industrial de Manresa 1860, Llig. Contribució Industrial 1860-1880 nº 1, AHCM.
- (252) Not. CASTELLET 1848-1850, fols 22-23, 19-1850.
- (253) La família Posa Gibert, cit.